

NEDERLENDERE I BERGEN PÅ 1500-TALLET
ARNT ROBERT LEGANGER
HOVEDOPPGAVE I HISTORIE
UNIVERSITETET I BERGEN VÅREN 2006

NEDERLENDERE I BERGEN PÅ 1500-TALLET

ARNT ROBERT LEGANGER

HOVEDOPPGAVE I HISTORIE, UNIVERSITET I BERGEN VÅREN 2006

ARNT ROBERT LEGANGER © MCMVI

**Front: Fra Willem Jansz. Blauws "Zeespiegel" ca. 1643.
Tillaget i samarbeid med Thomas Bryn og Arild M. Hansen, Sjøfartsmuseet i Bergen.**

Innhold.....pagina I-VI

KAP. 1	INNLEDNING	<i>side</i>	1
1.1	KILDE SOM KLARGJØR TEMATIKK OG UTLEDER HOVEDPROBLEMSTILLINGENE	<i>side</i>	1
	Hva kilden forteller og ansporing av tema.....	<i>side</i>	2
	Kildene med Lensregnskapene for Bergenhus 1518-23, NRJ I-III og V.....	<i>side</i>	2
	Andre vesentlige kilder.....	<i>side</i>	5
	Samtidige skrifter brukt som kilder.....	<i>side</i>	7
	Annet benyttet materiale.....	<i>side</i>	7
1.2	HISTORIOGRAFI OG FORSKNINGSSTATUS	<i>side</i>	8
1.3	OPPGAVENS PROBLEMFØRSTÅELSE, FRAMDRIFT, METODISKE ARBEIDSMÅTE, KILDETILFANG OG TIDSAVGRENSING	<i>side</i>	12
	Problemstillingene og rekkefølgen de tas opp i.....	<i>side</i>	12
	Tidsavgrensninger.....	<i>side</i>	13
1.4	DEFINISJONER	<i>side</i>	14
	Nederland og nederlendere.....	<i>side</i>	15
	Grupper av nederlandske handelsmenn i Bergen.....	<i>side</i>	15
	Andre grupper som drev handel i Bergen ved begynnelsen av 1500-tallet.....	<i>side</i>	16
	Tabell 1.1: Lensherrer på Bergenhus ca. 1500-1570 og norske konger.....	<i>side</i>	17
	Tabell 1.2: Regenter over nederlandske områder ca. 1470-1570.....	<i>side</i>	17
KAP. 2	<u>ER VILKÅRENE FOR NEDERLANDSK SJØFART, HANDEL OG BOSETNING I BERGEN 1500-1570 UNDERVURDERTE?</u>	<i>side</i>	18
2.1	HOVEDREGLER FOR HANDEL OG VAREOMSETNING I BERGEN BY	<i>side</i>	18
	Privilegier og forordninger som regulerte handelen i Bergen 1500-70.....	<i>side</i>	19
	Grunntrekk ved handel og vareomsetning i Bergen.....	<i>side</i>	20
	Vareomsetningen i Bergen.....	<i>side</i>	21
	Oppsummering om styring av handelen i Bergen på første halvdel av 1500-tallet.....	<i>side</i>	23
2.2	REGLER FOR OPPHOLD OG BOSETNING I BERGEN	<i>side</i>	23
	Byboere og borgersker.....	<i>side</i>	24
	Eiendomsbesittelse.....	<i>side</i>	24
	Bygården og dens bygninger, handelsboden.....	<i>side</i>	25
	Generell oppsummering om nederlenders muligheter for å handle og bo i Bergen.....	<i>side</i>	26
KAP 2.3	NEDERLENDERNES PRIVILEGIER OG ÅRENE FRAM TIL 1523	<i>side</i>	26
	Innledning om nederlendernes og andre utlendingers privilegier på Bergen.....	<i>side</i>	26
	Privilegiet; retten til sjøfart og handel og tiden før 1507.....	<i>side</i>	27

2.4	CHRISTIAN II's ÅPNE BREV TIL AMSTERDAM I 1507, OG NEDERLENDERNES TO ANDRE BREV FRA SAMME TID.....	<i>side</i>	28
	Amsterdams og Enckhuizens åpne brev av 1507 og 1509.....	<i>side</i>	28
	Betraktninger rundt 1507/09-brevene.....	<i>side</i>	30
	Horn i Hollands brev av 1511.....	<i>side</i>	30
	Den faglige diskusjonen rundt privilegiene fra 1507-11.....	<i>side</i>	31
	En liten oppsummering og avrunding: Vilkårene var bedre og videre enn antatt.....	<i>side</i>	35
2.5	NEDERLANDSKE PRIVILEGIER PÅ BERGEN 1524-44.....	<i>side</i>	36
	Det Norske riksrådets handlingslammelse og bakgrunnen for Fribrevet av 1524.....	<i>side</i>	36
	Det Danske riksrådets Fribrev av 1524.....	<i>side</i>	37
	Følgene av Fribrevet; rammene for nederlendernes fart på Bergen fram til 1524-31.....	<i>side</i>	39
	Perioden 1532-34; Christian II's mislykkete felttog og forholdet til Lübeck og Holland.....	<i>side</i>	40
	Fredsslutningen mellom Lübeck og Holland i 1534 og nederlendernes aktiviteter i Bergen og nordover.....	<i>side</i>	41
	Årene 1535-44; tiden etter Grevefeiden og ny strid med Holland.....	<i>side</i>	42
	Freden i Speier 1544.....	<i>side</i>	43
	Oppsummering perioden 1524-44.....	<i>side</i>	44
2.6	PRIVILEGIEBREVET TIL AMSTERDAM OG BERGENSHANDELEN ETTER ODENSERECESSEN AV 1545.....	<i>side</i>	44
	Amsterdams brev av 1545 og bergenshandelen etter Odenserecessen av 1545.....	<i>side</i>	44
	Nederlendernes deltagelse i kornimport, næringsutvikling og farten nordover.....	<i>side</i>	45
2.7	PRIVILEGIEBREVET TIL AMSTERDAM OG BERGENSHANDELEN ETTER ODENSERECESSEN AV 1560.....	<i>side</i>	47
	Nykommere, lykkejegere og privilegerte nederlandske kjøpmenn i Bergen.....	<i>side</i>	48
	Odensemøtet i 1560; Amsterdams brev og nederlendernes vilkår i Bergen etterpå.....	<i>side</i>	49
	1560-tallet; brann og pest og beviselig mange betydningsfulle nederlendere i Bergen.....	<i>side</i>	51
2.8	AVRUNDING OG DELKONKLUSJON.....	<i>side</i>	52
	Nederlendernes juridiske rammebetingelse og aktivitetsnivå er undervurdert.....	<i>side</i>	54

KAP. 3	<u>OMFANGET AV NEDERLANDSK HANDELSSJØFART PÅ BERGEN RUNDT 1520</u>	<i>side</i>	55
3.1	Handelssjøfartens utvikling i Nederland fra rundt 1500 og de nederlandske deltakerne i trafikken på Bergen.....	<i>side</i>	55
	Politisk-historiske årsaker.....	<i>side</i>	55
	Geografiske/topografiske forhold.....	<i>side</i>	56
	Sosio-merkantil innovasjon.....	<i>side</i>	57
	Amsterdams vekst sett i sammenheng kildenes utlegginger...	<i>side</i>	57
3.2	NEDERLANDSKE SKIP OG SKIPPERE I BERGEN 1518-23	<i>side</i>	58
	Nederlandske skip som betalte skipstoll i Bergen 1518-23.....	<i>side</i>	58
	14 nederlandske skipsanløp i snitt årlig og 66 skipsanløp samlet 1518-23.....	<i>side</i>	59
	Skipperens hjemsted, skutenes seilingsplan og identifisering av personer.....	<i>side</i>	63
	Var <i>skipperen</i> skipets fører i vår forstand?.....	<i>side</i>	65
	Oppsummerende betraktninger.....	<i>side</i>	67
	Tabell 3.1; Antall nederlandske skipper og skip som betalte skipstoll i Bergen 1518-23. Oppsatt pr. kalenderår etter NRJ I-III, og V.	<i>side</i>	59
	Tabell 3. 2 Nederlandske skipper og andre som betalte skipstoll for nederlandske skip i Bergen 1518-23, og hvordan toll ble betalt.....	<i>side</i>	60
3.3	ANTALL SKIP MED NEDERLANDSKE KJØPMENN OM BORD	<i>side</i>	67
	Tabell 3.3: Antall grupper nederlandske kjøpmenn det ble betalt kjøpmannstoll for 1518-1521, sammenlignet med antall skip som betalte skipstoll.....	<i>side</i>	68
	Tabell 3.4: Antall hollandske kjøpmannsgrupper det ble betalt handels-/kjøpmannstoll for i Bergen 1518-1523, identifisert via NR J. I- V.....	<i>side</i>	70
3.4	OMFANG OG DELTAKELSE I NEDERLENDERNES HANDEL OG VAREBYTTET MED BERGENHUS 1518-23	<i>side</i>	71
	Hollendernes varebytte med Bergenhus.....	<i>side</i>	71
	Zuidersjøernes varebytte med Bergenhus 1518-23.....	<i>side</i>	74
	Tabell 3.5: Skipsskipper og handelsskipper fra Friesland, Holland, Zeeland som drev handel med Bergenhus eller ute i Bergen by, og/eller det betales trelasttoll for. 1518-23.....	<i>side</i>	73
	Tabell 3.6: Skipsskipper fra Friesland, Holland, Zeeland som vi <i>ikke</i> kan se av regnskapene om drev handelsaktivitet på Bergenhus 1518-23.....	<i>side</i>	73
	Tabell 3.7: Skipsskipper fra Zuidersjøbyene på Bergenhus 1518-23...	<i>side</i>	75
	Tabell 3.8: Skipper som ikke betalte skipstollen selv, og handelsmenn fra Zuidersjøbyene på Bergenhus 1518-23, definert av NRJ <i>alene</i>	<i>side</i>	76
3.5	Sammenfatning om nederlendernes handelssjøfart på Bergen 1518-23	<i>side</i>	76

KAP. 4	<u>OMFANG OG DELTAKELSE I NEDERLANDSK HANDEL OG VAREBYTTE I BERGEN BY OG BRYGGEN 1518-23</u>	<i>side</i>	78
4.I.	OMFANG OG DELTAKERE I "HOLLENDER- HANDELEN"; MELLOM- OG DETALJHANDELEN I BERGEN BY	<i>side</i>	78
	Antall handelsboder med "hollenderhandel".....	<i>side</i>	78
	Hvor mange personer deltok i "hollenderhandelen"?.....	<i>side</i>	81
	Deltakerne i "hollenderhandelen" i Bergen.....	<i>side</i>	81
	Nederlandske kvinner i Bergen og "hollenderhandelen".....	<i>side</i>	84
	Tabell 4.1: Hollandske kramboder det jfr. NRJ ble betalt omsetningsavgift for i Bergen.....	<i>side</i>	79
	Tabell 4.2: Ikke-skipperne fra Holland, Friesland, Zeeland med handel i Bergen 1518-23.....	<i>side</i>	82
	Tabell 4.3: Handel på Bergenhus 1518-23 av hollendere vi ikke kan plassere.....	<i>side</i>	83
	Tabell 4.4: Nederlandske kvinner i Bergen Årene 1516-23, etter NRJ	<i>side</i>	85
	Tabell 4.5: Folk fra Holland etc. med handel i Bergen pr år 1518-23, jfr. NRJ I-III og V.....	<i>side</i>	87
4.2	ANDRE MEDAKTØRER OG SAMSPILLET I DEN HOLLANDSKE MERKANTILE VIRKSOMHETEN I BERGEN	<i>side</i>	87
	Kildegrunnlag for videre drøfting	<i>side</i>	88
	Kildeutlegging; overfalte borgere og forbindelser til "hollenderhandelen".....	<i>side</i>	89
	Hollandske og andre sommergjester som drev "hollenderhandel" i Kjøpstevnet.....	<i>side</i>	91
	Handelshuslydenes størrelse og eksempel på deres forbindelse til Kronen.....	<i>Side</i>	92
4.3	Konklusjon; 150-240 personer deltok i "hollenderhandelen" i Bergen rundt 1520	<i>side</i>	94
KAP. 4. II.	VINTERSITTERE FRA ZUIDERSJØEN OG GÅRDER PÅ BRYGGEN 1518-23	<i>side</i>	96
4.4	VINTERSITTERE PÅ BRYGGEN OG ANTALL ZUIDERSJØERE	<i>side</i>	96
	Nedkvitnes fire "vintersittere fra Zuidersjøen".....	<i>side</i>	97
	FINNER VI FLERE ENN FIRE VINTERSITTERE ?	<i>side</i>	97
	Handel med deventerklede, spekk, og varer i <i>Nederlandshandelen</i> som kriterier.....	<i>side</i>	98
	Navn på folk fra Zuidersjøen og Nederland ellers funnet i kilder utenom NRJ	<i>Side</i>	99
	Kriterier for at personer er nederlendere og de tre kategoriene vi rangerer dem i	<i>side</i>	100
4.5	GÅRDER PÅ BRYGGEN MED SALG AV DEVENTER- KLEDE 1518-23 OG KJØPMENNENE DER	<i>side</i>	100
	Tabell 4.7: Gårder på Bryggen og kjøpmenn som leverte deventertøy til Bergenhus 1518-23.....	<i>side</i>	101

4.6	SALG AV DEVENTERKLEDE OG MULIG NEDERLANDSK TILHØRIGHET	<i>side</i>	103
	I. Brødregårdens	<i>side</i>	103
	II. Bugården	<i>side</i>	106
	III. Dramshus	<i>side</i>	107
	IV. Einersgården	<i>side</i>	108
	V. Engelen	<i>side</i>	108
	VI. Finnegården	<i>side</i>	112
	VII. Kappen	<i>side</i>	114
	VIII. Revelsgården	<i>side</i>	114
	IX. Solegården.....	<i>side</i>	114
	X. Søstergården.....	<i>side</i>	117
	XI. Wetterleffuen	<i>side</i>	118
	XII. Aafjorden/Jacopsfjorden.....	<i>side</i>	119
	Salg av deventer utenom gårder og deventerklede som betalings-/byttmiddel.....	<i>side</i>	121
	Antall nederlendere i gårdene på Bryggen hvor det ble solgt deventerklede 1518-23	<i>side</i>	124
	Oppsummering, vintersittere fra Zuidersjøen på Bryggen.....	<i>side</i>	125
	Tabell 4.8:Gårdsrelaterte kjøpmenns salg av deventerklede til Bergenhus 1518-23.....	<i>side</i>	102
	Tabell 4.9: Salg av deventer utenom gårder og deventerklede som betalings-/byttmiddel.....	<i>side</i>	121
	Tabell 4.10: Vintersittere fra Zuidersjøen og Nederland og gårdene deres på Bryggen 1518-23.....	<i>side</i>	122
	Vedlegg 4.A: Systematisk oversikt Gårder på Bryggen nevnt i Leidangen NRJ III. Etter Bernt Lorentzens kart fra 1952, side 151.....	<i>side</i>	126
	Tabell 4.11. Gårder på Bryggen 1518-23 med salg av deventer og nederlandske vintersittere.....	<i>side</i>	124
KAP. 5	<u>KONKLUSJON OG AVRUNDING</u>	<i>side</i>	126
	Tabell 5.1., 5.2. og 5.3. Oversikter over avlønnete nederlendere på Bergenhus, falkefangere og diverse saker vedr. nederlendere.	<i>side</i>	136
	Litteratur og kilder		
	<u>LITTERATUR</u>	<i>side</i>	138
	Anvendt litteratur.....	<i>side</i>	138
	Trykte kilder Utrykte kilder; WEB-sider.....	<i>side</i>	141
	DN VI nr 692: Brev sendt fra Deventer til Kontoret i Bergen 24. mai 1524.....	<i>side</i>	142

1. INNLEDNING

KILDE SOM KLARGJØR TEMATIKK OG UTLEDER HOVED- PROBLEMSTILLINGENE

I februar 1535 ankom et hollandsk handelsskip Bergen. Det var minst seks kjøpmenn om bord som ønsket å kjøpslå her. Den 18. mars gikk Peter Steinhogger, Claus Jacobssøn, Floris Rotterssøn, Nanningck Claussøn, Tønnes Damssøn¹ og Arnt Rotterssøn i samlet flokk og følge ut på Bergenhus:²

(...) først fasten ankom vi Bergen med vårt kram og våre varer. Vi hadde slik vi burde og var pliktige til, da straks gått ut her og gitt ut til Kongens og kronens befalingsmenn den betaling til Krone og Land for toll og avgifter som vi skulle etter gammel sedvane.

Dette også for at vi skulle kunne åpne våre innendørs handelsboder og drive kjøp og salg. Dette skulle foregå i hele stykker og dusin, og ikke på noe annet vis enn det vi og alle andre hollendere som driver med kram pleier å gjøre det i Bergen. Og vi er vanligvis her i byen inntil kjøpstevnet slutter ved septembers Korsmesse, slik våre privilegier og friheter formidler og utviser.

En dag noen satt samlet i en av bodene våre der over {på Stranden} fikk vi to av Bergens rådmenn på døren. De presenterte seg for oss som Christiern Torbiørnsson og Oluff Ionsson, og spurte om vi hadde lagt fram kram og varer som vi hadde tenkt å selge. Til dette svarte jeg, at vi var komt hit i forventning om å tilby og selge varene og kremmeriet vårt, og de så seg innforstått med dette. De hilste oss og deretter reiste de seg for å gå. En ubehagelig stund senere satte de seg ned igjen hos oss, og tok på nytt til å spørre oss ut. De sa oss så myndigt, at dersom vi tenkte å drive kjøpmannshandel eller forhandle om salg, så skulle vi få lov av de to om vi kunne betenke dem. Ja, om det på noe vis kunne la seg ordne, i tilfellet at vi gav dem en foræring eller ærkjentlighet, da kunne de love å gi oss fullmakt og tillatelse til å drive handel i hele og halve stykker og dusin, som vi selv ville finne det for godt. Vi skulle også få søke vår profitt så vel frem til Helligekorsdag, som senere på høsten. Og dette enda det, som de sa, i henhold til våre privilegiers friheter, aldri tidligere hadde vært vanlig. Til gjengjeld skulle hver og en av oss gi dem en Bergensgylden i gull.

Vi tok straks til motmæle og understreket i vårt forsvar at det var de som hadde bukten og begge endene, selv om de forlangte alt for mye. Etter som vi mente å kunne huske, hadde vi tidligere ytt et par gylden for alle sammen. Og formildest omstendighetene, i håp om det skulle være godt nok, tilbød vi oss å gjøre det. Det var ikke bra nok, vi måtte gi fra oss samtlige og der over og alt i hop, fjorten og en halv Bergensgylden og to skilling. Nå var de tilfreds, de gav oss hånden og bekreftet at vi som det foreskrevet står, hadde fullmakt til i alle måter å drive handel, så vel før Helligekorsdag som etterpå. Det var i

---

¹ Patronymet ble opphavet til "Damsgård" og "Damsgårdssiden", hvor han 30 år seinere fikk eiendommen Haastein, NRR I: 344 ff, fornyelse av 1566, s. 505 ff. Jfr. NM I og Fossen BBH II, henvisning side 863.

² Slik står de stavet i regesten til diplomtet. De nederlandske navneformene i egenhendig underskrift er: Pieter steenhower. Claes Jacopson. Floris Roeterszon. Nannick Claeszoon. Tons Damszon. Ernst Roeterszon. Alle "hollander". Noter til DN XXII nr 276, første halvbind side 320. Teksten er noe normalisert og gjort lettere tilgjengelig av undertegnede.

henhold til dette løftet og myndigheters tilsagn at vi så åpnet bodene våre, og som det foreskrevet står handlet, inntil noen få dager deretter Kongens fogd på forannevnte Bergenhus kom over til oss og lot bodene våre stenge. (...)”³

Hva kilden forteller og ansporing av tema

Kilden godtgjør at hollenderne drev sjøfart og handel på Bergen i første halvdel av 1500-tallet og hollandske handelsfolk ankom Bergen i fellesskap. Videre ser vi nederlenderne hadde privilegier til å drive handel i Bergen og dette hadde foregått over lang tid. Samtidig forstår vi handelsfrihetene hadde en rekke begrensninger. Hollenderne betalte også toll og andre avgifter, og straks de ankom Bergen ble de registrert på Bergenhus. Til slutt ble det av to rådmenn ”mot en ærkjentlighet” gitt tillatelse til at man kunne handle utover de grensene privilegiene og de gjeldende reglene satte. Boden ble likevel stengt av Kongens fogd, en forurettelse de seks hollenderne beklagde seg over.

Når vi skal arbeide med problematikken rundt nederlenderne i Bergen på første halvdel av 1500-tallet trenger vi innledningsvis å sette oss inn i to forhold. For det første må vi få klarhet i hvilke kilder som skal benyttes. For det andre er det nødvendig å sette seg noe inn i litteraturen som har behandlet temaet tidligere. På bakgrunn av dette skal vi legge fram hovedtesene for arbeidet og problemstillingene som skal tas opp til diskusjon. Hvilke kilder har vi og hvordan kan de anvendes når vi skal ta opp problemstillinger rundt situasjonen for nederlenderne i Bergen framover på 1500-tallet?

De seks hollenderne hadde straks de var ankommet Bergen møtt opp på Bergenhus hvor de ble registrert og betalte toll og andre avgifter. Det neste spørsmålet blir om slike opplysninger ble bokført, og i hvilken grad kildene er bevarte.

Kildene med Lensregnskapene for Bergenhus 1518-23, NRJ I-V

Generelt sett er kildematerialet for norsk historie for årene perioden 1500-1570 høyst variabelt. For årene 1500-1524 er det også ganske fattig.⁴ Noe av det beste kildematerialet som tross alt er

---

³ DN XXII nr 276, Bergen 15350318

⁴ Årsakene er mange, mye er gått tapt ved branner f. eks. i kanselliarkivene i Apostelkirken og Allehelgenskirken i Bergen og Mariakirken i Oslo, ved tyskernes plyndringer i Bergen i 1523 og en del kan ha forsvunnet under Christian IIs landflyktighet Dette kan belegges ved to forhold: For det første kam Jørgen Hanssøn Skriver ha tatt arkivinnhold med seg da han reiste våren 1523. For det andre vet vi at Johan de Quade brakte med seg Erkebiskop Oluf Engelbrektssøns håndskrifter etc. til Nederland vinteren 1537. Denne "Münchener Samlingen" var ikke tilbake til Norge før i 1830.

intakt er lensregnskapene for Kongsgården i Bergen årene 1516-1525. Disse er samlet i NRJ bind I-V, der de fire første bindene ble utgitt fra slutten av 1800-tallet og det siste hundre år deretter.⁵

Regnskapene er i hovedtrekk delt inn i inntektsregnskap, utgiftsregnskap, eiendeler og inventar. Vi kommer i første rekke til å søke etter grunndataene våre i inntektsregnskapene og utgiftsregnskapene. Inntektene var delt inn i to klasser: 1: Den *visse rente* bestod av *leidang*⁶ og faste skatter. 2: *Den uvisse rente* var toll og ymse avgifter som grunnleie, falkeleie, sakefall dvs. bøter av ulike salg. I tillegg kom salgsinntekter fra varer som Kongsgården har tilegnet seg og gaver. På utgiftssiden finner vi bl. a. kostnader til indre og ytre administrasjon, bespisning og drift, bygge- og driftskostnader for Bergenhusanlegget og kostnader ved skipsbygging og merkantil virksomhet.

Hollenderne betalte tollene både i penger og varer.⁷ Utenlandstollen/*skipstollen* ble i høy grad betalt av skipperen selv og da er som oftest hjembyen hans og ikke skipets utgangspunkt oppgitt i Regnskapene.⁸ Hansaprivilegiene av 1294, stadfestet i 1343, satte i henhold til Bjørn Utne

---

⁵ "Norske Regnskabs og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede" er utgitt med støtte fra Kildeskrikkfondet. Bind I til IV ble utgitt i årene 1887-1906, under ledelse av archivfullmægtig H. J. Huidtfeldt-Kaas. Bind V ble utgitt i årene 1968-83, da med Arne Odd Johnsen som hovedansvarlig. Av innledningen til bind I framgår det at regnskapene opprinnelig var tenkt satt inn i DN. Etter hvert viste det seg at det var nødvendig å få dem utgitt i en egen rekke, fordi man i 1887 tenkte seg at utgivelsene av DN "gikk mot slutten". - På grunn av måten regnskapene er satt opp på, er det likevel ikke helt enkelt å få et fullstendig bilde av de økonomiske forholdene på Kongsgården Bl. a. Bjørn Utne i *Høvedsmannsinstitusjonen i det nordafjelske Norge 1500-1524*, 1972/73: 9 f.

Av Regnskapene for Kongsgården er følgende bevarte, mangler delvis eller mangler helt

1516-17 Inntektsregnskap og utgiftsregnskap. Bind I

1517: Sommerregnskapet mangler helt. Bind I

1517-18: Vinterregnskapet mangler helt. Bind I

1518: Sommerregnskapet: Inntektsregnskap og utgiftsregnskap er tilsynelatende komplett. Bind I

1518-19: Vinterregnskapet: Inntektsregnskap og utgiftsregnskap er tilsynelatende komplett. Bind I

1519: Sommerregnskapet: Inntektsregnskap og utgiftsregnskap er tilsynelatende komplett. Bind I

1519-20: Vinterregnskapet: Inntektsregnskap Bind I og bind II, og utgiftsregnskap er tilsynelatende komplett. Bind I

1520: Sommerregnskapet: Inntektsregnskap og utgiftsregnskap er tilsynelatende komplett. Bind I

1520-21: Vinterregnskapet: Inntektsregnskap bind I, og utgiftsregnskap bind II, er tilsynelatende komplett.

1521: Sommerregnskapet: Inntektsregnskap og utgiftsregnskap er tilsynelatende komplett. Bind II

1521-22: Vinterregnskapet mangler helt.

1522: Sommerregnskapet: Utgiftsregnskapet er tilsynelatende komplett. Bind III. Inntektsregnskapet er i bind V.

1522-23: Vinterregnskapet: Inntektsregnskapet finnes i bind III, kan virke ukomplett, og utgiftsregnskapet mangler helt.

1523: Et sammendrag finnes i bind IV, men dette er lite nyttbart for oss.

I kapittel 3 og utover, vil det ofte være tilleggsopplysninger heftet ved innføringene, en innføring benevnes også *postering*. Om tilleggsopplysninger inneholder informasjon om leverandørens/kjøperens navn og/eller patronym/appellativ samt eventuell herkomst kan vi benytte posteringen som identifikasjonsvariabel. Måten regnskapene er ført på kan i tillegg gi oss interessante ekstraopplysninger i *motposten*. Clouet er om føringen/e inneholder en eller flere variabler som knytter transaksjonen til *nederlandske* forhold.

⁶ Byleidangen i Bergen: Rådmennene var ansvarlig for innleveringen av leidangen til Kongsgården. Byleidangen for Bergen som skulle betales til Kronen utgjorde årlig 40 norske mark, tilsvarende 22 ½ danske mark. I tillegg til byleidangen ble det også betalt garpeleidang for Bryggen. Når byens leidang til Kronen var basert på en fast sum, hadde det liten interesse for statskassen hvem det var som hadde vært med å betale. Fogdene eller andre som hadde ansvaret for innkrevingen, hadde gjerne ikke med oversikt over hver enkelt person som hadde betalt inn leidang. Anonymiseringen gjør at vi kun får tak i et fåtall av dem som til stadighet holdt til i Bergen. I Regnskapene står det ofte kun at summen gjaldt "leding på byess vegne". I tillegg kommer vi ved et par anledninger til å finne et par eksempler på nederlendere som leide handelsboder av Kronen. Leieavgifter for bygrunner i Bergen og Stavanger var også en fast inntektskilde for Kronen. Hollenderne betalte også avgift for handelsbodene de hadde på ute i byen. Derimot er det er ikke mulig å finne noe tiendemanntall på personnivå for mannlige borgere i selve Bergen. Hva så med de ekstraordinære skattene som ble vedtatt innkrevd i perioden og pr. c. skulle gå rett i Kongens kasse. Flere av dem burde i utgangspunktet kunne sette oss på sporet av nederlendere i Bergen. Bryggeleidangen; se note 12.

⁷ "Tollreglementet fra ca. 1550" eller "Undervisning på hvis toll som av alle nasjoner skall gis til Bergenhus" DN VI nr 773, nevner ikke nederlenderenes trelasttoll i Bergenhus len. Av NRJ I og III går det fram at denne var 10 mark. Skotter og engelskmenn skulle betale 3 rhinske gylden dvs. 1 rhinsk gylden = 3 1/3 mark. 1 mark = 1/3 rhinsk gylden. Englendernes kjøpmannstoll var satt til 40 bergensgylden/30 mark. 1 mark = 1 1/3 bergensgylden, 1 bergensgylden = ¾ mark, eller 12 shilling.

⁸ Som vi skal se i kapittel 3 og 4, ble tollene i et par tilfeller betalt av andre.

skipstollen til ”et (skips?)pund av det beste kornet på hvert skip (...). 1 pund korn tilsvarte 1/12 lest og i en lest var det 12 tønner. 1 pund korn tilsvarte med andre ord 1 tønne korn.”⁹ Tollen for hanseatiske og dermed nederlandske skip var i årene 1516-23 steget til seks tønner korn.¹⁰ For nederlendernes del ble tollen innkrevd i form av 1 stk mel eller malt, respektiv 3 ¾ mark i kontanter. I tillegg måtte nederlenderne som skulle drive kjøpmannskap/”hollenderhandel” på Stranden og ellers i byen betale *kjøpmannstoll* på 1 stk ledsk, respektiv 30 mark for hvert handelskip med kjøpmenn om bord samt omsetningsavgiften/bodavgiften på en hollandsk ost eller tilsvarende 12 ss for hver bod. Utenlandstollen burde i utgangspunktet gi sikre holdepunkter for nederlendernes utenriks- og handelsfart på Bergen. Dette blir hovedemnet for kapittel 3. Det ble også innbetalt toll fra distriktene: Fra Sunnhordland, trelasttoll fra Halsnøy og fra fogden på Lista som vinteren 1522-23 leverte inn for ”Toldt af skiff” Om tollinnbetalingen fra distriktene skriver Utne at ”Opplysningene er sparsomme og gjennomgående synes toll fra distriktene å utgjøre små beløp”. Han antar at ”noe av denne tollene kan skjule seg bak uspesifiserte innbetalinger”.¹¹ Dette kan i prinsippet også gjelde et og annet nederlandsk skip.

Blant den uvisse renten betydde likevel *sakefallet* økonomisk sett mest for Kronen. Sakefall var fellesbetegnelse for alle inntekter til det offentlige, konge eller biskop innbetalt i forbindelse med lovbrudd og strafferettslig forfølgelse, inkludert straffebøter og inntekter i form av konfiskert gods. Hadde en ”hollender i byen” forbrutt seg er vedkommende kanskje registrert med navn og/eller betegnelse. *Salg av Kongsgårdens varer* brakte også inntekter. Kanskje finnes nederlandske skippere, kjøpmenn og enkeltpersoner nevnt ved navn og hjemsted sammen med varene de hadde kjøpt.

Utgiftene forteller om *innkjøp* av bygningsmaterialer, skipsutstyr, våpen og mat etc. Samtidig redegjør utgiftene innimellom hvilke vare som var solgt ut. Spørsmålet er hva nederlendere leverte og varene de kjøpte er registrert til ”utgift”. Blir transport- og ilandføringskostnader oppgitt, kan vi få rede på hvem som utfører transporten og ilandføringskostnadene og hvem de gjorde det for, får vi et komplettert bilde av skipsfarten. Identifiseringen av hver enkelt nederlender og hans virksomhet vil ergo bero på hvordan de bevarte regnskapene er ført.¹² For

---

⁹ Utne 1970/71: 130 ff.

¹⁰ Et skips lasteevne ble gjerne regnet i et visst antall lester: I henhold til Nedkvitne kan en middelalderisk skipslest sette til 2964 liter eller 3 kubikkmeter. Nedkvitne har videre regnet ut at varelesten/skipslesten tilsvarer 1630 kg, eller 1,63 tonn. ”Derved var skipslesten uavhengig av vareslaget oppstått.” Skipslesten tilsvarte ved midten av 1500-tallet til dermed til 16 tønner med korn, som hver veide 140,5 kg. På 16-1700-tallet gikk man i det nederlandsk-tyske området til å regne skipslesten til oppunder 4000 pund, eller tett oppunder 2 tonn. Nedkvitne: 566 f.

¹¹ Utne, 130 ff.

¹² Utne: 117 f. Når det gjaldt *leidangen for Bryggen* og for de utenlandske vintersitterne som ellers befant seg i Bergen, ble den i stor grad innkrevd av *Gårdsskriveren* ”Gårdsskriver” bokstavert med stor G viser at det her er snakk om en skriver som er i Kongsgården tjeneste versus ”gårdsskriveren i Finnegården på Bryggen”. Denne leidangen ble innbetalt i penger. For året 1522-23 foreligger det en komplett liste over leidangsbetalerne på Bryggen. Alle utlendinger som eide eller leide hus året rundt, skulle i henhold til Bylovens være sammen med bymennene i alt utbud. Utlendinger som satt i byen om vinteren skulle også betale

forholdet til Nederland gir Lensregnskapene en spennende innsikt i datidens forretnings- og handelsvirksomhet, hvilke vareslag en handlet med og hva som var de ulike eksporterte og importerte vareslagene. Om de fleste handelsmenn og skippere omtales ved navn vil det kanskje være mulig å spore at noen drev kontinuerlig trafikk på Bergen?

Andre vesentlige kilder

Diplomatarium Norvegicum - forkortet i noter etc. til DN, er utgitt i 22 dobbeltbind fra 1840-årene fram til 1992. Hvert helbind dekker perioden fra ca. år 1200 fram til omtrent 1570 og inneholder i gjennomsnitt 9-1100 enheter med stort sett usystematiserte dokumentsamlinger.¹³ Her finner vi foruten privilegier og forordninger også en del offentlig og privat korrespondanse som klargjør en god del forhold ved deltagelse i og omfang av sjøfart og handel mellom Nederland og Bergen, spesielt etter 1522. Kildene gir svært interessante utfyllende opplysninger og muligheten til å følge de nederlandsk-bergenske forbindelsene der Regnskapene må gi tapt. Selv om de inneholder mange normative elementer kan de fleste av brevene utnyttes som beretninger da de gjengir en spesiell holdning til det som meddeles.¹⁴ Også DN er påtakelig underrepresentert med dokumenter fra perioden 1500-1520 i forhold til årene før og etter.¹⁵ Etter 1523 gir korrespondansen fra Jørgen Hanssøn Skrivners tid i Nederland et rikt innblikk i nederlendernes betydning på Bergen: Eksemplifisert her gjennom kampenskipperen Henrich Blauw som etter NRJ å dømme var en betydelig samarbeidspartner for Hovedsmannen i 1518-22. Han er også å finne blant vintersitterne på Bryggen i 1522/23. Fra 1524 til 1537 kan vi i en rekke diplomer i DN følge Henrich Blauws årvisse virksomhet som skipper på ferd mellom Nederland og Bergen og i Amsterdam.

Et parallelt verk til DN er *Norges gamle Love*, -- NGL – som p.t. går fram til 1536. Foruten lovene inneholder serien kirkens brev og ulike vedtekter. Dette verket er i motsetning til DN kronologisk og har et mer omfattende noteverk. Som i DN finner vi i NGL byers og staters privilegier, de ulike kongelige retterbøter og forordninger vedrørende bosetting, sjøfart og handel. Videre inneholder NGL en del korrespondanse inntatt som tillegg, som gir god forståelse og innsikt i hvordan de ulike aktørene tenkte og argumenterte sine interesser overfor hverandre.¹⁶ Denne egenskapen svekker kildenes vitneverdi, men brukt med oppmerksomhet og forsiktighet gir

---

leidang. Måten utlendinger leidang ble krevd inn på og hvordan pengene ble levert på Bergenhus, får betydning for hvorvidt det er mulig å skille innbetalingene fra hverandre *Byleidangen* se note 6.

¹³ Knut Helle definerer et *diplom* som "et brev, aktstykket og dokument av rettslig bindende karakter, satt opp i faste former."

Fordi diplomene ga hjemmel for rettigheter, ble disse i motsetning til private brev, tatt vare på av dem som fikk rettighetene. Av dem igjen er det særlig vitnebrevene som er bevart. Helle BBH 1: 179 f. På denne og følgende sider drøfter Helle en rekke forhold rundt kildesituasjonen ellers for Bergen i seinmiddelalderen.

¹⁴ Bjørn Saxe Utne 1972/73: s. 10

¹⁵ Se note 4.

¹⁶ Spesielt gjelder dette for Hansaforbundet fram mot 1513 og forholdene i Bergen.

brevene et godt innblikk i lokale forhold. Som i DN er språket her for de relevante kildene vesentlig mellomnorsk, gammelnederlandsk, eller nedertysk. Mye av dette har jeg selv oversatt til norsk, en del med hjelp av Anders Austefjord ved Germanistisk institutt.¹⁷

Ellers består kildemateriellet av lovstoff og kongebrev som vi finner i *Norske Rigsregistrarer bind 1*, -- NRR—som dekker årene fra 1523 til 1571. Dette er stort sett normative kilder som forteller om opphavsituasjonen, men ikke så mye om hvordan de virket på lokalplanet. Dokumenter i disse kildesamlingene blir ryggraden for diskusjonen i kapittel 2 hvor vi vil søke å påvise og argumentere for at nederlenderne de facto hadde videre rettigheter og bedre muligheter enn tidligere forskning har brakt fram. Supplerende opplysninger og historiske synsvinkler er også hentet fra L. Laursen: *Danmark-Norge: Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker* bind 1, perioden 1523-1560. Her er det i første rekke Laursens tanker om Amsterdams og Bergens nye privilegier og Odenserecessene av 1545 og 1560 som står i fokus.

Andre benyttete kilder er *Erkebiskop Oluffs jorde - og regnskapsbok 1532–38*, - forkortet OERB – med opplysninger som kan være med å komplettere bildet om nederlandsk-bergenske forbindelsene. Erkestolen drev handel over Bergen med Nederland i samarbeid både med kjøpmenn fra Deventer og Kampe og kirkelige som borgerlige amsterdammere. OERB blir i vesentlig benyttet ved arbeidet i kapittel 4 hvor vi vil vise om vi gjennom vitenskapelig metodikk kan påvise at gruppen med nederlandske vintersittere på Bryggen var større og mer betydningsfull enn tidligere antatt. En annen relevant kilde denne sammenhengen er B. E. Bendixens tilretteleggelse i BHFS nr 1 fra 1895 av *Jacobsfjordens(Aafjordens) og Bellgårdens gårdsrett*. Disse skriver seg fra 1529 og framover mot 1638 og er basert på eldre regler som i henhold Bendixen selv til dels er inkonsekvente. En opplisting fra 1529 viser hvem som holdt til i gården de siste ti årene, altså fra 1519 av. Blant dem er Johan de Quade, kjøpmann fra Deventer som treffes på i NRJ III, i OERB og i flere henvendelser i DN til Deventer by. Da *Jacobsfjordens(Aafjordens) og Bellgårdens gårdsrett* langt på vei også er å betrakte som en frammøteprotokoll må kildens vitneverdi anses som stor.

I det hele tatt er basisspørsmålet hvilken nytteverdi kilden har for undersøkelsen: Slik de fremstår er kildene gjerne avskrifter fra kopibøker og/eller en forkortet utgave av originalen. En annen sak er at den innledende regesten ved et dokument kan ha utelatt viktige detaljopplysninger ved underpunkt i dokumentet. Dette kan være faktainformasjon som relaterer seg til bergensk-

---

¹⁷ For de latinske kildenes del har jeg har gått igjennom de norske innholdsbeskrivelsene, og om det ved gjennomlesningen har jeg bare godtatt dem slik de framstår, dersom det ikke virket som om vi kunne finne detaljopplysninger av interesse for dette arbeidet.

nederlandske forhold.¹⁸ For en individbasert studie er ulempen at noen personer ikke nevnes ved navn samtidig som språkføringen er snirklete og tungvint og det essensielle vanskelig å konkretisere. -- Utfordringer som vi også står over for ved analysen av noe av den foreliggende litteraturen, fordi man som i kildene ikke skiller nederlenderne fra den øvrige bybefolkningen. Her finnes dog som vi straks kommer tilbake til, et par viktige unntak. Ved å ta tak i de nevnte samlingene av Lensregnskap for Bergenhus og opplysninger fra NGL, DN og NRR I, skal vi komme på sporet av nederlendere som befinner seg i Bergen og belyse hva de driver med og på hvilke nivåer aktivitetene hør hjemme i.

Samtidige skrifter brukt som kilder

I første rekke er dette dagbøker, private brev og nedtegnelser. Ett skrift som fungerer både som kilde og litteratur er Absalons Pederssøn Beyers Dagbok, eller *Kapitelsbok* skrevet fra 1552 til 1572. Denne gir et personlig og fargerikt om ikke alltid like nyansert bilde av Bergen og bergenske folk og forhold, med innsyn i samtidsforståelsen til en meget betydningsfull Bergenshumanist. Kapitelsboken blir i hovedsak benyttet som referansekilde for å avdekke den sosiale settingen nederlenderne var en del av. Absalon nevner en rekke mer og mindre viktige personer og begivenheter i Bergen med tilknytning til Nederland. I kraft av sin stilling som slottsprest på Bergenhus og praktisk talt daglige kontakt med embetsmennene der fikk han et svært godt innblikk i alt som som rørte seg på Slottet. Absalon skrev også *Norges Beskrivelse* fra 1567-70 der han kommer inn på tidligere hovedsmann på Bergen Kongsgård og hvor lenge vedkommende *satt* i stillingen.¹⁹²⁰ I *Norske Magasin I-III*, forkortet NM, en kildesamling fra rundt 1870 finnes bl. a. *Bergen Fundas*, skrifter som Kapitelsbokens første trykte utgave og *Den Norske So. Dom over nederlandske nykommeres handel i Bergen, 1636* finnes i *Norske samlinger I – NS* - fra 1860-tallet. Begge er ved antikvar N. Nicolaysen, som også står for tilretteleggelsen av *Bergen Borgerbok I* fra 1870-årene, som tar for seg innskrivingen av borgerskap i Bergen fra 1550 av. I vår sammenheng er NM og NS brukt som referanselitteratur.

Annet benyttet materiale

Midellnederlandsch Handwoordenboek ved J. Verdam utgave ved C. H. Ebbinge Wubben, Haag 1932/1961

Noors-Nederlands Nederlands-Noors Woordenboek ved D. Lulofs, 4. utgave, Groningen 2000.

¹⁸ Et eksempel er opplysningene om Gert Friis i Bergen som er agent for amsterdammerne i 1529. DN XII nr 429.

¹⁹ Det henvises også til Halkild Nilsen Kommentarbånd til 'Dagbok og Oratorium for mester Geble, Universitetsforlaget Bergen 1970, og Ragnvald Iversens arbeid fra 1963.

²⁰ For en del av perioden fra 1470-1524 er disse oppteignelsene også de eneste kildene som har opplysninger om hovedsmannen i Bergen. – "Hvilke kilder Absalon Pederssøn har bygget sin beretning på, er vanskelig å si med sikkerhet, men det er sannsynligvis har han hatt til rådighet forskjellige manuskripter og diplomer som fantes i Bergen på den tiden." Utne: 13.

Kart over Nederland: *Hallwags International bilkart for Nederland* utgave 2001 med register og *Times Atlas of the World*, utgave fra 1976. Disse er også benyttet for å kunne slutte om en persons tilnavn eller avledning av dette kunne indikere at vedkommende stammet fra Nederland.

History of the Low Countries redigert av J. C. Blom og E. Lamberts, engelsk utgave ved James c. Kennedy, utgitt i 1999. Dessverre gir ikke verket noe utfyllende bildet av den nederlandske hverdagen rundt 1500, men den gir en grei oversikt over hovedlinjene i nederlandsk historie.

Til en viss grad er det også hentet inn stoff fra nederlandske databaser og gjort bruk av internett. Det blir henvist til den aktuelle nettsiden hvor opplysningene er funnet. I Nederland drives det et aktivt arbeid med å gjøre gamle rettsdokumenter, kirkebøker etc. fra seinmiddelalderen tilgjengelig for allmennheten. Dette arbeidet kommer også genealoger og faghistorikerne til gode. Her er det forventet å finne kildemateriell som kan være med å underbygge og utdype de tesene og konklusjonen som legges fram i dette arbeidet, som i hovedsak ser problemene ut fra tidligere utgitte kilder og i høy grad den norske faglitteraturen som har gått dypere inn i materien omkring nederlenderne i Bergen.

HISTORIOGRAFI OG FORSKNINGSSTATUS

Inntil nå foreligger det ikke noe enhetlig verk å forholde seg til der forhold vedrørende temaet nederlendernes allehånde virksomhet i Bergen tas opp. Temaet er imidlertid behandlet i flere lengre og kortere avhandlinger og artikler; som undertema ved byhistorien, den merkantile historie, eller som genealogiske/befolkningshistoriske arbeider.²¹ Forarbeidet til besvarelsen har derfor bestått i å samle og analysere de ulike arbeidene og sammenfatte forfatterens ståsted og hvordan de forholder seg til kildene og de historiske utviklingstrekkene. Litteraturgjennomgangen presenterer en håndfull sentrale historikerne som har behandlet situasjonen for nederlendere i Bergen på første halvdel av 1500-tallet, og gir en konsentrert oversikt over verkene problemene er drøftet i. Vi kommer tilbake til de ulike synspunktene deres under selve drøftelsene.

Johan Schreiners bøker om *Hanseatenes og Norges nedgang* fra 1935 og *Hanseatenene og Norge i det 16. århundre* fra 1941 er svært omdiskuterte. Under drøftelsene om nederlendernes rettigheter i Bergen i kapittel 2 er det særlig Schreiners postulat i bok nummer to som blir tatt opp til debatt. Schreiner er ofte blitt kritisert, ikke først og fremst for kildevalget sitt, men den måten han bruker kildene på. Han tar gjerne tekstene for god fisk og glemmer å ta hensyn til at de ble til i spesielle

---

²¹ B. S. Utne: 10. Når det gjelder spesialundersøkelser om lokalforvaltningen i Norge for perioden, foreligger det bare en håndfull, noe som etter Bjørn Utnes mening kan skyldes en sviaktende interesse for perioden, så vel som at kildegrunlaget også er heller magert.

situasjoner. Dermed trekker han ofte slutninger på bakgrunn av den ene parts syn på saken, -- noe blant andre Anders Bjarne Fossen kommer inn på under behandlingen av de ulike privilegier og handelen i Bergen på midtre halvdel av 1500-tallet i Bergen bys historie bind II.²²

Av seinere historiske skrifter og historisk forskning basert på kilder og tidligere arbeid, må nevnes følgende av Bernt Lorentzen: *Gård og grunn i Bergen i Middelalderen*, doktoravhandling 1951 utgitt i 1952, *Handelshuset i Muregården 1804-1954*, fra 1954, *Bergen og Sjøfarten I* med undertittelen *Fra Olav Kyrres tid til året 1814*, fra 1959 og *Den berømmelig handelsstad Bergen gjennom tidene I*, i ny utgave 1971. Disse gir foruten førstehånds bakgrunnsstoff når det gjelder Bergen bys topografiske og bebyggelses-messige utvikling, også innføring i byens sjøfarts- og handelshistorie, tilnærminger til politisk historie, og nederlandske sjømenn og handelsmenn med tilknytning til Bergen. Samtidig defineres ulike bergensborgere som førstegenerasjons innvandrede fra Nederland. Svakheten ved de to sistnevnte bøkene er at de gjerne mangler henvisninger og dokumentasjon, noe som gjør det tungvint for oss å etterprøve påstandene hans.²³ I *Handelshuset i Muregården* forteller Lorentzen om den nederlandske handelsfamilien Blauw som slår seg ned i Bergen rundt 1800. Selv om dette gjelder en senere periode enn den vi her har foran oss, har denne familien alt fra 1500-tallet forbindelser til Bergen og Norge, gjerne gjennom Henrich Blauw.²⁴

Den vesentligste og tyngste faglitteraturen er *Bergens bys historie I* ved Knut Helle fra 1977-78, *Bergens bys historie II* ved Anders Bjarne Fossen fra 1980, og Sverre Steens *Bergen, byen mellom fjellene* fra 1969. Bergens bys historie I og II har en mengde nyttige og presise referanser, men i blant forekommer henvisninger til Lorentzen eller de mange ulike tidlige årsheftene fra Bergen historiske forening der forfatteren ikke henviser til primærkildene sine. Helle og Fossen samt Arnved Nedkvitne som vi straks kommer tilbake til, diskuterer de ulike sjøfarts- og handelsprivilegiene ganske inngående og drøfter dem mot Schreiners meninger.

Bergen historiske forening har gitt ut sine årshefter/årsskrifter BHFS i over har 100 år. Disse inneholder både kortere og lengre artikler, en rekke av dem er det mulig å trekke veksler på. Noen er også rene kildekrifter med samtidige beskrivelser og brev. Her hører B. Bendixens tilretteleggelse av *Jacobsfjordens (Aafjordens) og Bellgårdens gårdsrett*, i BHFS nr 1, Bergen 1895 og Edvard Bulls kildesamlinger arbeid i BHFS nr 32 og 33 hjemme. Sistnevnte kildesamling gjengir aktstykker og dokumenter som angår forholdet mellom hanseater og hollendere i Bergen på flere

---

²² Fossen: B. B. H. II, Arnved Nedkvitne og Bernt Lorentzen

²³ Joh. Tønnesen kommer inn på dette i sin anmeldelse av "Bergen og Sjøfarten I" i BHFS nr. 61, men han er også nøye med å poengtere det som er store fortjeneste, nemlig at han (indirekte) setter betydningen av virksomheten til nederlenderne i Bergen inn i et riktigere og mer helhetlig perspektiv enn tidligere historikere. Spesielt for årene 1590-1610. Det Joh. Tønnesen og undertegnede vil fram til, er at B. L. ikke forteller hva han sikter til.

²⁴ Fra 1500-tallet av hadde Blauw-familien slaktskapsbånd til Hooft-familien. Blauws ble også ledende navigatører og kartografer, B. Lorentzen: *Handelshuset i Muregården* og NN Blauws artikkel i Bergen Sjøfartsmuseums årbok fra 19XX.

områder, og utdyper og klargjør en del av tilleggene i NGL, spesielt årene 1420-1520. En annen viktig artikkel, er Asgaut Steines avhandling om *Husgrunner og eigare på Hollendrestredet* som både tidsmessig og temamessig tangerer vårt emne.

Bergen historiske forening har også gitt ut avhandlingen *Hovedsmannsinstitusjonen i det nordafjelske Norge 1500-1524* av Bjørn Saxe Utne fra 1972-73. Den gir innsikt i de ulike lensherrer i det nordafjelske Norge, vilkårene de satt under og deres funksjon overfor Kongen og lokalt. Han legger ut om utviklingen av Bergenhus lens og Kongsgårdens drift relatert til opplysninger han finner i NRJ og perioden vi vår: Innledningsvis poengteres Lensregnskapene betydning: ”Kildesituasjonen for perioden 1500-24 er ikke særlig rik, og det er umulig å gi svar på mange spørsmål. Men noe av det beste vi har, er lensregnskapene for Kongsgården i Bergen for årene 1516-1525 som vi finner i *Norske Regnskap og Jordebøger—NRJ—bind I, II, III og V*. Disse kildene gir et godt bilde av forholdene i Bergenhus len og hva nederlenderne drev med her, og vitneverdien er meget stor fordi kildene oppfyller kriteriene om generell troverdighet. Men det er likevel vanskelig å få et fullstendig bilde av de økonomiske forholdene, noe som har sin årsak i måten regnskapene er satt opp på. NRJ er likevel vår sikreste kilde når det gjelder viten om administrative og økonomiske forhold i dette området i disse årene.”

Synspunktene Utne kommer med er sammenfallende med de Steinar Supphellen hadde brakt på banen i sin hovedfagsoppgave *Bergenhus fra Vincent Lunge til Erik Rosenkrantz* fra 1966 som har Bergenhus len og dets hovedsmenn i årene 1524-1568 som ytre ramme. Supphellen problematiserer i hovedsak lenssystemet og Lensherrens ulike roller i overgangstiden. Selv om vi burde drøfte enkelte detaljer ved avhandlingene, sier vi oss i hovedsak enige i klargjøringene og de slutningene de trekker. For dette arbeidet er det særlig trukket veksler på Supphellens innlednings- og avslutningskapittel. Supphellen skriver i sin hovedoppgave at det etter 1523 bare finns en del kvitteringer for regnskap med spredte opplysninger i enkelte brev. De første gode regnskapene får en først for 1560-årene. “Men“, fastslår han, “også disse reknskapene kan det vera vanskeleg å bruka, men dei gjer det mogeleg å få eit i hovedsaka litande bilete av inntektene og finansstellet i det heile.”²⁵ Disse regnskapene er trykte i *Norske lensregnskapsbøker 1548-1567*, -- NLR — III-V.

Geir Atle Erslund er også blant dem som tar for seg eiendomsforhold i Bergen i middelalderen, først i en hovedoppgave fra 1989 og deretter i doktoravhandlingen *Kven eigde byen?* fra 1994.²⁶ Hovedoppgaven inneholder et kildetillegg på nærmere 100 sider med avskrifter av Bergenhus’ grunnleie for Bergen i 1576/77 og seinere, som vil komme til nytte ved nye arbeid om

²⁵ Steinar Supphellen: *Bergenhus fra Vincent Lunge til Erik Rosenkrantz*, hovedfagsoppgave, Oslo 1966:

²⁶ Full tittel: *Kven eigde byen?* : ei gransking av opphavet og utviklinga av grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar.

nederlenderne i Bergen. Det er imidlertid Erslands innsikt i og formidling ved eiendomsforholdene i Bergen som har vært til stor hjelp her.

I doktorgradsavhandlingen *Utenriksbandelen fra det vestafjelske Norge 1100-1600*, fra 1983 tar Arnved Nedkvitne også opp aspekter ved nederlendernes aktiviteter i Bergen. Han drøfter deres relative betydning i sjøfart og handel på Bergen, og kommer inn på hvordan de forholdt seg privilegiene sine. Styrken ved arbeidet er klare problemstillinger og god drøfting av disse. Dette er støttet av stort sett oversiktlige og dokumenterte tabeller, med et hav av detaljopplysninger. På den andre siden skjemmes arbeidet av unøyaktigheter, en del feil og manglende etterprøvbarehet. Særlig gjelder dette kildebearbeidene og drøftingene som har med NRJ og nederlendernes aktivitetsnivå i Bergen i perioden 1518-23 å gjøre, men noe går igjen andre steder også.

Lindfred Foldnes' hovedoppgave i historie fra Universitet i Bergen 2001: *Hollender og Bergensborger – En studie av hollandsk innflytelse i Bergens næringsliv på 1600-tallet* --, er på mange måter inspirert av de ideene og tankene Anders Bjarne Fossen og jeg hadde da vi i 1993 startet arbeidet med nederlendernes historie i Bergen. Med utgangspunkt i hypotesen "De hollandske familiene organiserte et nettverk i Bergen ved giftermål og gjensidige avtaler, samtidig opprettholdt de familiebåndene til moderlandet", redegjør Foldnes for typiske trekk ved de første og andre generasjons nederlandske skipper- og handelsborgerne som slo seg ned og løste borgerbrev i Bergen fra ca. år 1600 av. Ut i fra Borgerboken og registrerte hollandske borgere i Bergen, bringer han interessante og avklarende innspill — som i diskusjonen om Nagel-navnet --, og om hvor stor Bergens befolkning kunne være.²⁷ Svakheten Foldnes' arbeid er en tidvis passiv ekstrahering fra kildene, liten bruk av henvisninger og en svært enkel historiografisk oversikt.²⁸

Ingrid Cutlers *Bergensfarerkammeret i Amsterdam fra 1484 til 1684*, hovedfag våren 2004 er ved siden Foldnes' arbeid den andre besvarelsen ved Historisk Institutt UIB som tar opp temaer ved nederlendernes virksomheter relatert til Bergen. Begge er skrevet ut fra undertegnede påpekning av behovet for å få revidert og systematisert synet på nederlendernes reelle innflytelse og betydning i Bergen fra 1500 av. Begge oppgavene trekker hvert på sitt felt også veksler på kildeinnsamling og impulser fra grunnarbeidet til det foreliggende arbeidet. Det har ikke vært tid til å gå nøyere inn på Cutlers arbeid, som i det vesentlige fokuserer på årene 1580-1700. – Dette arbeidet vil komplettere Foldnes og Cutler både tematisk og kronologisk. Arbeidene vil danne ny forskningsstatus om nederlenderne i Bergen fra 1500 til 1700.

---

²⁷ Foldnes: 45f. – Når det gjelder befolkningens størrelse støtter han seg til Yngve Nedrebø, som mener at Bergens befolkning helt fra 1500-tallet varierte rundt 12-16000 personer i to hundrede år. Y. N. 1992

²⁸ Han viser t.d. ikke til kilden som forteller hvordan vi vet at Claus Ludt d. e. kom fra Amsterdam og døde av pest i 1618 som vi finner i NRR VIII s. 047 f. For historiografien del, kan det skyldes at denne er med i en ikke tilgjengelig basisoppgave.

OPPGAVENS PROBLEMFORSTÅELSE, FRAMDRIFT, METODISKE ARBEIDSMÅTE, KILDETLIFANG OG TIDSAVGRENSING

Basert på betraktninger over innholdet i klagen seks hollenderne la fram i 1535, hva som tidligere er skrevet om emnet og kildene vi har til rådighet, reises to hovedteser for arbeidet.

1. Nederlendere hadde videre og bedre privilegier i Bergen og utgjorde en tallmessig større gruppe i Bergen enn tidligere har antatt.
2. Nederlendernes næringsvirksomhet og innflytelse i Bergen har når det gjelder første halvdel 1500-tallet, vært undervurdert. Deres sosiale betydning har gjennomgående vært større enn tidligere forskning har klarlagt.

Problemstillingene og rekkefølgen de tas opp i

Hvordan kan vi vise at nederlendernes aktiviteter og nivået det lå på har vært undervurdert? Har vi metoder for å etterprøve og belegge hvor mange enheter og personer det i realiteten kan dreie seg om? Hvem sto nederlenderne i forbindelse med i Bergen og ellers og hva sier det oss?

I kapittel 2 skal vi hovedsak behandle hvilke rettigheter og plikter nederlenderne som framover på 1500-tallet ankom Bergen hadde å forholde seg til. Tidsrammen er ca. 1500-1570. Hvordan var nederlendernes privilegier i forhold til Bergen bys egne og andre byer og lands? Vi kommer inn på hovedpunkt ved reglene for sjøfart og næringsvirksomhet, opphold og bosetting i Bergen: Hvordan forholdt det seg med dette i praksis? Hvem var de involverte partene og hva var det som regulerte forholdene dem i mellom? Samtidig som vi drøfter de mest sentrale privilegier og forordninger nøyere skal vi ved å skjule til den alminnelige historiens gang synliggjøre hvorfor og hvordan de ulike interessekonstellasjonene og feidene påvirket hverdagen i Bergen. Sentrale kilder for kapittelet hentes fra DN og NGL. Selve resoneringen ses i forhold til Schreiner, Helle og Fossen. Til sammen utgjør Kapittel 1. og 2. arbeidets første halvdel.

Arbeidets andre del med kapitlene 3, 4 og 5, vil i stor grad befatte seg på enhets- og personnivå. I hovedsak baserer vi oss på NRJ I-III og V og årene 1518-23, men andre kilder blir også trukket inn. Kapittel 3 tar for seg den nederlandske handelssjøfarten på Bergen. Her skal vi med utgangspunkt i Rudolf Häpke først synliggjøre hvorfor Amsterdam utover på 1500-tallet — med unntak av Deventer — *også* for Bergensfarten ble senteret for den nederlandske utenriks-skipfarten. Basert på NRJ går vi inn på hvor mange skip nederlenderne kom med, om de kom direkte fra Nederland, når de ankom Bergen på året og hvordan toll og andre avgifter ble betalt. I forbindelse med drøftelsen av Nederlenders handel med Bergenhus viser vi hovedtypene av

varene nederlenderne hadde med til Bergen og hva de i hovedsak brakte med seg hjem igjen. Kunnskapene vil være nyttige for oss når vi i slutten av kapittel 3 og i kapittel 4 skal analysere omfanget og deltagerne i den nederlandske detaljhandelen i Bergen.

Omfanget og deltagerne i den nederlandske detaljhandelen i Bergen blir drøftet i forhold til tre elementer: 1: Nederlenders handel med Bergenhus (kap.3) 2: ”hollenderhandelen” i Bergen (kap.4 første del) og 3: Nederlandske vintersittere og gårdene de satt i på Bryggen (kap.4 andre del). Her kommer vi til å drøfte sider og aspekter ved nederlendernes virksomheter i Bergen. Samtidig går vi inn på *hvem* en del av nederlenderne var og virksomhetene deres. Vi skal vi prøve å finne forbindelseslinjer til røtter i Nederland, hvilke sosiale lag man tilhørte, og hvem man hadde forbindelse med i Norge. Det vil falle naturlig å se resultatene i forhold til hva Arnved Nerdkvitne kommer fram til. Har vi samme forståelse av trafikkens deltakere og omfang? Måten å bruke kildene på og hva som er formålet med *dette* arbeidet kan forklare hvordan vi kan underbygge at tidligere forskning har undervurdert nederlendernes betydning i Bergen tidlig på 1500-tallet.

I kapittel 5 vil vi sammenfatte og utdype bildet av aktivitetene nederlenderne i Bergen drev med og den betydningen de hadde: Kan vi på bakgrunn av det vi har kommet fram til i dette arbeidet konkludere med at nederlendernes aktiviteter og betydning i Bergen på første halvdel av 1500-tallet har vært undervurdert? Så følger fullstendig bibliografi/litteraturliste og kildeoversikt og eventuelle tillegg.

Tidsavgrensninger

Kildetilfanget og problemstillingene for arbeidet tilsier at vi får en ytre og en indre tidsavgrensning. Årene fra ca. 1500 til 1570 danner ytre tidsramme for drøftelsene om nederlendernes juridiske og faktiske rettigheter i Bergen. Den videre drøftelsen tar utgangspunkt i Lensregnskapene for Bergenhus gjengitt i NRJ I-V, der årene 1518-23 danner kjernepunktet. Avgrensningene vil til en viss grad være elastisk etter som problemer og opplysninger gjør det naturlig. Meg bekjent er dette det første forskningsarbeidet som vil foreta en mer helhetlig analyse og presentasjon av den nederlandske aktiviteten i Bergen på første halvdel 1500-tallet.

DEFINISJONER

Lokalforvaltningen i Norge var på begynnelsen av 1500-tallet ordnet som et *lensstyre*.²⁹ Fra 1503 ble Norge inndelt i fire *hovedlen*: Akershus med Tønsberghus, Båhus, Kongsgården i Bergen og Kongsgården i Trondheim.³⁰

Høvedsmannen er lensinnehaveren av Bergenus hovedlen. Hovedlenet bestod av *Slottslenet* som høvedsmannen/hovedlensherren hadde og de *smålenene* innenfor grensene som var forlent til ulike lensherrer.³¹ Høvedsmannen innehar hovedlenet og er den øverste administrative lederen i det nordafjelske Norge. Supphellen bruker konsekvent betegnelsen "lensmann" om alle som satt med Bergenus len fra 1524 av.³²

Selv om betegnelsen "Bergenus" først blir tatt i bruk etter 1524, vil den for variasjonens del bli benyttet sammen med "Kongsgården", "Gården" og "Holmen".

"Høvedsmann" peker tilbake på innehaveren av Slottslenet. For å få variasjon i framstillingen vil vi benytte termene *Høvedsmann*, *Lensherre* og *Lensmann* med stor forbokstav en del om hverandre, men skrevet slik vil det menes den av Kongen innsatte person som til enhver tid innehar den fremste posisjonen på Kongsgården i Bergen og på Bergenus Slott og festning.³³ Fram til 1503 ble Betegnelsen høvedsmann i Danmark og Norge brukt om en befalingsmann på en borg eller et slott.³⁴

---

²⁹ Lensstyret hadde fra slutten av 1200-tallet utviklet seg ved at fehirdslefunksjonen, som bl. a. innebar skatte- oppkrevingen, også tok opp i seg en militær funksjon. Denne hadde tidligere vært tillagt en *befalingsmann* stasjonert på en kongelig festning, så Kongens mann innehadde begge funksjoner framover. For Bergenus sin del kommer ikke termen *Lensherre* inn i bildet før mot slutten av 1500-tallet. Utne skriver om grunnen til at *lensherre* er den termen som benyttes for innehaverne av smålenene "er behovet for et samlende begrep som dekker de forskjellige betegnelsene vi møter i kildene" Utne, s..

³⁰ Trondheim hovedlen var også underlagt regionaladministrasjonen i Bergen. Til sammen utgjorde de to hovedlenene *det nordenfjelske Norge*. Norge øst for Lista og sør for Dovre til Båhuslen, ble regnet ble regnet til *det sønnfjellske Norge*. Lensadministratorene for Det sønnfjellske og Det nordenfjellske Norge ble i perioden også sett på som Kongens stattholdere i Riket, og var medlemmer av Riksrådet så lenge dette var i funksjon. Utne: 43 ff. Hva med riksrådet? Hadde vi stattholdere når Christian var hertug 1507-1513?.

³¹ For å skille de to begrepene enkelt fra hverandre kan vi si det slik at Hovedlenet er *administrasjonsområdet*, mens Slottslenet er *inntektsområdet* for høvedsmannen. I dette vidstrakte landsområdet var Bergen midtpunktet.

- Skyldes dette en tilfældighet, eller kan det tenkes at det var en bevisst mening til grunn?

Fossen mener at det lå en klar tanke bak dette: Nordlendingenes og finnmarkingenes varebytte med kjøpmennene ved Kontoret foregikk i Bergen. Det var derfor naturlig og praktisk at forvaltningen lå et sted hvor man kunne ha kontroll med dette. Bergens egne kjøpmenn har i disse årene en økende skipsfart nordover, og tar etter hvert også til med å utrede nordlendingene. Derfor var det også heldig å ha Kongens mann som Kontorets og borgernes nærmeste nabo, også fordi det var enkelt å komme i kontakt med Kongens mann. Fossen, BBH II 4 ff.

³² Steinar Supphellen 1966.

³³ Utne har fra side 11 av og utover både gjort nøye rede for terminologien omkring lensherrebegrepet og omfanget av Det nordafjelske Norge og hovedlenets utstrekning.

³⁴ Det er i følge Utne litt uklart hvilken myndighet høvedsmannen hadde i smålenene, men i hovedsak tok han i mot det som skulle i Kongens kasse, pluss at han hadde visse judisielle og militære funksjoner. Det siste innebar også at det ble opprettet permanente hæravdelinger som ble stasjonert på festningene som utgjorde kjernen i lenet. Denne hadde etter hvert også tatt opp i seg det gamle fehirdisbegrepet Utne: 38. Festninger i Norge Rundt år 1500: Akershus, Tønsberghus, Båhus, Kongsgården i Bergen og Kongsgården i Trondheim Betegnelsen på den administrative lederen for Bergenus len har variert etter som tidene og oppgavene skiftet. Det har blant forskerne også vært uenighet om hva som ligger i de forskjellige uttrykkene. Utne: 41 f, der han diskuterer Supphellens definisjon.

Bergenhuis len var i hele perioden vi tar for oss et *regnskapslen*. Her skal lensinnehaveren levere nøyaktig regnskap for alle lenets inntekter og utgifter. Alle ekstraordinære inntekter og utgifter skulle gå direkte til/betales av kongen.³⁵ Siden Bergenhuis len med Jørgen Hanssøn Skriver som høvedsmann var et regnskapslen og han selv flittig reiste med regnskapene og skattkisten til Danmark er en god del av regnskapene for årene 1518-23 blitt bevarte.

”Stranden” var navnet på den delen av byen som fulgte Nordneshalvøyens østside innover langs Vågen og rundet av ved en fjære der Ønskebrønnen i dag ligger. Der gikk byen over i “Vågsbunnen”. ”Hollenderstredet” var i alle fall fra 1518 av navnet på et litt lengre strete enn dagens Hollendergate. ”Bryggesiden” løper fra Bryggesporden og utover Vågens østside langs med Bryggens kaifront til Holmen og Kongsgården. Øvrestretet løp parallelt med Vågens østside på oppsiden av Bryggegårdene.

Nederland og nederlendere

Med ”Nederland” vil det i dette arbeidet menes det området som er dagens Nederland som ble fastlagt ved freden i Münster i 1648.³⁶ Alle personer som var hjemmehørende i dette området og drev fart og handel på Bergen blir dermed regnet som ”nederlendere”. Det samme gjelder personer fra dette området som var bofaste i Bergen på 1500-tallet.

Med ”Nederlandene” forstår vi 1500-tallets Belgia og Nederland samt det omliggende kulturområdet som ble regnet som en enhet under Det Spanske arveriket.

Med ”hollendere” forstås personer fra de to provinsene Nord- og Zuid-Holland som var en del av Nederland slik det er avgrenset i oppgaven, altså er hollendere også nederlendere.³⁷

Nederlandske stedsnavn vil bli stavet etter registeret til Hallwags International bilkart for Nederland, Hallwags AG, Bern utgave 2001.

Grupper av nederlandske handelsmenn i Bergen

1. Alle nederlendere som sto utenfor Hansa og var i direkte konkurranse med dem. Disse holdt til i Vågsbotn og på Stranden. Dette var både kvinner og menn. Og foruten at de var sjøfarende drev de med handel og håndverk.

---

³⁵ Vilkårene for forleningen var av tre hovedtyper: Ved *tjenestelen* skal lensinnehaveren ha alle inntektene og betale alle administrative utgifter ved lenet og styrelsen av det i tillegg til å holde en mindre hærstyrke. Ved *avgiftslen* skal lensinnehaveren betale en årlig avgift til kronen for lenet med alle dets inntekter. Dette tilsier at Kongen/Kronen får liten eller ingen inntekt av lenet. Til slutt har vi regnskapslen. Utne: 31.

³⁶ Avgrensning og definering er tatt etter samråd men Anders Austefjord, Germanistisk institutt, UIB.

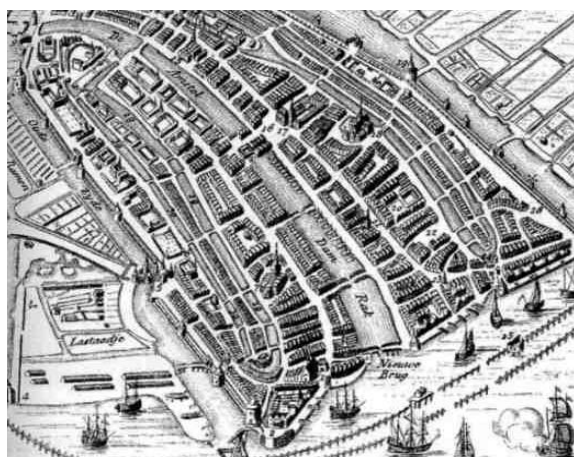
³⁷ Unntak er personer som ikke lar seg definere via andre kilder som annet enn hollender, for eksempel ”Peter Hollender”.

2. Nederlendere fra *Zuidersjøbyene* med Deventer, Kampen og Zwolle i spissen. Disse samarbeidet dels med Hansaen, men både deventere og kampensere drev selvstendig fart på Bergen. En god del av litteraturen har ment at disse kun holdt til Bryggen, men vi vet at flere av hanseatene også eide hus og lagerbygninger på Stranden. Begge kategorier nederlendere kunne eie eller leie hus.— Alle som ikke hadde fast opphold i Bergen delte man inn i to grupper: *Vintersittere* var de som sto i byen vinteren over og disse skulle betale leidang og eventuell annen skatt. *Sommergjestene* var de som var innom byen i seilingssesongen. Diss leide seg inn hos borgerne, hos dem man var i kompaniskap med eller man ble om bord om oppholdet var kort av varighet.

3. Til slutt har vi de nederlendere som hadde gått inn som en del av byens egen befolkning og eide eller leide eiendom i Bergen. Disse drev sjøfart, handel og/eller all slags håndverk, gjerne i nær kontakt med kompanjonger og familie i Nederland og andre steder, og var stadig på farten. Som borgere av Bergen kunne disse også stå i opposisjon til oppkomlinger fra hjemlandet, de såkalte *nykommerne*, som ønsket å trenge inn på det deres domene. Disse ble med henvisning til privilegiene ofte bøtelagt eller drevet bort.

Andre grupper som drev handel i Bergen ved begynnelsen av 1500-tallet

De største utenlandske grupperingene var Hansaforbundet, videre engelskmenn og skotter. De innenlandske grupper i Bergenshandelen: Lensherren på Bergenshus/Kronen og andre adelige.³⁸ Fram til reformasjonen var også Erkebispem/Kirken sterkt involvert. Nederlenderne sto som vi skal se til tjeneste for disse og hvor det var mulig ellers. Men før vi går nærmere inn på hvem dette var, skal vi drøfte de juridiske forutsetningene og det som ellers dannet rammene for nederlendernes aktivitetsnivå i Bergen utover på 1500-tallet.

Amsterdam ca. 1540

Nederland 2001

³⁸ Forskjellen mellom tyskerne ved Kontoret og deres utenlandske konkurrenter i Bergen --*de fremmede*-- lå i at de første ikke var selvstendig næringsdrivende, men var handelsutsendinger for kjøpmenn i Hansastedene.

Tabell 1.1: Lensherrer på Bergenhus ca. 1500-1570 og norske konger:

Periode	Navn	Kilde, BSU: vil si Bjørn Saxe Utne	Kommentarer og Norske konger
1489- Ca.	Otte Matssøn	BSU: 16f.	Fra 1483: Kong Hans
1496 - Ca.	David Sinclar	BSU: 17f	Fra Vesterøyene
1501- Ca.	Anders Mus	BSU: 19f.	Også Andreis Meus?
1502-04 Ca.	Olav Ottessøn	BSU: 20.	Sønn av Otte Matssøn.
1502-03 Ca.	Biskop Hans av Bergen	BSU: 21.	
1503-07 Ca.	Henrik Bagge	BSU: 21f.	Drept i Bergen 1506/07.
1506 Ca..	Mogens Jenssøn	BSU: 23f.	Hertug Christian får utøvende makt i Norge
1508 Ca.	Hans Krukow	BSU: 24.	
1509- Ca.	Lauritz Jenssøn	BSU: 24f.	Også nevnt som ”skriver” i NRJ. 1513: Christian II konge
-1514 Ca.	Hermann Willumssøn	BSU: 26f.	Nederlender, bror til Mor Sigbrit og onkel til Dyveke. Var med Christian II i Danmark og i Nederland.
1514-23	Jørgen Hanssøn Skriver	BSU: 27f.	Mannen bak Lensregnskapene i NRJ. Fulgte Christian II til Nederland. Mulig nederlandsk slekt.
1523	Hans Knutssøn Degn	BSU: 30f.	Innsatt av Jørgen Hanssøn.
1523-1529	Vincent Lunge	DN II og XXII	Utpekt av Fredrik I. Ankom byen 8/11 1523. Fredrik I konge i Norge fra 1524-33
1529-37	Eske Bille	DN XXII	Ankom Bergen 17/5. 1537-1559 ca: Christian III konge i Norge
1537/38-	Tord Roedt	BBH I: 4. Jfr. DN XV nr 592	Overtok Bergenhus den 19. desember 1537, DN XV nr 592.
1542-	Christoffer Huidtfelt	NM I: 123	
1556-59	Christoffer Valkendorf	NM I: 123	
1559-68	Erik Rosenkrantz	NM I: 123	Fredrik II konge fra 1559-88
1568-	Mathias Scheel	NM I: 123	

Tabell 1.2: Regenter/regjerende hertuger over nederlandske områder ca. 1430-1570

Periode	Navn ³⁹	Status
1430-67	Filip den gode	
1467-77	Karl den dristige	
1477-82	Maria den rike	Maria av Burgund
	Maxmillian I (1459-1519)	Konge av Tysk-romersk keiser 1486-1519, gm Maria av Burgund; farfar til Karl V
(1482-1506)	Filip den smukke	Gift m. Joanna av Castilla, dronning 1504
1507-15/18-30	Margaretha (I) av Østerrike (1480-1530)	Stattholder i Nederland, tante til Karl V
(1506-1555) 1516-1518	Karl II av Habsburg, (1500-1556) 1506-	Arvet Nederland i 1506 etter moren Maria av Burgund Arvet Spania og Napoli-Sesilia 1516 etter Ferdinand “den Katolske” Arvet Det østerrikske arveland 1519 Tysk-romersk keiser 1519-58: Karl V. Gift med Isabella av Portugal
1531-1555	Maria av Ungarn	Stattholder i Nederland
1557/9-1567	Margretha (II) av Parma (1522-1586)	Stattholder i Nederland Uekte dtr. av Karl V?
	Ferdinand (I) (1503-1564)	Bror til Karl V Tysk-romersk keiser 1558—64. Styrte Det østerrikske arveland fra 1521
1555-ca. 1575	Filip 3	Filip II av Spania

³⁹ Nederland var 843-1648 en del av Det tysk-romerske keiserriket med utstrakt indre selvsten-dighet. I sin regjeringstid (1515-1555) fullførte Karl V Nederlandenes samling som Filip den gode hadde begynt. I 1516 arvet Karl V Spanias kongetrone og personalunionen innledes. Karl V abdiserte i 1555, og under sønnen den strenge Filip 2 av Spanias regjering bryter det ut opprør i Nederland under ledelse av Wilhelm av Oranien. I 1579 erklærte de sju nordlige provinsene, som stort sett tilsvarer det nåværende Nederland, seg selvstendige og danner en republikansk forbundsstat: ”Generalstat”, som samles i Haag. Hentet fra Aschehoug og Gyldendal Store Norske leksikon, Oslo 1999, side 96: Nederland ramme *Kort historisk oversikt*.

2. ER VILKÅRENE FOR NEDERLANDSK SJØFART, HANDEL OG BOSETNING I BERGEN 1500-1570 UNDERVURDERTE?

Som vi så av den innledende kilden fra 1535 var hollenders virksomheter i Bergen regulert. Problematikken for denne delen av oppgaven blir å drøfte hvorvidt de *juridiske vilkårene* for nederlandsk sjøfart, handel og bosetning i Bergen i årene fra 1500 til 1570 har vært undervurderte. Kronologisk vil arbeidet bli lagt opp slik:

Hvordan var handelen i Bergen regulert, og hvilke muligheter nederlenderne kunne ha innen denne? Dette skal vi se i relasjon til reglene for opphold, bosetning og eiendoms-besittelse i Bergen, og hvorledes og i hvilken grad nederlendere kunne agere innen for disse feltene. Innsikten i dette vil komme til nytte når vi skal drøfte de praktiske og reelle mulighetene som privilegiene i virkeligheten innbar.

Problem to opp blir: Hvilke rettigheter og plikter hadde nederlenderne som ankom Bergen framover på 1500-tallet å forholde seg til? Hvordan var privilegiene deres i forhold til Bergen bys egne, Kontorets og andre byer og lands privilegier? Kan vi i påvise om nederlenderne reelle muligheter i Bergen er undervurderte? Vi vil sette brevet fra de seks hollenderne fra 1535 samt et klageskriv fra borgerne i Bergen til Kongen etter brannen i Bergen i desember 1561⁴⁰ inn i en større sammenheng.⁴¹ Vår egen forståelse av meningsinnholdet og konklusjoner blir diskutert fortløpende i relasjon mot det tidligere forskning har kommet fram til.

HOVEDREGLER FOR HANDEL OG VAREOMSETNING I BERGEN

-- Handelen, sjøfarten og oppholdsvilkårene i de enkelte byene og distriktene i Norge var ved inngangen til 1500-tallet i hovedsak fremdeles regulert av Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274. For Bergen hadde vi også Magnus Lagabøtes Bylov fra 1276. Byloven av 1276 hadde klare normer for hvor og hvordan handelen i byen skulle drives.⁴² For næringsregulering og rent administrative tiltak som lå utenfor Loven kunne Kongen utstede forordninger eller såkalte *skipaner*. Byloven var seinere grunnlag for de påfølgende Kongelige forordningene for Bergen, der Kongen i rettslig forstand bøtet på dvs. endret de opprinnelige reglene.⁴³ Videre finner vi ulike

---

⁴⁰ DN XII, 752, datert Bergen 15620000, jfr. NRR I s 336-339. Hver av disse kildene klargjør reelle forhold ved hollendernes handel i Bergen. I 1561 henvises det også direkte til aspekter ved hollendernes daglige handel og vandel i Bergen etter Odensemøtet i 1560.

⁴¹ Kildehenvisninger til privilegiene finnes når den enkelte kilde blir behandlet.

⁴² Disse hadde i henhold til Helle, i sin tid nok vært basert på det praktiske og mest hensiktsmessige sedvane, noe som etter hvert gikk over til norm: Helle skriver i BBH I på s. 410 at "Der en gjennom forbud og påbud forsøkte å endre på dette, kommer det tydelig fram av lovteksten. Regelen fra 1528 som sa at: "Utenlandsk seilende kjøpmenn uten selskap/kompanjonger i Bergen skulle leie inn hos borgerne og først fallby varene sine til innenlandske menn" (...), – og som ble gjentatt i 1541 – kan vi godt tenke oss var basert både på sedvane og praktisk erfaring.

⁴³ Disse skulle være i overensstemmelse med gode menns råd og det lokale Lagtings godkjennelse.

forordninger, privilegier og sedvaner. Byloven hjemlet at bymennene på Bymøtet på egenhånd kunne utferdige byvedtekter som lå innenfor Bylovens rammer.⁴⁴ Viktig er det også å merke seg at byene var også bundet av de traktater og privilegier som Kongen hadde opprettet med utenlandske stater, byer og steder, handelsfelleskap og enkeltkjøpmenn.⁴⁵

En for oss på flere måter sentral norm er Kongens forkjøpsrett: Før utlendinger eller bymenn kunne ta til å handle seg i mellom eller med menigmann, gjaldt Kronens forkjøpsrett på alle typer salgsvarer i tre dager.⁴⁶ Denne ble ivaretatt av kongsgården på Holmen, som vi senere kjenner som Bergenhus. Herfra kom Kongens representant om bord på nederlandske skuter for å kjøpe til ”Gaards behovf”, som det uttrykkes i NRJ. Lasten måtte så anmeldes på Kongsgården, hvor utlendingene pliktet å be om tillatelse til å føre den i land. ”Alskens utenlandske varer” som kom sjøveien, skulle settes opp i hus. Bortsett fra for fersk laks og sjømat eksisterte det et generelt forbud mot salg fra alle skip. Innenfor gitte regler og privilegier kunne man sette i gang å handle.⁴⁷

Privilegier og forordninger som regulerte handelen i Bergen 1500-70

Handelsvirksomheten i Bergen var ved inngangen til 1500-tallet som nevnt bygget på Landsloven fra 1274, Byloven fra 1276, samt de enkeltes deltakeres egne Kongelige privilegier: For Bergen by kommer nå Christian IIs handelsprivilegium for Bergens borgere av 1509⁴⁸, Fredrik Is byprivilegium fra 1528, Christian IIIs byprivilegium fra 1541 samt de såkalte *Odenske recesser* – eller avskjeder—fra 1545 og 1560; utstedt i forlengelse av de samtidige privilegieforhandlingene.⁴⁹

Nederlendernes privilegier: De gitt Amsterdams innbyggere/Holland i 1507, 1524, 1545 og 1560, hvor de fra 1545 og 1560 også må sees i sammenheng med de nevnte recessene. Videre har vi Enckhuizen brev fra 1509 og byen Horn i Hollands brev fra 1511. For hanseatenes og andre utlendingers handel har vi Christian IIs brev til Kjøpmannen fra 1507, og kilder fra

---

⁴⁴ Fossen BBH II: 80.

⁴⁵ Et eksempel på dette er at hollenderen Johan Jellæssøn Falkener og arvinger etter hans død i får 1560 kongens fribrev (livsbrev) på å bo og drive næring i Bergen. Han skal ikke svare tiende som andre utlendinger er pliktige til. NRR I s. 297 og 298. En rekke brev fra 1558-- klargjør denne nederlenderens forbindelser til, og virksomhet i Bergen, deriblant hans ærender på Bergenhus i Kongens tjeneste som i 1565: NRR I to brev på s. 445, og for 567 s.545

⁴⁶ Dette går også fram av byvedtekter og Tollforordningen fra 1316. Helle: 414. Denne regelen ble opphevet ved en retterbot i 1514, men ble gjeninnført av Jørgen Hanssøn i 1521, fordi Kirken ved Erik Valkendorf i spissen, og ikke som tenkt byboerne, benyttet høvet som bød seg til innpass i denne handelen.

⁴⁷ Både for utlendinger som for innenlandske som ankom Bergen med store varepartier, var det nok greiest at disse ble ført opp på land. Nye og ubrukt varer kunne så selges på dertil egnede steder, som på Torget. Christian IIs handelsprivilegium for Bergens borgere av 1509 sa i punkt en at ” Ingen skal kjøpe eller selge med bønder eller andre fremmede – utenbys hjemmehørende – som kommer til Bergen, utenom på Torget”. Torget var også den eneste omsetningsplassen for levende dyr. Fram til rundt 1550 lå Byens Torg nederst på Nikolaykirkeallmenning, det ble da flyttet inn ved Korskirken. Unntatt var store og mangsrike varer som skip, kvernsteiner etc. Disse skulle omsettes på egnede områder på Stranden. Helle: BBH 1: 412. Fossen mener flyttingen foregikk i to etapper, først til Nedre Korskirkeallmenning i 1470 og så lengre vest på Vågsbotn i 1558. Fossen BBH II: 75

⁴⁸ For Bergens borgere utsteder Christian II i Bergen midtsommeren et privilegiebrev. NGL 2 r III, nr 213, Bergen, 15090624

⁴⁹ Dette var avtaler inngått i Odense etter møte mellom Bergen borgere og representanter fra andre byer og steder, samt Kongen.

forhandlingene om utvidelser av hanseatenes privilegier i Bergen, fra 1524.⁵⁰ Den sistnevnte og andre kilder viser ellers at skotter og engelskmenn også drev handel i Bergen i årene like etter 1500.⁵¹ — Her var med andre en rekke ulike aktører, og alle hadde sine egne og andres rettigheter å forholde seg til.

Grunntrekk ved handel og vareomsetning i Bergen

Vareomsetningen i Bergen kan i hovedsak deles inn i *fjernhandel*, *mellomhandel*—som oppkjøp for videresalg — og *detaljhandel* — i ”smått”. Hva innebærer begrepene *fjernhandel*, *mellomhandel* og *detaljhandel* og hvordan forholdt dette seg for nederlenderne?

Fjernhandelen i Bergen var for det første handelen mellom Bergen og utlandet — import og eksport: De viktigste deltagerne her var som nevnt hanseatene, -- her hørte også Hamburg og Bremen og de nederlandske Zuidersjøbyene med. Men dette var ingen enhetlig ”gruppe”. De hanseatiske ”Nordsjøbyene” samarbeidet dels seg imellom, dels drev de virksomhet på egenhånd, og da i opposisjon til lübeckerne og Kontoret. Disse samarbeidet gjerne merkantilt med hollendere, zeelendere og vestfrisere, som tilhørte den neste gruppen. Englendere og skotter med folk fra Orknøyene og Hjalmland, var også blant de utlendingene som i større eller mindre grad fartet på Bergen.⁵² Blant de innenlandske deltagerne i fjernhandelen over Bergen finner vi først og fremst Lensherren på Bergenhus/Kronen og fram til reformasjonen Erkebispem og deretter andre geistlige og Kirken.⁵³ Også handelsfarten mellom Nordnorge og de gamle skattlandene inngikk i fjernhandelen. Det vil av kildene i kapittel 4 komme fram at nederlenderne i større og mindre grad også var involvert i Erkebispens, Kronens og til dels også i borgernes fjernhandel.

Ett ledd i å sikre den voksende byen varetilførsler framgår av Christian IIs handelsprivilegium for Bergens borgere av 1509 som påbød at ”utenlandske skipsfolk måtte selge varene sine til nordmenn etter gammel sedvane, utlendingers – hanseatenes – forbud mot slikt var ulovlig.” Christian IIs handelsprivilegium sa også at: ”Bergens innbyggere -- undersätter -- hadde førsteretten på kjøp før enn noen annen. Annet er forbrutt gods.” I bygårdene kunne man—som for de seks hollendernes del --,avhende varene på egenhånd eller man kunne overlate sortimentet i andres hender. Varene ble solgt ut enten i *stort* eller *smått*.

⁵⁰ Fra forhandlingene om hanseatenes privilegier på Bergen i Danmark sommeren 1524 har vi en dagbok som klargjør hvordan drøftelsene fant sted i praksis, og hvem som ellers var interessentene i Bergensfarten og hvordan hanseatene tenkte seg å begrense de andre partenes friheter. Denne blir behandlet i et eget avsnitt.

⁵¹ Flere steder i NRJ, og ”Tollreglementet fra ca. 1550”, DN VI nr 773

⁵² ”Tollreglementet fra ca. 1550”, DN VI nr 773. I 1509 fikk Bergens borgere allmenn forkjøpsrett på varer fra skotter og engelskmenn.

⁵³ I henhold til Fredrik Is norske håndfesting fra 1524 hette det da ”prelater og adelige bare fikk fribrev til å handle med utenlandske kjøpmenn”. Schreiner 1941: 86 f. For borgerne og bymennenes del kan vi stort sett si det slik at disse de tre første tiårene av 1500-tallet i det vesentlige ikke var involvert i fjernhandelen. Da det etter press fra borgerne fra 1552 ble forbudt for geistligheten å drive handel, omgikk man regelen ved å registrere seg som borger i Bergen: ”At påbudene på ingen måte ble overholdt, tross gjentatte klager fra borgerskapet (...) er en helt annen sak.” Fossen, BBH II: 42 f. Fossen viser til Paus III s. 312.

Mellomhandel var handel både for oppkjøp og videresalg kjøpmenn og leverandører imellom, det man karakteriserte som *handel i stort*: Varene ble solgt i hele tønner, stykker, våger, lester og dusin, og var en parallell til våre dagers grossisthandel. I 1535 poengterte de seks hollendere at handelen "(...) skulle foregå i hele stykker og dusin, og ikke på noen annet vis enn det vi og alle andre hollendere som driver med kram pleier å gjøre det i Bergen". – Men det er også underforstått av den videre teksten i dokumentet, at man hadde anledning til å handle i *smått* mellom vårens og høstens korskmesser. Dette hadde de seks hollenderne etter all sannsynlighet også tenkt seg. Da er vi også over i det siste leddet i omsetningskjeden:

Detaljhandel var med andre ord den vareomsetningen som foregikk "i smått": Halvstøkker, ambrer, halvduzin og småvekt.

Vareomsetningen i Bergen

Detalj- og småhandelen foregikk etter reglene først i boder⁵⁴ på begge sider langs Øvrestretet sørover mot Korskirken og Olavskirken (Domkirken), gjennom våre dagers Kong Oscarsgate, foruten på det nevnte torget. De tyske håndverkerne⁵⁵ som i konkurranse med Kontorets og Lübecks interesser drev småhandel, holdt for det meste til langs med Øvrestretet. Skomakerne utgjorde den langt største gruppen av tyske håndverkere og hadde privilegie- og leiebrev på et stort område av Kronens grunn i Vågsbotn.⁵⁶

Etter som byen på 1400-tallet utvidet seg via Vågsbunnen og utover Strandsiden mot Nordnes for alvor, flyttet sentrum for detaljhandelen seg. Også hanseatene og Kontorets folk skaffet seg i årenes løp lagerboder og hus på Strandsiden⁵⁷, — der byens egne kremmere og fremmedes handelsboder skjøt opp som paddehatter. Mange av de fremmede var hollendere og borgere av

---

⁵⁴ Med en bod forsto man i byene "et rom eller et lite hus som ikke ble brukt som oppholdsrom", som enten var lager, smie, skjenkestue eller handelsbod. Det kunne ligge en eller flere boder i hver bygård. En stue på Bryggen betegnet gjerne et selskap eller firma om vi vil. Hollendernes boder var "opene": Hvem som helst kunne gå og handle der (Nedkvitne) eller de var åpne mot gaten så folk kunne se varene (Schreiner). 1518-23 drev hollenderne handel i rundt 50 handelsboder på Stranden og ellers. I tillegg til i håndverksbodene, som lå i bestemte "kvarter" eller "streter", ble det også drevet handel i klever og bartskjærboder. Se kapittel 4.

⁵⁵ *De amten* – embetene --, vi kan forstå teksten i NGL slik at dette ikke skulle gjelde den største gruppen; skomakerne, viser ellers til drøftelsen ang. dette i del 2.2.

⁵⁶ Først i 1558/59 kunne man sette makt bak et krav fra 1528 om de tyske håndverkerne skulle stå under norsk lov og lyde kongen. De tyske håndverkerne fikk i 1559 valget mellom å bli vanlige håndverksborgere eller å forlate byen: DN V nr 1133, datert Bergen 15590912.

⁵⁷ Alt i 1498 ble hanseatene dømt til innen tre år å fraflytte, rive eller selge disse til borgerne, ellers ville de ble beslaglagt av Kronen. DN I nr 863, datert Bergen 14891003. Det vites ikke om dette bare gjaldt de Kontorske og lübeckerne, eller om kravet var myntet på alle som hanseater og tyske ved Bryggen. Kongen opphevd forbudet seinere. Utover på 1500-tallet ble det gitt gjentatte påbud om at disse bygningene enten skulle overdras borgerne, og om de var oppsatt ulovlig skulle de fraflyttes ellers rives. Først etter brannen i 1561 lot påbudet seg gjennomføre i praksis, men enda i 1567/67 ser vi at dette ikke var definitivt. NLR IV, Grunnleie og leidang for Bergen by. Bremerne betalte da grunnleie for tomt på Stranden. Kontoret var da avgrenset til å ligge nedenfor Øvregaten far Gullskogården – våre dagers SAS-hotell på Bryggen i nord til våre dagers Kjøttbasar i sør..

Amsterdam, som var brudt ut av Hansaen. Her av en god del sommergjester som årlig vendte tilbake til Bergen for å drive handel⁵⁸, — som de seks hollenderne i 1535.

I 1528 ble det sagt at ”Utenlandske skipsfolk må selge varene sine til nordmenn etter gammel sedvane, utlendingers forbud mot slikt er ulovlig (...)”, forteller at også båtsmenn og andre skipsfolk drev med kjøp og salg. Denne type omsetning hadde lange tradisjoner og Kontoret prøvde i årevis å sette stopper for ”uvesenet”. Samtidig har også en god del av bodhandelen hollenderne og andre utlendinger foregått i smått: En regel fra 1528 sa i pkt 7 at ”Utenlandsk kjøpmann skal ikke kunne nekte å selge mjøl, malt, mel og lerret til Bergens borgere, unntatt i hele stykker” Dette ble i 1541-brevet omformulert til at Utlendinger ikke kunne nekte å selge varene sine så lenge de var i ”hele støkker”. Det framgår videre av 1541-brevet at utlendinger i Bergen hadde handlet seg imellom og ikke med borgerne: ”(...) til skade for borgernes næring og berging.” Det ble derfor forbudt at gjest skulle handle med gjest i smått.⁵⁹ Videre var ”Det (...) forbudt for utenlandske kjøpmenn og skru opp prisene for innenlandske kjøpmenn.” Og utenlandske kjøpmenn som solgte ”selver”⁶⁰ eller kram på gatene hadde forbrutt godset.

For importert vin og øl gjaldt det spesielle regler. Vinen ble utskjenket i minst to vinstuer⁶¹ og ølet ble enten tappet i gårdenes skytningsstue⁶² eller i egne ølboder. Hollenderne og skottene var med å importere begge varer rundt 1520.⁶³ Byprivilegiet fra 1528 uttrykte forbud mot at utenlandsk eller bergensk borger tappet vin eller annen utenlandsk drikk, før lagmenn eller rådmenn hadde sett hva som var kjøpt inn.⁶⁴ Blant annet ble det lettere å se hva som skulle innbetales i sise og øltappeavgifter. Bergens bys regler fra 1596 kommer detaljert inn på dette. Der står det bl. a at man bare kunne skjenke øl til klokken 11 om kvelden. Av NLR forstår vi at dette også kunne gjelde fra 1560-årene av, fordi vi i saksfallene finner en rekke personer i 1567/68 som ”har solgt øl mot forbud”.

⁵⁸ Hanseatenes mange og i herdige forsøk på å begrense hollendernes handel fra før 1450-årene, bar ikke frukter. ”Høkeriet deres”, foregikk minst tilbake fra 1440-årene av ”i et betydelig antall boder”. Denne oppfatningen finner vi også hos Nedkvitne: 327, jfr. brev av 1438 og 1440.

⁵⁹ NGL 2. r. IV, 213, datert Bergen Kongsgård 15090624. At normene ikke er like enkle og konsekvente er en annen sak: På den andre siden hette det seg nemlig at: ”Alle utenlandske båtsmenn kan selge til hvem de lyster.” Det siste leddet i 1509-brevet godtgjorde borgernes (...) førsterett til å handle med skotter og engelskmenn i 14 dager, så sant de kunne betale.

⁶⁰ NRR I har satt: ”selver” - sølvet med et spørsmålstegn bak, som kan være korrekt jfr. bokstaveringer/forklaringer i/til seinere endringer av samme regelen. Trolig menes det sølvvarer og annet gullsmedsortiment og krimskrams hollenderne solgte.

⁶¹ Den ene: Byens Vinstue lå på Nikolaykirkealmenning og var av borgerne utleid til hanseatene. Den andre lå på Stranden og tilhørte etter kongelig privilegium Mariakirken i Oslo. Helle: BBH 1: 412. Jfr. DN XXII nr 255, datert Oslo 15331221, kan det dreie seg om Audunagården. Prosten og kansleren Morten Krabbe beklaget seg over at Olav Pederessøn ikke hadde betalt landskyld de siste seks år. Denne ble i henhold til Fredrik IIs gavebrev i 1562 overdratt til Tønnes Claussøn, som da også kom i besittelse av Haastein. Haastein ble noen få år etterpå overdratt til slektningen Tønnes Damssøn. Stedet heter i dag Damsgård etter han. Jfr. NRR I: 344 ff, fornyelse av 1566, s. 505 ff. Tønnes Claussøn eide trolig gården Aga i Hardanger. Jeg vil gå fra at Tønnes her kunne hente trelast og i tillegg forsyne han med landbruksprodukter, fisk hud og vilt, ev. salt

⁶² En slik skytningsstue, eller ”Schøttstue” som den kalles, står bak Bryggen og brukes fremdeles som selskapslokale m.m.

⁶³ I DN XXII, nr 127 datert Bergenhus 15210518, Jørgen Hanssøn skriver til Christian II ”Sisen (...) tyskerne slipper å betale, skader borgerne og gagnar tyskerne, for nå fører ikke hollenderne og skottene lengre inn vin som borgerne tapper ut (...)”

⁶⁴ NGL 2. r. IV, 113/NRR I s. 14f, udatert Bergen 1528, punkt. 3. Det er NRRs nummerering.

For detaljhandelen de innenlandske i mellom, sa Bergensprivilegiet av 1509 at ”ingen skal kjøpe eller selge med bønder eller andre fremmede – utenbys hjemmehørende – som kom til Bergen, utenom på Torget. Bergens innbyggere — undersætter – har første retten på kjøp før enn noen annen. Annet er forbrutt gods”. I 1528 fikk bergenskjøpmennene også rett til å fare med kjøpmannskap hvor de ville i Norge. I 1541 sies det at ”Rådmenn og borgere kan seile og handle hvor de lyster”. Nederlendere som ble borgere, eller hadde skip som de eide i fellesskap med bymenn, kunne dermed også benytte denne muligheten til å fare langs kysten. Og nederlendere var i 1530-årene rådmenn og lagrettemenn i Bergen.⁶⁵ Av brevet borgerne Kongen sendte etter brannen i 1561 framgår at hollenderne i henhold til Odenseavskjeden av 1560 fikk bekreftet retten til å handle i smått.⁶⁶

Oppsummering om styring av handelen i Bergen på første halvdel av 1500-tallet

Handelen, sjøfarten og oppholdsvilkårene i de enkelte byene og distriktene i Norge var fremdeles regulert av Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274. For Bergen hadde vi også Magnus Lagabøtes Bylov fra 1276. En viktig norm var Kronens forkjøpsrett på alle utenlandske varer. Nederlendere som ble borgere og eventuelt rådmenn i Bergen fikk delta i Bergenshandelen og Nordladsfarten. Handelen ble inndelt i fjernhandel, mellomhandel ”i stort” og detaljhandel ”i smått”. Fra 1400-tallet og utover flyttet senteret for Bergens handel fra Øvrestretet og østre Vågsbunnen og vestover Stranden utover mot Nordnes, hvor en rekke nederlendere — som Tønnes Claussøn og Tønnes Damssøn — etter hvert slo seg ned.⁶⁷ I neste del ser vi hvordan bybefolkningen ble inndelt og hvordan Tønnes Damssøn og andre utlendinger kunne slå seg ned permanent og eventuelt få seg hus og grunn i Bergen.

REGLER FOR OPPHOLD OG BOSETNING I BERGEN

Bybefolkningen på rundt 10.000 mennesker⁶⁸ ble delt inn i to hovedgrupper: 1: De innenlandske og andre som gjennom ekteskap var norske borgere og bodde mer eller mindre fast i byen. 2: Gjестene, utenlandske sommergjester og vintersittere. Alle kunne i praksis eie eller leie hus i Bergen.

---

⁶⁵ Herman Kamper er rådmann i Bergen i 1531, DN III, 1126 og DN X 635, og i 1533 DN XXII, 245. I 1533 er Arnt Willbrandtssøn, Adrian Glassmester og Peither Hollender lagrettemenn i Bergen. Alle disse tre er ganske sikkert nederlendere. Adrian Glassmester er nevnt i NRJ. Arnt Willbrandtssøn er i 1528 representant i Bergen for englenderen Rodquers Dischants fra Newcastle. DN VIII nr 589, jfr. DN VIII nr 600.en engelsk handelsmann.

⁶⁶ DNT I: 663 f.

⁶⁷ Jfr. NRR I: 344 ff, fornyelse av 1566, s. 505ff samt NLR og Absalons dagbok, NM I.

⁶⁸ Yngve Nedrebø (1992) mener at Bergens befolkning helt fra 1500-tallet i to hundrede år varierte rundt 12-16000 personer.

Byboere og borgersker

Byloven slo fast at den som ville slå seg ned i Bergen og drive næring her, måtte melde seg på Rådstuen og avlegge borgered. Etter loven ble alle utenlandske kvinner som giftet seg med en norsk borger umiddelbart norske borgerske.⁶⁹ På samme vis ble også en utenlandsk innflytter norsk om han giftet seg med en norsk kvinne. I realiteten innebar dette at en nederlandsk enke i Bergen kunne gifte seg med en nederlender og at denne da ville bli å betrakte som ”bergenser”. — I seinmellomalderen gikk det ellers ikke noe skarpt skille mellom definisjonen av byboer og borger. Gjennom ekteskap med en norsk kvinne og fast bosetning her oppnådde man *innfødsrett* i landet, med samme rettigheter – og plikter – som fulgte med det å være innfødt. Samtidig som nederlenderne beholdt kontakten med familie og forretninger i hjemlandet brakte de sine skips, sjøfarts- og handelsforretninger med seg til Bergen. Like ens skjedd det at enker, sønner og døtre av nederlandsk opprinnelse som gjennom arv fikk hånd om parter i handelsvirksomhet, enten de videre på som ”borgersker” og fullmektiger eller det kom et høvelig ”gifte” opp fra Nederland og slo seg ned her.⁷⁰

Eiendomsbesittelse

I henhold til Geir Atle Ersland hadde man i Bergen en *delt eiendomsrett*, der grunnen ble eid av *grunneier* og huset var eid av *huseier*, der husdelen kunne skilles ut som en egen enhet.⁷¹ Retten til å leie innebefattet *bruksretten* og *overføringsretten*; som vil si at leietaker kunne overføre leien til tredjemann; – *den tinglige retten* – på den ene siden og *eiendomsretten* som vi forstår som råderetten i full forstand.⁷² Huseieren hadde disposisjonsretten over grunnen etter avtale med grunneieren og kunne selv leie ut hele eller deler av komplekset. På samme måte kunne grunneier også overdra selve leieretten mot betaling.⁷³ Av Kronen, Kirken og adelen, de tre store grunneierne i Bergen seinmellomalderen drev de to siste i stor utstrekning og leide ut husgrunner til hanseatene. Ikke bare på Bryggesiden, men også i Vågsbunnen og utover på Strandsiden, der Munkeliv og Bispegården satt med mange utleide festegrunner. Vi har kildebelegg for at hvert fall Munkeliv alt fra 1463 leide ut til nederlendere.⁷⁴ I 1495 bygget Munkeliv Kloster en grunn ved Klosteret i

⁶⁹ Privilegiene fra 1528 uttrykte at ”ingen utlending kan bli norsk om ikke han er gift med en norsk kone.” Punktet var utelatt i 1541-brevet. Begrepet ”borgerske” ble spesielt brukt ved enker som hadde vært gift med en borger. Dette var gjerne enker som drev forretningen, ev. også skipsfarten videre etter sin manns død. Uttrykket er brukt både i NRJ, NLR mens sees spesielt hos Absalon.

⁷⁰ Helle BBH I, 778.

⁷¹ Ersland 1994:4.

⁷² I et bysamfunn der delt eiendomsrett til grunn var det normale, ble det å betale grunnleie så vanlig at alle byboerne betalte den. Og fordi ”alle” betalte grunnleie, kan denne ha blitt oppfattet som en skatt. Ersland 1994:92.

⁷³ Ersland 1994: 164 og 165.

⁷⁴ I ”Munkeliv klostets ”Jordebog” fra 1463 finner vi under ”Ræntan hær i Stadhenom”, at Evert Kampen betaler tre gylden i grunnleie. Han kan vi vel med sikkerhet gå ut fra er fra Nederland. Noen gullsmeder kan også være det, og dette samme kan Henrich van Høpen, og en annen Henrich. For det huset som Henrich van Høpen hadde, betales det 1 stykke ”warning”. En Henrich van... betalte 1 stykke mel eller malt i året DN XII: 232, s 204-5.

Bergen, der Klaus Kamper ”med etterkommere” er en av tre leietakere.⁷⁵ Også Erkebispegården og Lensherren ved Bergen leide ut kjellere og boder til nederlendere.⁷⁶

Bygården og dens bygninger; handelsboden

Et hus oppå en grunn ble regnet som egen juridisk enhet. Også et hus’ tilhørende stuer, boder, kjellere og klever osv. kunne skilles ut med egne leierettigheter. Enhetene ble alltid sagt å høre til en nærmere definert bygård. *Gården* definere Ersland som *et kompleks av bygninger*.⁷⁷ Dette kunne bestå av en eller flere (handels-)stuer, ulike slag av boder med klever og lemmer, og tilliggende bygninger som eldhus, skytningsstuer og murte kjellere. At en stue var *åpen* betydde at det var tillatt for alle å oppholde seg der. Nedkvitne definerer en stue også som stedet hvor det ble drevet handel, altså et *forretningsselskap*.⁷⁸ I stuen befant også kundemottaket og kontoret seg. Handelsstuen ble ledet av en stueforvalter eller *mester*, og firmaet som drev handelen fra dette rommet ble betegnet som *maaschap*. De forvalterne som bodde der hele året ble kalt vintersittere. Under seg hadde de geseller eller svenner som også drev ”business” på egenhånd.⁷⁹

Administrasjonen av hver enkelt gård var basert på den gammelnorske ordningen at hver enkelt bygård hadde sine egne vedtekter. Disse stemte i hovedsak med hverandre.⁸⁰ Eide et selskap flere enheter, skulle disse passes på om vinteren. På Bryggen var det slik at hver stue skulle ha en mann liggende i Bergen for å holde oppsyn med stuen om vinteren, og ellers delta i felles forpliktelser.⁸¹ Bylovens kapittel 5 sa også at ”(...) om en husbonde dro utenlands skulle han ha en ombudsmann liggende i byen. Denne skulle representere husbonden på bymøtet, eventuelt også bytinget, og skulle holde gården ved like og besørge vakthold.”⁸² — Er denne antagelsen riktig, kan vi med stor grad av sikkerhet gå ut i fra at dette også gjaldt for de nederlenderne som holdt til i gårder på Stranden og Vågsbunnen rundt 1500. I så fall er det trolig dette som også blir uttalt Amsterdams privilegiebrev fra 1507 av.⁸³

---

⁷⁵ DN I: 982, datert Bergen 14950205: De tre er Klaus Kamper, Hans Fisker og Jochim Fattig. Om ”Fisker” også staves ”Viscker”, kan han også være nederlander. Brevet er utstedt av Abbedisse søster Birgitte Ulriksdtr og Laffrans Oluffssøn Confessor. Vi kan tenke oss at det er samme grunn Evert Kampen leide, for det står i brevet fra 1496 at den gjelder... ’med etterkommere’, og årlig tomteleie var 10 skilling. Ersland, 1994: 157 og spesielt side 159, er også enig i at retten til å leie en grunn *kunne* være arvelig, men at det kan også bety at folk/selskap som fortsetter i huset overtar leieretten. Jfr ”NN & Co efft.” Herman Kamper er en annen person som gjør seg gjeldende i Bergen fra rundt 1520..

⁷⁶ Olav Engelbrektsøns regnskapsbok 1532-38 og DN XXII.

⁷⁷ Ersland 1994:4

⁷⁸ Nedkvitne: 326 ff.

⁷⁹ Dette går også fram av 1541-brevet: ”Det finns mange utenlandske kjøpsvenner i Bergen som handler fra klever og stuer, i gårder og på gaten, natt og dag. (...)”

⁸⁰ Koren-Wiberg 1932: 86.

⁸¹ Leidang og grunnleie i 1518-23 og 1567-68 og antall personer vi kan slutte befant seg her da. Leidang for Bryggen var i regnskapet for 1522/23 regnet til 3 ss pr. person for hver stue og 1 2/3 skilling pr. person i kleve.

⁸² Koren-Wiberg 1932: 86.

⁸³ Dirich Friis gård/den gården som nevnes hollenderens gård i Vågsbunnen, kan før ca. 1490 ha tilhørt engelskmennene. Steinnes mener at Hollenderstredet var identisk med det tidligere kjente ”Engelskmannstredet”. Det er mulig at hollenderne etter hvert kom til å fungere som agenter for englenderne og at dette, sammen med nederlenderens voksende aktivitet i området,

Generell oppsummering om nederlenders muligheter for å handle og bo i Bergen

Handelen i Bergen i første halvdel av 1500-tallet var i praksis delt inn fjernhandel, mellomhandel og detaljhandel. Knut Helle skriver, at det nye borgerskapet som nå etablerte seg i Bergen, i tillegg til å drive mellom- og detaljhandel, også leide bort grunner og hus og i tillegg fant et livsgrunnlag i håndverksdrift. De gikk heller ikke av veien for å være med i handelssjøfarten på utlandet.⁸⁴ Den allmenne orden sa at minst en person burde oppholde seg i hver bygård i Bergen om vinteren. Det var i praksis enkelt for nederlenderne både å slå rot og/eller komme hit for å bygge videre på de forretningsforbindelser eller andre familiemedlemmer hadde etablert i Bergen, betraktninger vi tar med oss til hovedavsnittene om nederlandske privilegiene i Bergen utover på 1500-tallet: Er de nederlandske mulighetene i Bergen undervurderte?

NEDERLENDERNES PRIVILEGIER

Et krav som stilles når om vi vil vise at nederlendernes juridiske og reelle muligheter i Bergen har vært undervurdert av tidligere forskning; er at vi går igjennom rettighetene og pliktene nederlenderne hadde å forholde seg til: -- I hvilken grad falt privilegiene deres sammen med Bergen bys, Kontorets og andre byer og lands privilegier og hva var ulikt? Hvor tungt skal ulikhetene veies og vurderes med hensyn til nederlendernes øko-sosiale egenskaper og -fortrinn? Innsikten og forståelsen blir sett i lys av Schreiners, Helles og Fossens betraktninger. I første omgang tar vi for oss tiden fram til 1523 og ser på selve *privilegiet* for seg.

Innledning om nederlendernes og andre utlendingers privilegier på Bergen

Som vi var inne på var norske byer bundet av traktater og privilegier som Kongen hadde opprettet med utenlandske stater, byer og steder, handelsfellesskap og kjøpmenn. Disse sto rettskraftig side om side med landets og Bergens by og borgernes egne lover, forordninger og privilegier.⁸⁵

De eldste utenlandske privilegiene for Bergen vi kjenner til skriver seg fra siste halvdel av 1200-tallet. Fra rundt år 1300 finner vi nederlandske byer og provinser som hver for seg eller som medlem av Hansaen, oppnår rettigheter på Bergen.⁸⁶ Etter at Holland og en rekke andre provinser, byer og steder rundt og like etter 1440 forlot Hansaen, fikk Amsterdam og Holland,

---

også var årsak til navneforandringen. Steinnes 1968: 25,31 og 36. Arnt/Adrian Willebrandtsson fra Amsterdam var i alle fall i 1528 ombudsmann i Bergen for englenderen Rodquers Dischants fra Newcastle. DN VIII nr 589, jfr. DN VIII nr 600.

⁸⁴ Helle, BBH I: 778.

⁸⁵ Et eksempel på dette er at hollenderen Johan Jellæsson Falkener og arvinger etter hans død i får 1560 kongens fribrev (livsbrev) på å bo og drive næring i Bergen. Han skal ikke svare tiende som andre utlendinger er pliktige til. NRR I s. 297 og 298. En rekke brev fra 1558-- klargjør denne nederlenderens forbindelser til, og virksomhet i Bergen, deriblant hans ærender på Bergenhus i Kongens tjeneste som i 1565: NRR I to brev på s. 445, og for 567 s.545

⁸⁶ Kampens sendebud til Kongen i 1305 var Harvik de Naghl og Johan Henemanssøn: "Kampens brev og rettigheter i Norge, og avtaler for gjensidig handel m. m." fra 1286-(1304)1305, DN V nr 45, 47 og 48. Jfr. Regesta Norwegica.

Zierickzee, Vest-Friesland og Zeeland i 1440-årene både felles og/eller egne leide- og vernebrev og sjøfarts- og handelsrettigheter på Bergen og ”rikets strømme”.⁸⁷ Ved inngangen til 1500-tallet hadde Amsterdam i 1498 blitt innrømmet to vesentlige privilegier. Det ene gjaldt sjørett hvor også Holland var inkludert, det andre var for Amsterdams handel på Bergen og trafikk i Norge ellers.

Privilegiet; retten til sjøfart og handel og tiden før 1507

Hva er et handelsprivilegium og hva utvirker det? Et privilegium hadde gjerne bakgrunn i at en stat eller interessegruppe henvendte seg til den andre parts overhode, enten det var snakk om en ny ordning, eller at vilkårene i et privilegium kunne fornyes og forbedres. Det fant ofte sted forhandlinger før et privilegium ble utstedt, hvor interessentene var representert med fullmektiger eller ministre. Et privilegium var basert på gjensidige innrømmelser og motforpliktelser for partene. Privilegiene var juridisk bindende avtaler som klargjorde partenes gjensidige rettigheter og plikter. Ble ikke premissene for et privilegium eller en traktat utstedt i forlengelse av privilegiebrevet overholdt, innebar dette at privilegiet kunne bli endret eller inndratt. Et handelsprivilegium gav rett til ferdsel, handel og opphold innenfor gitte uttalte eller uuttalte normer.

Kongenes personlige hensyn, umiddelbare politiske og økonomiske interesser kunne veie tungt i hvordan brevene var å forstå. Likeens kunne det vises på av andre partene. Meningsinnholdet i de nederlandske privilegiene må også sees i relasjon til den politiske sammenhengen de ble til i. For eksempel etter oppløp og håndgemeng før 1507 som også gikk ut over hollenderne som i henhold til 1498-brevet hadde etablert seg på Kontorets ”enemerker” på Bryggesiden, og da Christian III kom i konflikt med Holland i 1542. De urolige forholdene før 1507 førte trolig til at hovedsmannen på Kongsgården 1504-06, Henrik Bagge, var blitt drept eller fordrevet fra Bergenhus av tyskerne. Ryktet fortalte at de tyske hadde satt fyr på Kongsgården ”fordi Henrik Bagge krenket deres privilegier”.⁸⁸ Ved forhandlinger mellom de vendiske byers råds sendebud og hollendernes, zeelendernes og vestfrisernes ambassadører i Münster i 1504 ble det protokollert at ”Kjøpmannen [hadde] forbudt hanseatene å handle med hollenderne, og truet med en bot på

---

⁸⁷ Utrykket *rikets strømme* betyr farvann. Se vedlegg for kildehenvisninger.

⁸⁸ Helle mener at dette og et mord på Lensherren ville skapt reaksjoner og satt dypere spor etter seg i bevarte dokumenter, Hell BBH I: 828 og 844. Etter mitt syn trenger det derimot ikke være tilfeldig at Christian kom til Bergen om sommeren, hans ankomst kan tvert i mot tyde på at man i Danmark så meget alvorlig på det som hadde foregått. Og om Bagge hadde stått på hollendernes side, kjenner vi fra flere andre episoder før og etter godt til hvordan tyskerne ikke gikk av veien for å få sine egne interesser igjennom ved bruk av makt. At hendelsen ikke finnes dokumentert i kilder ellers, kan også skyldes forhold vi var inne på i kapittel 1 om kildesituasjonen nettopp for årene 1505-20. Se E. Bull 1922: 369 ff, se note 4. Bjørn Saxe Utne har også diskutert Henrik Bagges skjebne, han kommer fram til at Bagge trolig var blitt drept. Utne, 1972/73: 21 ff. -- Jeg har selv ikke funnet Henrik Bagge nevnt i DN som levende i seinere daterte kilder, han burde i alle fall ha vært nevnt i danske. Når det gjelder Hanseatene i Bergen besvarte seg over skottenes og hollendernes privilegier så vel i 1506 som i 1507. Sommeren 1507 klagde de også over alle kostnadene de hadde hatt i forbindelse med den nye kongens besøk i Bergen. Samtidig repeterte de hvor galt det hadde vært at handelsmenn fra Kampen og andre Zuidersjøbyer hadde latt hollenderen Jacop van Horn få seile mot arrestordre i 1502. Kjøpmannen mente at dennes skip hadde vært befraktet på en måte som stred mot den hanseatiske sedvanen. DN XVI: 345, Bergen 15070600. Jfr. E Bull i BHFS nr. 32: 185 ff.

40 rhinske gylden(...).” De vendiske vintersitterne ”tvang igjennom en handelsboykott av dem [hollenderne] i Bergen”.⁸⁹ Dette lå altså i bunnen når Christian II i egenskap av hertug ankom Bergen sommeren 1507.

CHRISTIAN IIs ÅPNE BREV TIL AMSTERDAM I 1507, OG NEDERLENDERNES TO ANDRE BREV FRA SAMME TID

I 1507 utstedte Christian II for uten et åpent brev til Borgermesteren og rådmenn i Amsterdam⁹⁰, også et brev for hanseatene i Bergen.⁹¹ To år etter fikk Enckhuizen i Holland sine rettigheter stadfestet⁹² og i 1511 kom turen til den tredje hollandske byen, Horn.⁹³ Siden Amsterdams og Enckhuizens brev er bygget over samme lest og har identisk meningsinnhold, er det praktisk å se dem under ett. I det følgende skal vi se på og drøfte hovedproblemer rundt de nederlandske privilegiene i Bergen fra 1507, -09 og -11; de ulike forbindelsene de tre privilegiene står i og ta opp den faglige diskusjon rundt privilegiene. Det blir gjort rede for divergensene, og Enckhuizens brev har en litt mer detaljert tekst enn Amsterdams. Horns brev fra 1511 er en fornyelse av et tidligere brev og blir behandlet for seg, før de tre sees i sammenheng og settes opp mot hanseatenes to brev av 1507.

Amsterdams og Enckhuizens åpne brev av 1507 og 1509

Christian II bekrefter innledningsvis innbyggerne i Amsterdam og Enckhuizen alle friheter og privilegier hans forgjengere hadde gitt.— De tidligere privilegiene ble ”utvidet”.⁹⁴ Brevene er inndelt i fire punkt, hvor det fjerde punktet — som er oppbygd av flere viktige elementer -- er det mest omfattende.

I punkt en ”unner og tillater” Kongen dem å berge sine vrak og vrakgods langs Norges kyst og beholde det kvitt og fritt.⁹⁵ Dog skulle det ytes den sedvanlige bergelønn til undersåttene som

---

⁸⁹ Münsterforliket 1904: Nedkvitne: 330. -- Nederlenderne hadde også uttalt at det i Norge gjaldt ingen rettsregler

⁹⁰ Amsterdams brev: Teksten her er etter original gammeldansk i NGL 2. r. III, 1 nr 191 Står også i DN VI, 657, Bergenhus 15070913. I regesten til NGL 2. r. III, 1 nr 191 står det følgende: ”Christian (...) stadfester *tilsynelatende* Amsterdams gamle privilegier (...)” her har formodentlig Taranger støttet seg til Schreiner, jfr. ”Det midlertidige forordet” i NGL 2. r. III 1, ved Grethe Authen Blom, og note 2 side 296, og min drøftelse av privilegiet.

⁹¹ Hanseatenes brev: NGL 2 r. III 1, 192, Bergen 15070924. dette gjaldt rett til selv å berge egne vrak, eller å betale hjelpemannskap bergelønn etter takst. I tillegg skulle de tyske håndverkerne ”lyde under Kontoret” inntil Kongen bestemte noe annet. Det har vært et stort stridsspørsmål hvordan dette skulle tolkes. NGL henviser til Schreiner 1941 side 41. I neste hovedavsnitt diskuteres forståelsene.

⁹² Enckhuizens brev: NGL 2. r. III 1, 215, Akershus 1509 1113. Dokumentet er på middelnederlandsk og er oversatt av meg i samarbeid med Anders Austefjord. Dette var etter at Christian II var tilbake fra Bergen høsten 1509. Konseptet kan ha være skrevet (og forhandlinger om brevet ført) under Christian IIs opphold i Bergen samme sommer, og kan settes i sammenheng med Bergens eget privilegium fra dette året.

⁹³ Horns brev: NGL 2. r. III 1, nr 225, København, 15110808. Teksten er oversatt fra middelnederlandsk av meg i samarbeid med Anders Austefjord.

⁹⁴ ”Utvidet...” trenger i denne sammenhengen etter min mening ikke bety at rammene ble videre, men at rettighetene ble forlenget i tid.

⁹⁵ I henhold til NRJ I: 139, ble det i 1518 kjøpt inn takkel og tau fra en skipper som på veg fra Friesland som hadde forlist ved Jæren. Jfr s. 239 kan dette hav vært Dirich Friis.

hadde reddet verdier i land. Punkt to sier at vrak og annet gods ved forlis eller tap på havet ”med mann og alt om bord” skulle tilfalle rette eier om kravet ble hjemlet innen det var gått ett år og en dag, ellers ”skulle det behandles slik loven krever”. — Punkt en og to utgjør essensene i Strandvraksprivilegiet Kong Hans hadde utferdiget i 1498, etter ”gjentatte formaninger av den danske ridder, riksråd og hovmester Powel Laxmanns etter fordringer fra Amsterdam og de menige hollandske byer og land”.⁹⁶

Punkt tre klargjør, at om noen av byens/byenes kjøpmenn i riket døde av pest eller annen sykdom, skulle det med ”gode menns vitne” gjøres fortegnelse over boet. Dette skulle stå i ”år og dag” og kunne man bevise sin arverett fikk man vedkommende gods. Ellers ”skulle det behandles slik loven krever”.

Punkt fire inneholder flere elementer: Byenes borgere og kjøpmenn hadde anledning til å ankomme ”Bergen og andre steder i Norges Rike” tidligst ved ”første åpne vann”⁹⁷ om våren. Straks de hadde betalt toll og ellers ytt de forpliktelser som var pålagt dem var det fritt å drive kjøpmannskap med Norges innbyggere slik de fant de best. Utlendinger som ankom Norge med varer og ville handle skulle betale toll etter gitte satser i henhold til sedvanen og Kronens rettigheter. Underforstått, det var *kongens fogd* man skulle svare til og ellers sto man ikke til ansvar overfor noen. Tollen og avgiftene det her er snakk var betalt for tiden fram til 14 dager etter høsten korsmesse.

Videre presiseres at *handelen* skulle foregå i perioden mellom sommerens korsmesser, eventuelt ”fram til Hellige Mis dach Exaltonius” – 14. september – og fjorten dager deretter. Den offisielle avreisedatoen var dermed høstens mikkelsmesse. Dette stadfestet de seks hollenderne i 1535: ”Og vi er vanligvis her i byen inntil kjøpstevnet slutter ved septembers Korsmesse, slik våre privilegier og friheter formidler og utviser.”

Det tredje elementet i punkt fire kunngjør at etter samtykke med ”Norges Rikes råd og våre borgere der i Bergen” kunne hver av byene ”ha fire”⁹⁸ av deres kjøpmenn liggende der i Bergen om vinteren med *sitt* kjøpmannskap—også for å passe på bodene: Om kjøpmannen satte en fullmektig eller borger av Bergen sitt sted,, så hadde personen kjøpmannen sendte opp våren etter hans myndighet og full råderett over varebeholdningen.

---

⁹⁶ NGL 2. r. III 1, nr 125, Varberg 124981227. Tidligere hadde det vært slik at det var ”herskapet”, fogdene og bøndene som tok sin 1/3-del av det bergede gods og vrak, NGL 2. r. II nr 394, 1484.

⁹⁷ Åpent vann kan bety isfritt, men det også forstås som den frie seilingssesongen, og at norsk farvann i prinsippet var stengt for utenlandsk sjøfart i vinterhalvåret. Til langt ut på 1500-tallet var det vanlig at marinen ”takket av” ved utgangen av september, og at påmønstring fant sted ved utgangen av mars. De seks hollenderne ankom Bergen ved fasten, altså i februar 1535.

⁹⁸ Amsterdams brev sier ”tre til fire”, mens Enckhuizens sier ”fire av deres borgere”.

Det siste elementet i punkt fire tar for seg hollendernes rettsikkerhet og personlige handlefrihet: Ingen, verken offentlig tjenestemann eller privatperson kunne trakassere eller på annen måte lage problemer for Amsterdams og Enckhuizens folk som kom hit, uten at de måtte svare for det og erstatte tap de påførte. Til slutt i brevene av 1507/09 følger avslutningsfrasene.

Betraktninger rundt 1507/09-brevene

Vi ser at begge brevene var utferdiget i samarbeid med Det norske riksrådet og utsendinger fra Bergen borgere. Trolig hadde det foregått forhandlinger i Bergen forut for utstedelsen. Her kom man fram til at hver av byene kunne ha tre eller fire kjøpmenn eller dem de gav fullmakt liggende vinteren over og ta seg av forretningen. Disse sju-åtte skulle også passe på hollendernes eiendommer og eiendeler i byen. Når rettmessig eiere i Holland — eller en de sendte i sitt sted — ankom om våren, hadde de råderetten uten fare for at det var beslaglagt eller konfiskert. — Gjenspeiler antall kjøpmenn eller andre hollenderne kunne ha stående i Bergen vinteren over den tidligere nevnte ordlyden i Bylovens kapittel 5 – som i henhold til Koren-Wibergs tolkning – sa ”(...) om en husbonde dro utenlands skulle han (for hver gård) ha en ombudsmann liggende i byen...”,⁹⁹ tyder det at folk fra Amsterdams og Enckhuizens kunne ha sju-åtte bygårder i Bergen. — Horn som fikk fornyet sitt privilegium i 1511, burde da ha de samme rettighetene:

Horn i Hollands brev av 1511

Horn i Holland og to andre hollandske byer Brielle og Schiedam, hadde fått handelsprivilegium på Norge og Bergen i 1447. Da Christian II i 1511 fornyet Horns handelsprivilegier på Norge og Bergen¹⁰⁰ lå byen inn under Vrakrettighetsprivilegiet av 1498. I motsetning til i Amsterdams og Enckhuizens ble disse rettighetene ikke spesifisert i Horns brev, hvor også teksten varierer. Dette trenger ikke bety at Horns borgere og innbyggere hadde ringere betingelser å opptre på i Bergen. Det forelå nok en mer detaljert traktat ved siden av som denne utdypet vilkårene nærmere; til dømes arverett etter avdøde kjøpmenn av Horn by.

Brevet er inndelt i fire hovedpunkt: Det første kunngjør at borgerne og innbyggerne i byen Horn i Holland ”for deres skips handel og tilhørende folk, [fikk] anledning til å ankomme enhver havn og sted i Norge, og der måtte de spesielt besøke vår by Bergen”. De hadde m. a. ord også rett til å fare både på Viken, Trondheim og Vardø for å nevne noen.

---

⁹⁹ Koren-Wiberg 1932: 86.

¹⁰⁰ NGL 2 r III, 1, nr 225, København, 15110808. Teksten er oversatt fra middelnederlandsk av undertegnede i samarbeid med Anders Austefjord. Schreiner mener at Horn fikk brevet påfallende seint, fordi vinden da var i ferd med å snu til Lübecks fordel.

Punkt to utdyper at (...) ”Der kunne de på egenhånd kjøpe og selge vare for vare for uten å drive sitt kjøpmannskap.” — Underforstått hadde også folk hjemmehørende i Horn anledning til å drive med detaljhandel i Bergen, de måtte ikke nøye seg med handel i stort.

Det tredje punktet inneholder forutsetningene: ”(...)dog at vi får vår toll og rettighet uten mangler”. Man hadde å holde seg til Norges lover og regler, og hva det enkelte steds særprivilegier m. v. forutsatte for sjøfart og handel. — En tilhørende traktat kan også ha godtgjort at Horns sjøfart og handel på Bergen skulle finne sted fra første åpne vann til høstens mikkelsmesse og at byens borgere derfor hadde rett til å sitte med tre-fire bygårder i Bergen. Traktaten kunne også inneholdt punkt som klargjorde Horns håndverkeres rett til å drive sin virksomhet i Bergen, jfr. 1498-brevet til Amsterdam.

Horns sjøfarere og kjøpmann ble i punkt fire innrømmet samme rettssikkerhet og personlige handlefrihet som 1507/09-brevene innrømmet: ”Byr vi her alle og enhver av våre embetsmenn, fogder, tollerer, borgermestere, rådmenn og de menige, de benevnte borgere og innbyggere fra Horn at de aldri må hindre de i eller la dem hindres, eller på noe vis bli forurettet, men på beste å følge viljen til vår kongelige huld og nåde. (...)”. — Dette sier oss at hollenderne — under trussel om mulig rettsforfølgelse — i prinsippet skulle være beskyttet mot overgrep, være det seg fra det offentlige, hanseater eller menigmann. Samme hadde også lagt inne i 1498-brevet til Amsterdam.¹⁰¹ På tampen av de tre brevene kommer avslutningsfrasene.

Den faglige diskusjonen rundt privilegiene fra 1507-11

Det er tydelig at hollenderne og andre nederlendere ved inngangen til 1500-tallet hadde etablert et solid handelsmiljø i Bergen: Bergensfarerne i Amsterdam hadde fått sin egen bygning ved Amstel i 1503 og våren 1506 understrekte Kjøpmannen at: ”Kontorets (...) betydelige tilbakegang for en stor del også skyldes hollendernes konkurranse”.¹⁰² Schreiner hevder at ”Christian ved sine to privilegiebrev i 1507 – hanseatenes brev og brevet til Amsterdam — imøtekom hanseatene på bekostning av Amsterdam og hollendernes interesser”.¹⁰³ Men var dette tilfellet?

Skip, gods og eiendom: I brevene av 1498 og 1507/09 ble det ikke satt noen grense hvor mange skip hollenderne årlig kunne benytte i farten på Bergen eller hvor store skutene skulle være, slik

---

¹⁰¹ (...) ”Så byr vi våre folk, fogder og tollere, borgermestere og rådmenn etc. å holde vår vilje mot den fornevnte kjøpmann av Amsterdam eller hvilken som helst annen hollandsk by eller land, verken å hindre eller la bli hindret i denne vår kongelige nådes rett.” -- At tekstene er identiske er også med å antyde at det ligger et konsept/traktat bak Horns brev som gir dem like retter med Amsterdam og Enckhuizen. At paragrafen kunne fungere i praksis ser vi i 1514; da en gruppe på minst tre hollendere ble dømt i Bergen for antastet en skotte, DN II nr 1046. I 1523 overfalt tyskerne en rekke borgere fra Skottland og Nederland, se DN XXII nr 147, datert Bergen 1529.

¹⁰² DN VI nr 644.

¹⁰³ Schreiner 1941:

det hadde gjort det Christian Is brev. Hanseatene fikk kun samme rettighetene som hollenderne når det gjaldt forlis og vrakgods, mens hollenderne i 1507/09 fikk arverett til avdøde slektingers og partisipanterets gods og eiendom i Bergen.

Antall gårder amsterdammerne/hollenderne kunne stå i: Det ble verken nå eller i kommende privilegier sagt at amsterdammerne og hollendernes skulle begrense seg til å stå i tre gårder i Bergen. Schreiner skriver da også at det ikke kom til begrensninger i antallet av hollandske opplagsboder på Stranden¹⁰⁴ og de kunne fortsette å handle i smått. — Dersom 1507-brevet var et ”tegn på Christian IIs ettergivenhet overfor hanseatene og et slag mot hollenderne” som Schreiner hevder, er det påfallende at to så viktige presiseringer ikke er tatt med: — Å få innskrenket hollendernes trafikk og handlefrihet mest mulig var et stadig tilbakevendende tema, og Kontoret hadde i 1507 svært trolig forventet en slik innrømmelse. Etter 1511 kunne hollenderne fra de tre byene i realiteten sitte med inntil tolv bygårder i Bergen og i praksis videreført en virksomhet i Bergen som Kong Hans’ brev av 1498 hadde: Amsterdams kjøpmenn hadde rett til handel i kjøpsteder ”der hvor som helst og til alle årets tider over alt i Norge” og ”i særdeleshet drive fri handel drive fri virksomhet – sjøfart, handel og håndverk inkludert --, i Bergen hele året, på begge sider av Vågen¹⁰⁵, ”wente an¹⁰⁶ desz kjøpmannsbyggen”.¹⁰⁷

Rett til vintersete og eiendomsrett til gjensatt gods: Schreiner hevder at amsterdammerne i 1507 hadde ”mistet den adgangen til vintersete i Bergen som 1498-brevet hadde gitt dem”.¹⁰⁸ Nederlenderne benyttet seg heller ikke av de mulighetene som brevene av hadde innebåret, og ved 1507-brevet hadde de ”mistet den likestillingen som privilegiet fra 1490 hadde gitt dem”, fordi nederlenderne nå bare ”gjestet” Bergen. Mens de i 1498 kunne handle med hvem de ville og overalt i Norge, kunne de nå bare handle med ”landets egne innbyggere”. Den gjennomgåtte teksten av Bergens eget 1509-privilegium viser at Schreiner har sluttet feil også her. Asgaut Steinnes har en annen forståelse enn Schreiner av hvorvidt nederlenderen før 1507 oppholdt i

---

¹⁰⁴Schreiner 1941:

¹⁰⁵ Privilegiebrevet hollenderne hadde hatt før 1498, skrev seg fra 1490, og hadde gitt dem rett til å holde til tre gårder, en ved Vågsbunnen og to på Stranden, hvor det høvde best for dem: Det var en Bergensk timannsdom som etter press fra hanseatene satte ramme for hollendernes virksomheter i Bergen fra 1490 av – NGL 2. r. III, 1, 57. Hanseatene viste ved forhandlingene til Christian Is brev fra 1469/70/71, der de fikk rett til å stå i to gårder på Stranden. Men dette var privilegier som var gitt til Amsterdam by. Fordi hollenderne ikke hadde tatt sine egne privilegier med seg, mens hanseatene hadde skaffet til veie sine, bygde man på de brev hanseatene hadde for hånden. Dommen må ses i sammenheng med den akutt vanskelige forsyningssituasjonen som hadde oppstått etter at Kong Hans hadde utstedt privilegiebrev ”til de hollandske steder og særlig Amsterdam” den 28. mars 1490 og fram til 14. august 1490. Av brev NGL 2. r. III, 1, 51 går det nemlig frem at Kongen gir hollenderne tillatelse til å ferdes overalt i Det norske riket, med Island og Hjaltland, og til alle tider av året drive kjøpmannsskap.

¹⁰⁶ Anders Austefjord forklarer at ”det ved wente an desz henger to preposisjoner sammen”. Rett oversatt kan det menes: 1: På begge sider av Vågen ”så nær som ved” Tyskebyggen. 2: På begge sider av Vågen ”så langt som til Tyskebyggen”. Eller 3: På begge sider av Vågen ”inn til/inntil Tyskebyggen”. Alle tre forståelser er korrekte. -- At ordlyden kan forstås ulikt kan i seg selv forårsake heftige diskusjoner. Jfr.Traktaten av 1560.

¹⁰⁷ NGL 2. r. III, 1, 126, datert Varberg 14981227.

¹⁰⁸ Schreiner 1941:

Bergen seg om vinteren: ”Dei laut koma om våren og dra heim att om hausten.”¹⁰⁹ Han er derfor blant de som mener at 1507-brevet innebar en reell mulighet for utvidelse av hollendernes virke i Bergen, -- men Steinnes kan kanskje ha oversett 1498-brevet.

Knut Helle mener at hollenderne både før og etter 1507 oppholdt seg i Bergen om vinteren. De hadde rett til fra handel og utrykkelig rett til å ha opplag i byen, om de ønsket det. Teksten i Privilegiene kan også forstås slik at de som stod i boden vinteren over, hadde rett til å handle med borgerne i Bergen om vinteren – kjøpe på vintermarkedet –, og trolig selge videre. Regelen var i henhold til skipanen som hanseatene hadde tvunget igjennom i 1447, etter at Christoffer av Bayern i 1444 hadde gjeninnført det gamle forbudet mot utlendingers vintersitting i Norge som et trekk mot hanseatene. I motsetning til Kontorets folk kunne nederlenderne bokstavelig talt ”gifte seg norsk”, — et viktig fortrinn uavhengig av privilegies tekst. Dessuten, sier Helle ”(...) var forbudet mot ikke-hanseaters vintersitting ikke absolutt, under gitte forutsetninger var opphold tvert i mot tillatt.” Hans kildetolkning av 1507-brevet og forståelse av Byloven stemmer overens med tankene vi selv gjorde i forrige del av kapitelet.

Arnved Nedkvitne ser 1507-brevet som utsagn om at hanseatenes iherdige forsøk på å begrense hollendernes aktiviteter i Bergen til å kun finne sted i to til tre gårder, ikke hadde ført fram. — Det store antall boder som NRJ viser hollenderne hvert år betalte leie for på Stranden – rundt 50 — indikerer at nederlenderne ”satt” i langt flere gårder i Bergen enn tre. I henhold til Nedkvitne innebar Brevet av 1507 — i motsetning til brevene av 1490 og 1498 — likevel et forbud mot at hollenderne som vintersittere drev med detaljhandel i vinnings hensikt om vinteren. Nedkvitne sier ikke om hvorvidt dette ble respektert eller at de ikke drev med mellom- eller fjernhandel i den kalde årstiden. Han påpeker at hollenderne som hanseatene da og seinere, var representanter for kapitalister i hjembyene. Nedkvitne presiserer at den begrensningen som 1507-brevet la på antall amsterdamske vintersittere ikke ble gjentatt i noe seinere brev, og at en god del av nederlenderne i tillegg var å oppfatte som fastboende borgere.¹¹⁰

Tidsrommet og måten handelen skulle foregå på? 1507-brevet begrenser amsterdammernes detaljhandel til å skulle foregå mellom sommerens korsmesser og fram til mikkelsmesse.. Schreiners mener at ”Først når skipningssesongen åpnet om våren, kunde kremmerne komme til Bergen, og de skulle ha innskipet sig igjen innen slutningen av september. I stedet for å kunne handle [etter privilegiene av 1490 og 1498] (...) slik de selv fant for godt, måtte de (...) bare

---

¹⁰⁹ Steinnes 1968: 9. Steinnes skriver videre at hollenderne godt kan ha holdt til ved Hollenderstredet fra før 1469, men at gatenavnet kan ha blitt til etter 1507. Det er nevnt tre ganger i sommerregnskapet i NRJ for 1518. Steinnes mener at Dirich Friis som da representerte borgerne av Hollenderstredet etter alt og dømme har vært rådmann. FORTSETT MEN SKRIV RIKTIG:!

¹¹⁰ Nedkvitne 328 ff.

handle med landets egne innbyggere.(...) [Og] nå var tyskernes boikott av nederlenderne ophøiet til kongelig forordning, selv om det i formen var den eldgamle forskrift mot innbyrdes kjøp og salg mellom utlendinger som her dukket op igjen.”¹¹¹

— Vel, i prinsippet har Schreiner rett, men som så ofte ellers ser han bort fra at bofaste nederlendere i Bergen hadde frihet til å handle når og med hvem de ville. I betraktning av dette er det fullt mulig å tenke seg at de nederlenderne som overvintret i Bergen i løpet av vinteren skulle få tak i vareslag som forbindelsene i Nederland trengte og at dette var tilveiebrakt når folket kom opp fra Nederland om våren. På samme vis kunne nederlandske varer selges ut av bodene om vinteren, noe vi kommer tilbake til i kapittel 4. Schreiner lukker også øynene for at flere og flere skip med skipperer fra de nederlandske hansabyene – bortsett fra Deventer -- etter hvert ble eid og befraktet av foretningsfolk i Amsterdam.¹¹²

Politiske årsaker: Schreiner hevder at ”fra da av” – 1507 – var ikke utenrikspolitiske årsaker lengre en påvirkningskraft når hollendernes privilegier ble endret. – Hva kan da ha vært årsaken til at Amsterdams og hollendernes rettigheter ”etter som tidene skiftet”, etter Schreiners syn ble ”avkortet”. Jo, det mener Schreiner, skyldes at styresmaktene førte en skiftende kurs, dels etter et likevektsprinsipp og så etter et fordelingsprinsipp¹¹³, en uklar og selvmotsigende politikk.

De tyske håndverkerne. At denne gruppen ble ”lagt inn under Kontoret” i 1507 var for Schreiner et tegn på Christian IIIs velvillighet overfor hanseatene. Schreiner forståelse er at ordningen ikke bare gjaldt håndverkere i hanseatenes brød på Bryggen, men samtlige hanseatiske og tyske håndverkere i Bergen, skomakerne på kronens grunn i Vågsbunnen inkludert. Også her har Helle en annen oppfatning enn Schreiner: Det var kun Kontorets egne håndverkere på Bryggen det var tale om: gullsmeder, skreddere, bøkkere og andre. I hvert fall gjaldt det ikke den sterkeste gruppen; de tyske skomakerne.¹¹⁴

B. E. Bendixens tese ”Den sterkere indtrængen av hollendere skyldtes sikkert de utvidede privilegier som disse steder hadde fått, og vel også var begunstiget med fra oven, ikke minst igjennom Sigbrits innflytelse. En del av håndverkene som slo seg ned på Stranden i årene

---

¹¹¹ Schreiner 1941: 41.

¹¹² Håpke: Se også her kapittel 3, del en.

¹¹³ Likevektsprinsipp: Det skulle være balanse i muligheter og rettigheter mellom de ulike partene på de samme feltene, for eksempel mellom hanseatene og borgerne. Fordelingsprinsipp: De forskjellige interessegruppene fikk ulike felt å boltre seg på merkantilt: Hanseatene skulle ha fjernhandelen og borgerne skulle ta seg av detaljhandelen eller partene fikk hver sitt geografiske område.

¹¹⁴ Helle BBH I: 725 f. Skomakernes egne vedtekter skrev seg fra 1412, og de kalte selskapet sitt Kompani og *amt*, lauget var et svennelaug og hadde samme integrasjonsforbud mot byen som Kontorets menn hadde.

fremover mot 1523,” skriver han, ”må ha vært hollendere.”¹¹⁵ er etter vårt syn basert på at Christians privilegier av 1507 og handlemåte seinere ikke gikk i favør av de vendiske hanseatene, men nederlenderne. En drastisk ”innkorporering under tvang” ville medført at tyske skomakere og andre like håndverkere måtte oppgi bihandelen de drev som var utenfor Kontorets kontroll og i konkurranse både med Kontorets, byens og nederlandske håndverkeres merkantile interesser. 1498-brevet nevnte da spesielt *håndverk* blant aktivitetene Amsterdams kjøpmenn kunne holde på med ved siden av ”(...) deres kjøpmannskap hvor som helst de måtte ønske i Bergen”.

En liten oppsummering og avrunding: Vilrårene var bedre og videre enn antatt

Kildegjennomgangen har vist at hollenderne hadde rett over eget skipsvrak og vrakgods. Ved totalforlis tilfalt vrakdelene og gods andelshaverne. For det andre hadde de arverett etter avdøde kjøpmenn i Bergen. Mot betaling av toll og ”rette” avgifter kunne hollenderne ankomme Bergen og Norge ved første ”åpne vann” om våren, og trengte for å drive kjøpmannskap ellers ikke på noe vis å svare avgift for rådmenn eller fogder i Norge. Seilingssesongen strakk seg fra vårens til høstens korsmesser, og fjorten dager derpå altså sist i september. Hollandske borgere og kjøpmenn kunne være i Bergen vinteren over. Borgere fra de tre hollandske byene Amsterdam, Enckhuizen og Horn hadde adgang til å sitte med ni til tolv bygårder i Bergen: Nederlenderne i realiteten fikk ikke begrenset rettighetene og mulighetene sine i Bergen straks etter 1500. Nederlenderne sto under det samme rettsvernet som rikets egne undersåtter og skulle være sikret mot vilkårlig framferd fra den lokale øvrigheten og privatpersoner.

Litteraturgjennomgangen viser at forskerne er uenige om hvilke konsekvenser privilegiene fra 1507, 1509 og 1511 innebar for hollenderne og deres handel og vandel i Bergen. Spesielt er de uenige om når nederlenderne hadde tatt til med vintersitting, og hvor mange nederlandske vintersittere det var i byen. Også antallet eiendommer nederlenderne hadde rett til å benytte seg av og hvorvidt nederlenderne hadde slått seg ned i Bergen for lengre tid, strides de om. Det virker som om spesielt Schreiner ser bort fra at en relativt stor gruppe håndverkere hadde hatt muligheten til å etablere seg i her i årene rundt 1500. Han tar heller ikke i betraktning hvorvidt bofaste nederlendere var involvert i nederlandsk handelsvirksomhet på. Helle og andre forskere

---

¹¹⁵ B. E Bendixen: ”Tyske haanverkere paa Norsk Grund”, Kristiania 1912: 137 ff. Vi har en forespørsel fra 1. mai 1393 lagt fram av rådsdebudene fra Deventer i Utrecht stift, Züften og Hardewijck i Gelderen. På vegne av Zuidersjøbyene la man fram for Lübeck om håndverkere fra disse byene kunne bli opptatt i de hanseatiske håndverkslugene i Bergen. Man svarte at det var full adgang til dette, men at det ikke stod opp til Kjøpmannen eller Hansaen, men til det norske riksstyret å gi tillatelse for å etablere seg som håndverkere i Bergen. Hansaen kunne likevel utstede et anbefalingsbrev til dem, om de ønsket det. Sitert samme sted side 66 f, etter Hansa Recess IV, nr 152. Bendixen påpeker samme sted at Zuidersjøbyene stod i en særstilling innenfor Hansaen: ”(...) snart indenfor – snart utenfor”. Disse byene hadde sterke forbindelser til Bergen, men det virker om ”(...) der er noget støtvis i deres optredener”. Bendixen mener også at Lübecks (Hansaens) måte å svare på, gjenspeilte en type høflige utflukter de tok til når de ville ubeleilig krav: M. a. o. fryktet de konsekvensene av at en rekke håndverkere fra Zuidersjøbyene slo seg ned i Bergen, da disse kunne innebære konkurranse for deres egne håndverkere, spesielt om de kom til å drive selvstendig i Bergen.

synspunkt bygger imidlertid opp under en forståelse som bunner ut mot vår egen konklusjon: Borgere og kjøpmenn fra de tre hollandske byen Amsterdam, Enckhuizen og Horn kunne disponere ni til tolv bygårder i Bergen, som helt er vår eget. Nederlenderne med hollenderne i spissen, hadde også etter 1507 virkelig mulighet til å slå seg ned og drive en mangslungen virksomhet i Bergen.¹¹⁶

Disse refleksjonene tar vi når vi nå skal drøfte på hvilket vis Amsterdams brev av 1507 kom til å utgjøre stammen for — og betingelsene i — nederlendernes rettigheter på Bergen fram til 1560-årene. Først ser vi på forholdene etter Christian IIS flukt til Nederland i 1523, og de bakenforliggende omstendighetene for et Fribrev av 1524.

NEDERLANDSKE PRIVILEGIER PÅ BERGEN 1524-44

Representerte Det Danske riksrådets Fribrev til Holland, Brabant, Zeeland og Flandern av 1524 som Edvard Bull d. e. mener en utvidelse av 1507- brevet?¹¹⁷ -- Er det som Schreiner hevder en innkorting av 1507-brevet? -- Eller er det slik vi kommer til å se det; en forlengelse av 1507, -09 og -11 brevene? Ja, i hvilket lys vi skal se Det Danske riksrådets Fribrev av 1524?

Det Norske riksrådets handlingslammelse og bakgrunnen for Fribrevet av 1524

Settingen for at brevet ble utferdiget vinteren 1524 var i hovedsak følgende: Etter at Christian II var dratt i landflyktighet forsommeren 1523 lå styret av Norge i et vakuum. Samtidig var Det norske riksrådet av flere årsaker handlingslammet: Den nye erkebiskopen Olav Engelbrektsøn var ennå ikke var tilbake i Norge; Bergens biskop var død vinteren 1523 og ingen ny utnevnt; i Oslo og Hamar bispedømmer var det også usikkert hvem som — og på hvilke grunnlag — i realiteten var biskoper. I det sønnafjelske og det nordafjelske Norge skulle det settes inn nye lensherrer. Jørgen Hanssøn hadde i embetes medfør på seinvinteren 1523 dratt fra Bergenhus til Danmark og overlatt styringen til Hans Knutssønn degn. Deretter dro Jørgen videre til Nederland og fortsatte i Christian IIs tjeneste. Christian IIs onkel, Fredrik — en yngre bror av den avdøde kong Hans — ble tatt til konge i Danmark. Etter at Fredrik I hadde sendt Henrik Krommedike og Vincent Lunge for ”å tinge” Norge inn under seg seinhøsten 1523, trakk han seg i bakgrunnen og overdro styringen av Danmark-Norge til Det danske riksrådet. Den uheldige og intrikate politiske situasjonen — innebefattet kaperfart alle veier — medførte at sjøfarten og handelen ble

¹¹⁶ Jeg mener å ha tilbakevist påstanden i regesten til NGL 2. r. III 1, 191 som sier at ”Christian (...) stadfester *tilsynelatende* Amsterdams gamle privilegier (...)” og begrepet *tilsynelatende* bør dermed ikke stå der. Viser ellers til noten ved Amsterdams brev.(90?)

¹¹⁷ E B, HT 5 r. b. 29: 93 ff (1530-33). Det befant seg da Bull skrev artikkelen i Amsterdam i en dansk avskrift og var stilt til skipperne og kjøpmenn fra Holland, Brabant, Zeeland og Flandern. Bull gjengir den danske avskriften, til tross for at ”overhodet er det jo tydelig at den (...) ikke er fri for fell”, jfr. note 1, s. 99. Brevet var utferdiget 25. januar 1524. Schreiner, 1941: 80, og tilhørende note nr. 133, på s. 385, spalte 2 som gjengir utdrag av den hollandske teksten. Sitatene er moderat fornorsket.

lammet. Dette forårsaket vareknapphet både i Danmark og Norge. Vinteren 1524 tok derfor representanter for Det Danske riksrådet kontakt med de nederlandske styresmaktene. Ved hjelp av et fribrev for Holland, Brabant, Zeeland og Flandern til ferdsel og handel i Danmark og Norge skulle man forsøke å få hjulene i gang igjen. — På den annen side måtte Fribrevet ikke være formulert slik at det virket støtende på Lübeck. Men hva innebar Fribrevet og hvordan har Bull og Schreiner forstått det?

Det Danske riksrådets Fribrev av 1524

Som sagt skulle Fribrevet bevirke at ”hjulene kom i gang igjen”. Samtidig måtte det ikke tilspisset den intrikate storpolitiske situasjonen ytterligere. Av Bulls gjengivelse av avskriften går det fram at Fribrevet av 1524 var utstedt i Fredrik Is navn og var — som vi skal argumentere for — gjennomlest og godkjent med hans velsignelse:

Innledningsvis gjøres det vitterlig ”at Kongen med synderlig gunst og nåde”, hadde latt brevet uferdige for ”at den fremmede kjøpmann her etter ”bether” [bedre]n kan søke sin næring og berging i Vårt land og rike, enn det de har vært forhindret fra i de siste par årene”. Dette for at ”Våre kjære undersåtter i Danmark og Norge (...) [kunne] gjøre gode kjøp i varer eller for rede penger: Klede, humle, salt og andre liknende varer, som de ønsket”. Skippere og kjøpmenn fra Holland, Brabant, Zeeland og Flandern hadde heretter høve til å ”fritt, feligt og sikkert søke Våre nevnte riker og land, *hvor de enn* måtte ønske”. Oppfordringen til fart og handel gjaldt spesielt Bergen i Norge, der dette ville være ”til glede for Vårt folk og Det danske rikets råd”. I Bergen skulle de etter beste evne kunne ”handle og kjøpslå, selge deres varer som de kan, og igjen kjøpe etter behov, så titt og ofte som de ønsket”. Siden kunne man frakte varene til det markedet hvor de fant for godt og kunne oppnå den beste prisen. Betingelsene var for det første at de i alle måter betalte toll og ellers oppfylte ”alle rikets rettigheter”. For det andre måtte varene absolutt ikke bli ført til rikets fiender eller på noen måte komme i disses hender og bli dem til unnsetning eller bistand, ”hverken til lands eller vanns”. I så fall falt fribrevet bort som ”dødt og maktesløst”. Avslutningsvis ble alle som kom i ærlig hensikt innrømmet den samme rettsikkerheten i 1524 som vi traff på i 1507 - -brevene.¹¹⁸ Men hva innebar Fribrevet egentlig?

Den danske historiker F. C. Allen, Edvard Bull d. e. og Johan Schreiner er blant dem som har drøftet privilegiet.¹¹⁹ Bull mener at det var utstedt fordi hollenderne på denne tiden trengte et rettsgrunnlag for sin ferdsel på Norge. I den vanskelige situasjonen alle parter befant seg i var det

¹¹⁸ Den danske teksten er her normalisert av undertegnede.

¹¹⁹ I ”De tre Nordiske Rigers Historie”, Schreiner, 1941: 80 ff, og tilhørende note nr. 133, på s. 385, spalte 2 som gjengir den hollandske teksten pluss har med henvisningene. I henhold til DNT I: 45 f, ble traktaten ratifisert av Karl V 20. mai 1525, og av Fredrik I og Lübeck ved et møte i Kiel i slutten av januar 1526.

spesielt viktig at nederlendernes trafikk og handel ble opprettholdt på Bergen. Bull hevder at brevet av 1524 i Hollendernes øyne måtte innebære *bedre vilkår* for virksomheten deres i Bergen enn 1507-privilegiet hadde innebåret. Bull skriver at siden brevet i første linje gav hollenderne rett til å handle på *Bergen*, var det ”altså i forfatningsmessig henseelse en fullstendig ulovlig anmasselse av Riksrådet”.¹²⁰ Men siden maktstillingen i de nordiske rikene nå engang var slik de var, indikerer fribrevet — ”fordi man tok vare på det (brevet) i Amsterdam, — (...) at Bergensfarerkammeret i Amsterdam (...) har betraktet dette privilegiet som meget vesentlig. (...) Og F. C. Allen — som inntil Bull -, var den eneste historiker som hadde tatt dette for seg — (...) hadde åpenbart ikke helt ut forstått rekkevidden av det.”

Schreiner på sin side, skriver at Riksrådet tok kontakt med Nederlandene for å hindre at Christian II skulle få militær assistanse av Keiser Karl V. Samtidig ble den nederlandske nøytraliteten kompensert mot fribrevet. Dette garanterte at nederlenderne kunne seile som det høvde på Danmark og Norge slik at handelen kunne komme i vanlig gjenge. Fribrevet skulle trekkes inn som del av en større traktat der Hamburg, Lübeck og Hansaen ellers var med. Avtalen var en *videreratifikasjon* av en avtale Fredrik I tidligere hadde inngått med Nederlandene.¹²¹ Traktaten om ”fred og handelsfrihet” mellom: A. Fredrik Is riker og land, Lübeck og De Vendiske og Prøyssiske Hansabyene på den ene siden, og B. Nederlandene på den andre siden.¹²² ble underskrevet i januar 1526. I henhold til Schreiner gav imidlertid fribrevet nederlenderne ”påfallende (...) små rettigheter i Bergen”, fordi riksrådet *bare* hadde fornyet forskriftene av 1507. — Spørsmålet blir dermed hva som ligger i forskriftene av 1507; her var jo Schreiners og vår forståelse ganske forskjellige.

Vårt syn er at syn Frederik og Det danske riksrådet gjennom Fribrevet ikke bare fornyet Amsterdams rettigheter samtidig falt også flere grupper inn under forskriftene av 1507. 1524-brevet gav *alle* nederlenderne rett til å handle i kontanter, også i Bergen. De trengte ikke nøye seg med å handle vare mot vare. Fribrevet inneholdt ingen tidsbegrensning når handelen skulle finne sted på året. Man kunne anløpe Bergen så ofte og med så mange skip man ønsket. Bull har rett i påstanden, brevene innebar samlet sett *virkelig* bedre vilkår for nederlendernes virksomhet i Bergen enn 1507-, -09 og -11 -privilegiene. Fribrevet kan også sees i forbindelse med tyskernes overfall i Bergen november 1523. Forlydende om de alvorlige hendelsene har også nådd

---

¹²⁰ Trolig tenker Bull på at det trolig ikke var noen representanter fra Det norske riksrådet og/eller borgere fra Bergen til stede.

¹²¹ NGL 2. r. IV, 99, Kiel 15260100

¹²² I mai 1520 hadde situasjonen vært omtrent den samme, og da man også kom fram til en omtrent sammenfallende traktat da det ble inngått forlik mellom Christian II og Lübeck (som hadde stått mot han) og de andre Hansabyene. Betingelsen var at det ikke skulle ytes noen hjelp til Sverige. Så lenge forliket varte fikk man drive fri seilas og handel, bortsett fra på Sverige. Bergens innbyggere og de tyske kjøpmenn hadde påpekt overfor Kongen hvordan krigen truet deres handelsvirksomhet. Og alt før det var inngått forlik med Lübeck, hadde handlende nordmenn på Bergen så vel som andre kjøpmenn kunne seile og handle på Hamburg, Bremen, Wismar, Deventer og Kampen. Se DNT I, 9 og kommentarer fra s. 45 f.

København.¹²³ Et sterkt Kontor med frie tøyler som lot sine medlemmer behandle borgerne i Bergen slik de fant det best, lå nok langt unna hva Fredrik ønsket seg.

Følgene av Fribrevet; rammene for nederlendernes fart på Bergen fram til 1524-31

Fribrevet og det som videre hendte i 1524 må ha synliggjort for de lybske hanseatene i Bergen at tidene hadde endret seg. Da Lübecks og Kontoret i Bergens folk sommeren -24 var i Danmark og København for å sikre sine egne interesser i Bergen¹²⁴ oppnådde de kun en midlertidig stadfestelse av tidligere rettigheter.¹²⁵ Kontoret var representert ved de to oldermenn som også førte dagbok fra underhandlingene.¹²⁶ I tillegg til å drøfte Hansaprivilegiene diskuterte man nederlendernes rettigheter i Norge. Også ”handelen” mellom Kjøpmannen og skottene i 1523 og skottenes rettigheter i Norge, forholdet til hollenderne og brabantterne, hollendernes fart i Øresund og forholdet til Sverige ble også tatt opp. Alle vesentlige deltakere innen utenrikshandelen på Bergen unntatt muligens skottene, Kirken og byens egne borgere, var representert på møtene.¹²⁷ For hanseatene ble resultatet av forhandlingene i 1524 magert. Det Danske riksrådets Fribrev kan derfor sees både som en forlengelse og en utvidelse av 1507, -09 og -11 brevene.

Tre elementer kom til å ligge i bunn og danne rammene for nederlendernes fart på Bergen fra 1524 fram til vinteren 1531/32: For det første Fribrevet som Fredrik var inneforstått med og hadde godkjent og privilegiene. Dessuten virket Christian IIs flukt til Nederlandene og trusselen om gjenerobring i seg selv stabiliserende: Fredrik I trengte ikke å smigre seg inn med Lübeck som selv befant seg i en militært sett utsatt posisjon. Dette gav Fredrik større handlefrihet overfor lübeckerne enn tidligere konger hadde hatt på lang tid.. For det tredje innebar tøværet at Bergen fikk bedret vilkårene sine på bekostning av hanseatene i 1528. Alt kom i større eller mindre grad også den nederlandske befolkningen i Bergen til gode. Ser vi bort fra den stadig vekk oppblomstrende kapervirksomheten var årene fra 1524 til vinteren 1531/32 en periode der den

---

¹²³ DN XXII nr 129, Bergen 15240700: Borgerne i Bergens brev til Fredrik I der de klager over De tyskes overfall i 1523. -- Jfr , DN nr VI, nr 694, datert København 15240725 (De danske riksrådets brev, til det Norske riksråd der de ber dem ta seg av overfalte skotske borgerne i Bergen), må brevet være sendt /skrevet i Bergen seinest i juli 1524.

¹²⁴ Hanseatene sitt framlegg til nye privilegier på Bergen sommeren 1524 hadde til formål også å kneble hollendernes virksomheter i Bergen. NGL 2. r. IV, nr 82 / D N XVI nr. 426, trolig datert København august 1524: Det gikk ut på at hollendere og andre ikke-hanseater skulle nøye seg med Christian Is brev fra 1469. Et krav Hanseatene også hadde forfektet tidligere, t. d. i 1514 Jfr. note i 4 del I under Jon Thommessøn. .

¹²⁵ Gert Krodurp og Hans Ebberecht: DN XVI, 432 fra side 498 ff. Disse er pr. 18. juni - 03 ikke funnet i NRJ eller ellers i DN, hvis Hans E ikke = H Søndag. De kan også ha tilhørt Kontorets folk i Lübeck. Representantene for Kontoret nevner ikke noe om detaljene i forhandlingene eller hva man kom fram til.

¹²⁶ Fra Holland og Brabant stilte Mester Cornelius og Mester Jacob de Voech og fra England kom Herr Johan Bacher ridder og mester Ambrosius Storm. Høyst sannsynlig var en utsending fra Wochum også til stede. Også Kong Fredrik, Mester Pawel van der Velde, samt høytstående representere fra Lübeck, Rostock, Stralsund og Hamburg. Keiserens -- Karl V av Spania/ Nederlandene – folk deltok på et møte der Henrik Krommedike også var på plass. Kilden kan forstås slik at Det norske riksrådet trolig ikke var fulltallig; I en kommentar ytres det at ”noe måtte 'de' diskutere med Olav Engelbrektssøn”. Flere av delegatene var innlosjert i herberget ”Den Heiligen Geist” Deriblant Henrich trommeslager, en Dudescs dvs. nederlender, Bernt Bonhouwer, rådmann, Mester Pawel van der Velde, sekretær, delegater fra Nederlandene. Herberget lå i en Christian Erkelzens hus.

¹²⁷ Som fant sted i Albrecht van Gochs hus.

nederlandske trafikken på Bergen alt i alt trolig var jevnt stigende. I det Christian IIs mastetopper snart skulle komme til syne i horisonten ble det politiske tøværet avløst av en ny turbulent periode. Denne varte fram og forbi freden i Speier i 1544.

Perioden 1532-34; Christian IIs mislykkete felttog og forholdet til Lübeck og Holland

Den relativt stabil perioden 1524-31 innebar at byens borgere fikk større innflytelse og kontroll med sine egne virksomheter og står i motsetning til årene 1532-45. Hvordan de påvirket politiske og religiøse stormkastene ute i verden utenrikshandelen over Bergen og bergensk-nederlandske relasjonene seg fra 1532 til freden i Speier i 1544, og Odensemøtet i 1545?

I 1531 hadde bystaten Lübeck gått til separat krig mot Holland.¹²⁸ Lübeckerne forsøkte å utnytte trusselen om gjenerobring av Norge fra Christian II og hans ”pådyttede” hollandske allierte med å få Fredrik til å stenge alle nederlandske skip ute av Øresund og Østersjøen. Fredrik verken ønsket eller trengte å gå inn for dette.¹²⁹ Til nød gikk han med på å begrense provinsen Hollands trafikk gjennom Sundet. Han ønsket å unngå at Lübeck seinere kunne diktere premissene for en fredsslutning hvor Danmark-Norge inngikk som en part og Holland. Christian IIs felttog mot Norge innebar dog at det fra 11. januar 1532 ble innført et foreløpig seilingsforbud på norskekysten og Østersjøen med dertil ”førende Strømme” for de hollandske byene, som ble gjeldende til St. Hans samme sommer. Samtidig ble det tatt beslag i en del hollandske skip. Amsterdam prøvde å få de andre hollenderne og nederlenderne med på en militær opptrapping mot Fredrik. Dette førte ikke fram. Der i mot tok man arrest i samtlige skip fra østlige hansabyene som befant seg i nederlandske farvann. Man tok også beslag i et par norske skuter.¹³⁰ Ved de følgende fredsforhandlingene presiserte hollenderne at hjelpen deres til Christian II hadde vært ”nødtvungen”. I juli 1532 kom partene fram til en avtale som med visse tillegg, i realiteten var en videreføring av traktatene fra 1524-25.¹³¹ I 1533 ble Danmark-Norge og Nederlandene enige om en forbundstraktat for tretti år, som ble ratifisert av keiser Karl V senhøstes 1533.¹³² Var det ikke for utbruddet av danske innbyrdeskrigen Grevefeiden, burde ikke den kommende dansk-norske kongen Christian III, frykte hollenderne eller Lübeck. Krigen mellom Lübeck og Holland ble avløst av en våpenstillstand det følgende året (1534). Det er et forhold ved denne våpentilstanden vi skal drøfte i neste avsnitt.

---

¹²⁸ DNT I: 171.

¹²⁹ Vi kan gå ut fra at det ikke var helt ubetydelige summer de nederlandske skutene betalte i Sundtoll.

¹³⁰ Olav Engelbrektssøns skip DN XIII nr 527.

¹³¹ DNT I, nr 27, København 15320709, jfr. NGL 2. r. IV. Se side 124 ff. De tre nederlandske utsendingene var M. Joest Aensom van Busch, Gert Mulert og Cornelius Banninck. Sistnevnte var en av de to rentemestrene i Amsterdam som i 1529 tok kontakt med Olav Engelbrektssøn og tilbød han part i skip for trafikk mellom Trondheim, Bergen og Holland. Samtidig kunne han ta kontakt med deres representant Giert Dirxsøn Friis i Bergen. DN XII, 429.

¹³² DNT I, nr 30. Om erstatning for den skaden hollenderne hadde påført motpartens skip etc., mente nederlenderne at man kunne saksøke privatpersoner. Henrich Willums, bror av Herman og Sigbrit, skulle i sakens anledning dra til Danmark.

Fredsslutningen mellom Lübeck og Holland i 1534 og nederlendernes aktiviteter i Bergen og nordover

Innebar fredsslutningen mellom Lübeck og Holland i 1534 konsekvenser for nederlendernes aktiviteter i Bergen og Norge? Rudolf Häpke skriver, at Lübecks krav om at nederlenderne skulle begrense farten på Bergen og Trondheim var en fordring hollenderne ganske fort gav på båten, ”noe som var ganske enkelt etter måten avtalen var formulert på”. Häpke mener at vi ikke trenger å ta i betraktning ”de ringe rettighetene som nederlenderne i og for seg hadde oppnådd i Bergen”, fordi de ikke fikk noen langvarige, eller praktiske konsekvenser.¹³³ Häpke hevder videre at de hollenderne som i 1490 hadde blitt utestengt fra Bergensfarten, hadde blitt ivrige i trafikken på Trondheim. Henrich van Hasseilt – som vi seinere skal bli bedre kjent med som Deventer-kjøpmann på Bryggen¹³⁴ – og hans konsorter, forsøkte å drive regelmessig trafikk på Trondheim fram til 1545. Noe de i følge privilegiene og Fribrevet av 1524 hadde full rett til. Det var trolig på denne måten nederlenderne ble Erkestolens transportører og det sosio-merkantile nettverket Trondheim-Bergen-Nederland vi ser eksiterer på 1520- tallet, ble opprettet.¹³⁵

En gruppe bestående av hollendere, bremere, overijslere og andre ikke-hanseater; folk fra Enckhuizen og Horn dro i følge Häpke ikke bare til Trondheim, men enda lengre nordover.¹³⁶ Selv om ferden var dristigere, ville gevinsten være desto større om man kom seg forbi Vardø og til Arkhangelsk og russehandelen der. To brødre fra Deventer Thomas og Steffen Ruus, kom i begynnelsen av 1540-årene opp i en prosess med Kontoret – som ennå i en viss grad var dominert av Lübecks interesser — som de trolig hadde tapt¹³⁷ Det er fullt mulig å anta at prosessen hang sammen farten deres nordover mot Arkhangelsk eller lignende. I så fall var den å betrakte som ”usedvanlig” og en forbigåelse av Lübecks forståelse av at nederlenderne etter 1534 skulle begrense farten på Bergen og Trondheim. – Prosessen *kan* også ha vært et biprodukt av uoverensstemmelser som var oppstått i forlengelse av Grevefeiden. En av grunnene til at kongens fogder stengte bodene til de seks hollenderne i Bergen i mars 1535 kunne være at hanseatene klagde over handelen deres og nettopp henviste til traktaten av 1534. I det store og hele våger vi likevel å støtte oss til Rudolf Häpke og oppsummerer, at våpentilstanden av 1534 og ”de ringe

---

¹³³ Häpke: 171 ff.

¹³⁴ Bl. a. i flere steder i NRJ og OE: 137 f. DN VI: 756, Bergen 15440810 og DN VI: 768, Deventer 15480618.

¹³⁵ I 1540 var to kjøpmenn fra Deventer; Henrick Kappe og Rollef Røwenkamph i Bergen og bevitnet at Jens Splid inngikk ekteskap med Margrethe, enken etter Vincent Lunge. DN VI nr 768, Deventer 15481200. Jens Splids fullmektige i Deventer i november 1542 var Henrich Dorre. Jens Splid skrev da til Borgermesterskapet og råd i Deventer, at han hadde tilgode 1900 våger Bergensk og 500 danske mark i Olav Engelbrektssøns bo. Den 15. januar 1543 ble Henrich Dorre ”tilsagt” av Rådet av Deventer. Det var på Dorres forlangende at Røwenkamph og Kappe i 1548 vitnet for Rådet. Henrich Dorre var da representant – fogd -- for fire barn etter salige Johan Berendtszoon. Rollef Røwenkamph er nevnt blant de kjøpmennene fra Deventer som Olav Engelbrektssøn handlet med i Bergen i 1536. Andre var f. eks Thommas Ruus og Henrich van Hasseilt, O E: 137. Den senere trondheimsborgeren Peter Bartskjærer hadde sammen med Johan Simonssøn i 1536 vært vitne til at regnskapet mellom Olav Engelbrektssøn og Thomas Ruus ble gjort opp.

¹³⁶ Häpke:31 f.

¹³⁷ Dette var brødrene Thomas og Steffen Ruus, E. Bull, BHFS 32: 151. Bull kommenterer ikke kildens innhold. Steffen Ruus var i Bergen i for første gang senest 1518. NRJ I-III. Skipper Willem van Hasseilt var i Bergen i 1518, NRJ I: .

rettighetene som nederlenderne i og for seg hadde oppnådd i Bergen” ikke fikk noen langvarige eller praktiske konsekvenser. Derimot stilte det seg annerledes med følgene av Grevefeiden:

Årene 1535-44; tiden etter Grevefeiden og ny strid med Holland

Uoverensstemmelser som var oppstått i forlengelse av Grevefeiden medbrakte følger for nederlendernes handelsfart på Bergen. Spesielt toppet det seg i årene 1542-43: Underkonfliktene som kom til overflaten lå i at av at skip fra Deventer; Kampen og Zwolle etter hvert ble anholdt av danskekongens folk. Dette var i strid ”mot gitt leide, brev og segl” i en traktat inngått mellom partene i 1537.¹³⁸ I mens – i 1542 — foregikk en annen konflikt i Nederlandene som Danmark blandet seg inn i. Innblandingen gikk ut på at nederlandske skip på nytt ble oppbrakt i Sundet. Nederlenderne svarte igjen med kaperfart og beslagleggelse av danske skip. Dette virket selvfølgelig forstyrrende inn på handelen byer og folk i mellom. Og nå ville nederlenderne bruke makt for å få opprettholdt handelsforbindelsene gjennom Øresund. De nederlandske byene led økonomisk under de rådene tilstandene og ville gå inn med store beløp for å skaffe de nødvendige maktmidlene til veie. Den påfølgende nederlandske opprustningen satte Christian III under press. Fredssonderingene og forhandlingene i Kampen i 1543 for å finne en løsningsmodell var resultatløse og juli 1543 erklærte Christian krig mot Nederlandene. Christian fikk derimot ikke den hjelpen av sine allierte Lübeckerne som han hadde forventet. En endelig fredsløsning falt mer ønskelig.¹³⁹ I Bergen ble konsekvensene av konflikten at Kongen tilsynelatende vannet ut punkt i Bergensprivilegiet fra 1541 som hadde gått Kontoret i mot, fordi han på dette tidspunktet ikke ville støte Lübeck fra seg. Privilegiebrevet av 1541 uttrykker og stadfester på mange måter ”fortsettelsen” av det 1528-brevet brevet tydet på. Borgerskapet i Bergen var nå virkelig kommet ”på hugget” overfor hanseatene. Kontorets forklaring på dette utdyper resonnementet: Kjøpmannen skrev i 1542 — og senere – til kongen —, at en håndfull borgere av utenlandsk opprinnelse hadde tatt ledelsen i byen. Disse borgerne var ikke noe passivt element i byens merkantile liv lengre. Tvert i mot. De førte også an i kampen mot hanseatene ”med et fiendskap de vanlige borgerne ikke ønsket.” Det dreide seg om folk som besatte betydelige finansielle ressurser og eide store merskip, og disse hollenderne, skottene og overløperne fra Kontoret,

---

¹³⁸ Traktat mellom Danmark-Norge og hertugdømmene på den siden og Nederlandene på den andre siden om treårig stillstand. DNT I nr. 48, Brussel 153700537. Da traktaten ble reforhandlet i Gent i 1540 sendte Christian III bl. a. Eske Bille for å forhandle på sine vegne. DNT I, nr. 54. Avtalen ble inngått i Gent 15400414, jfr. innledningen til traktaten s. 301 ff. Traktaten gikk ut på at begge parter: Danmark-Norge og hertugdømmene på den ene siden og Nederlandene på den andre siden, skulle ha fri seilas etter gammel sedvane, og de nederlandske skutene som Christian III hadde fått kapret i Sundet, skulle frigis med folk og gods. Man kom videre fram til at Deventer; Kampen og Zwolle skulle få erstatning for tort og svie og det skulle være krigsstillstand i ett år før det skulle arrangeres et endelig fredsmøte. DNT I, nr. 54. Avtalen ble inngått i Regensburg 15410531, og man ble enige om at pakten skulle forlenges inntil videre til 1. november 1541, jfr. innledningen til traktaten s. 327 ff. Disse årene var preget av indre splid i Nederlandene. I 1536 skulle også Nederlandene hjelpe det beleirete København mot Christian III. Dette i henhold til et brev man fant om bord i et beslaglagt hollandsk skip som ”viste at man i Nederlandene rustet sterkt for at undsette København”. DNT I, s. 239.

¹³⁹ DNT I, s. 453 ff.

påkostet også andre bymenns fart.¹⁴⁰ Kontoret og Kjøpmannen hadde fra 1536 reist en rekke krav overfor Christian III. En innrømmelse av kravene ville innebåret rettskraftig godkjenning av Kontorets og Kjøpmannens sedvaner i Bergen. Sedvaner som i realiteten strakk seg langt utover det privilegiene deres i virkeligheten tilsa. At Christian III — som Fredrik I — forsøkte å forhale innrømmelse av hanseatenes krav sier oss to ting: For det første hadde imøtegåelsene fra 1542-43 rot i at Kongen på dette tidspunkt ikke ville støtte Lübeck fra seg. For det andre var byborgerne blitt en mer vesentlig brikke i Danmark-Norges økonomiske og merkantile fundament. Fra denne tiden har vi en kilde som viser at hendelser i Grevefeidens kjølevann influerte trafikken på Bergen. Kilden, et kongelig leidebrev utstedt i september 1543 garanterte at skip og gods med kongens pass kunne returnere uhindret fra Bergen til Zuidersjøbyene.¹⁴¹

Freden i Speier 1544

Hovedkonfliktene med Karl V ble løst ved en overenskomst partene – Christian III og hertugene og Keiseren — undertegnet ved et møte i Speier i mai 1544: Begge parter skulle mot å betale den sedvanlige toll ha fri handel og seile fritt over de andre parters rikers land og vann. Samtidig forbeholdt man seg sine egne ”herligheter og friheter”. Ingen kunne tvinge den andres parts folk til tjeneste eller holde dem tilbake mot sin vilje. Hadde man behov for skip og folk skulle det ytes betaling. De som hadde tjent den andre part skulle fritt få vende hjem og beslaglagte skip og gods skulle frigis eller erstattes. De danske forhandlerne var meget heldige med den endelige traktaten som gav nederlandske handelshus mulighet til å videreføre sin trafikk gjennom Øresund og på Østersjøen.¹⁴² I følge Bernt Lorentzen var det ved freden i Speier og Grevefeidens avslutning at den spente situasjonen som hadde rådet mellom Christian III og keiser Karl V av Nederlandene opphørte. ”Da kunne Bergensborgerne igjen falle tilbake på sine forbindelser i Amsterdam eller i byer som Kampen og Deventer.”¹⁴³ Fra første stund når bergenske skuter ”etter århundrers fravær gjenopptok farten gjennom Øresund i 1545” var det skipperne med nederlandsk tilknytning som førte tre av fire skuter. Samtidig deltok nederlenderne i økende grad i farten mellom Norden og det nyrike Spania som Nederlandene var blitt en del av. Saltfarten på Spania var en fart som kastet mye av seg. Da de nordlige protestantiske *Forente nederlandske provinser* i de kommende tiårene startet frigjøringskampen mot sine katolske herrer var det også som borgere av Bergen at

---

¹⁴⁰ Den praktiske kunnskapen ved det å drive skipsfart og handel var noe den nye generasjonen utenlandske borgere hadde tilegnet seg enten som geseller ved Bryggen, eller som skipperne og handelsmenn i fart på Bergen. De brøt opp fra hjemlandet for å skape seg en framtid i et annet land, samtidig som de beholdt forbindelser til de utenlandske markedene. En ekstra fordel var det, om man i tillegg hadde pengemidler til rådighet. Dette var akkurat nederlendernes fortrinn når de etablerte seg i Bergen.

¹⁴¹ Jfr. NRR I: 66, datert 15430902, og DNT I s. 293 ff.

¹⁴² DNT I: 450 ff.

¹⁴³ B. Lorentzen: Bergen og sjøfarten 1, s. 125 ff.

man opprettholdt denne farten. Saltet ble et produkt som fikk stor økonomisk betydning for den nederlandske ekspansjonen her hjemme.¹⁴⁴

Oppsummering perioden 1524-44

Mens årene 1524-31 innebar en relativ stabil periode i Bergen, bød årene 1532-45 på en rekke nye utfordringer. Til tross for at dette var en usikker tid, er det mye som tyder på at reformasjonen og overgangstiden bare i marginal grad påvirket den ekspansive utviklingen nederlendernes virksomheter i Bergen var inne i. Eksempelvis ser vi at Johan de Quade fra Deventer holdt til på Bryggen i hvert fall fra 1519 til 1542.¹⁴⁵ Han drev med andre ord kjøpmannsskap i Bergen over en periode på nærmere 25 år.¹⁴⁶ Et annet tegn er at Kontoret fremdeles regnet borgere av hollandsk opprinnelse som sine farligste merkantile konkurrenter. Christian III kan videre sies å ha holdt seg til de intensjonene som kong Frederik og Det danske riksrådet hadde lagt i Fribrevet av 1524. Amsterdams og andre nederlandske grupperes rettigheter og aktivitetsnivå på Bergen sto i hele perioden ved lag. Ellers var det tydeligvis nødvendig å få system på handelsnæringen i Bergen. Spørsmålet er om og i hvilken grad dette skjedde og hvilke konsekvenser det medførte for nederlenderne.

PRIVILEGIEBREVET TIL AMSTERDAM OG BERGENSHANDELEN ETTER ODENSERECESSEN AV 1545

Bernt Lorentzen hevder at freden i Speier bl. a. straks åpnet opp for bergensk/nederlandsk fart gjennom Øresund, men Christian III utnyttet derimot ikke muligheten til straks å få ordnet opp i forholdene i Bergen. Etterdønningene av Grevefeiden medførte også at bergens-borgerne ikke fikk utnytte privilegiebrevet av 1541 til fulle. Hollenderne og hanseatene var på hver sin side også lite tilfreds med tingenes tilstand. Alle parter så behovet for en opprydning.

Amsterdams brev av 1545 og bergenshandelen etter Odenserecessen av 1545

Kongen kalte i sakenes anledning inn til et møte i Odense våren 1545. Fra Bergen møtte Lensherren, lagmann Mats Størkssøn og rådmennene Anders Pederssøn og Bernt van Covarden.¹⁴⁷ Man kom fram til en avtale – såkalt recess — som i stedet for å utgjøre helhetlig

---

¹⁴⁴ Bl. a. i B. Lorentzen: Bergen og sjøfarten 1: 125 ff. -- Av DN VI nr 689, ser vi dog at biskop Andor av Bergen m. fl. hadde kjøpt et skip i Holland som rundt 1522-23 ble kapret på vei til Danzig.

¹⁴⁵ B. E. Bendixen tilretteleggelse av Jacobsfjordens(Aafjordens) og Bellgårdens gårdsrett i BHFS nr 1 fra.1895. -- Seks andre kjøpmenn satt der minst like lenge Se kapittel 4 del to.

¹⁴⁶ Bendixen, BHFS nr 1: 10. Siden kilden også er en fram møteprotokoll må den tillegges stor vitneverdi..

¹⁴⁷ Bernt van Covarden var mest sannsynlig fra Coeworden i Nederland. Han var blant de seks landsknektene og bøsseskytterne som kom til Bergenhus med Eske Bille til Bergen like rundt 1530, DN X nr 616. Jfr. DN II nr 756 var Bernt van Covarden sammen med en annen landsknekt nevnt 1530, Melchior Prydtz, rådmann i Bergen i 1544.

løsning ga hollenderne og hanseatene¹⁴⁸ innbyrdes motstridende privilegier. Borgerne fikk heller ikke gjennomslag for at privilegiene *deres* og ikke utlendingenes burde være de mest omfattende. Samtidig som Kongen stilte hanseatene og hollenderne på likefot gav Odenserecessen borgerne eneretten til småsalget i Bergen, tre elementer som var helt uforenlige. Borgerne av Amsterdam ”nye” privilegiebrev hadde følgende ordlyd:

”Vi er blitt gjort kjent av Amsterdams råd (...) med at Amsterdam har hatt privilegier i Bergen tidligere for deres kjøpmenn håndjunge og koffardis skyds og vern i rikene Danmark og Norge. Derfor confirmerer Vi deres tidligere privilegier og rettigheter etter ansøking fra Keiseren.”¹⁴⁹

Odenserecessen og Amsterdams brev var formulert slik at hver aktør umiddelbart så det på sitt vis. I 1549 viste borgerne til at kongen hadde påbudt hollenderne kun å drive salg i store partier. Til tross for dette, drev de hollandske kremmerne også i disse årene med utstrakt småhandel i byen.¹⁵⁰ Hollenderne hevdet at: ”Det siste privilegiebrevet som hollenderne hadde fått, Christians brev til Amsterdam i 1507, hadde gitt dem rett til å handle som de ville, og i smått, mellom begge korsmessene”. Og freden i Speier hadde ikke satt noen begrensinger på dette, ”(...) samtidig het det at de skulle ha de samme rettighetene som hanseatene i byen” og dette punktet var også blitt konfirmert i 1545-brevet.

I 1545 tok en også opp kornsalget i Bergen og borgernes nordlandsfart. Om Nordlandsfarten skriver Fossen at Odenserecessen av 1545 påbød at borgernes fart skulle reduseres til 10 skip som kunne ta en tur i året. Videre skulle fisken innom Bergen før den ble skipet til Holland — som godtgjør at utskipingen til Nederland ikke var av et ubetydelig kvantum — eller andre steder.¹⁵¹ I 1548 vred bergensborgerne om forståelsen av 10-skipsregelen til ”at farten mellom Trondheim og Bergen ble unntatt” og åpen for borgerne i de to byene. ”(...) noe som må ha betydd ganske mye nettopp på denne tid”. — Schreiner skriver at den hollandske seilassen på Trondheim fra midten av 1540-tallet ”(...) tok sig så sterkt op (...)”, samtidig som også danskene starter med fart på byen. Hollenderne viste på sin side til at de etter 1498-brevet kunne seile når og hvor de ville i Norge, noe som også lå innbakt i Fribrevet av 1524. I Fossen mener strandborgerne i Bergens omdefinering av 10-skipsregelen også kom Kjøpmannens utenlandske konkurrenter til gode.

---

¹⁴⁸ Det er iøynefallende at hanseatene ved Odensemøtet ikke ønsket å fremvise Bergensprivilegiene for kongelig konfirmasjon i original, men kun vidisser av disse, attestert av Lübeckerne selv. Etter mitt kan dette skyldes at Lübeckerne/hanseatene og Kontoret hadde tatt seg til rette i Bergen og tilegnet seg friheter som ikke var hjemlet noe sted. De hadde derfor stor grunn til å frykte at privilegiene kunne bli inndratt, vidissene *kan* derimot ha lagt nærmere ”gammel sedvane”.

¹⁴⁹ DN VI nr 761, Odense 15451225.

¹⁵⁰ Fossen, BBH II: 26. I note 51 henviser han til Schreiner 1941: 290. Hvor det ikke henvises direkte til kilde, har stoffet i dette hovedavsnittet basis i Fossen, BBH II: 16 ff.

¹⁵¹ Fossen, BBH II: 16 ff. Det er ellers merkelig at Enckhuizen og Horn ikke nevnes som privilegerte. Det kan skyldes Amsterdams ønske om overkontroll med den nederlandske handelen i Bergen, og at import og eksport til og fra Norge skulle gå gjennom Bergensfarer – kammeret i Amsterdam. En annen forklaring kan være at nederlandske handelsfamilier var så godt etablert blant Bergens borgere at man fra et hollandsk synssted anså andre privilegier som unødvendige. Begge forklaringene kan ha vært relevante, og kan ha virket parallelt.

Schreiner skriver at Kontoret grep til Fredrik Is kunngjøring fra 1532 som sa at utlendinger ikke kunne seile nord for Bergen. Christian III var imidlertid i tvil om hvordan man skulle forholde seg til forordningen.¹⁵² Det vi kan ta for gitt er at nederlenderne også gjennom borgerskap i Trondheim og Bergen kom sterkt inn i trelasthandel, klippfiskproduksjon og bondehandel i områdene mellom de to byene. Nederlenderne Adrian Rockertssøn Falkener var seinest fra 1547 borgermester i Trondheim.¹⁵³ Framover mot 1560-årene økte den nederlandske befolkningen i begge byene.¹⁵⁴

Nederlendernes deltagelse i kornimport, næringsutvikling og farten nordover

Kjøpmennene på Stranden hadde fra midten av 1400-tallet fått korntilførsler på skip "fra hansasteder som sto utenfor Kontoret". Tilførslene skjedde i første rekke på skip hjemmehørende i vestlige hansasteder som Hamburg, Bremen, Kampen, Groningen og ikke minst Deventer. Fra 1540-årene kom også "frie" skip fra de vendiske byene og Østersjøen med korn. Dette lot seg gjøre: "(...) også fordi Kontoret selv ikke maktet å skaffe nok brødkorn i forhold til etterspørselen". En misvekst ved Østersjøen som gjorde seg gjeldende fra midten av tiåret skapte som i 1520-årene mulighet for stor fortjeneste for mellomhandlerne. I Bergen ble kornet byttet mot store mengder billige fiskevarer. Selv om Fossen skriver at dette gjaldt hanseatiske kjøpmenn, måtte det vel gjelde alle kjøpmenn som kunne skaffe korn. Fortjenesten ble enda større om man – som nederlenderne — kunne "gå utenom" Kontoret og deres avgifter og handlet med Strandkjøpmennene direkte. Kontoret forsøkte da fra av 1550 uten hell å stoppe tilførselen av korn og andre varer som nå var kommet på et betydelig nivå via uavhengige kanaler. Nederlenderne innen borgerskapet i Bergen tok som hanseatene også tak i bondehandelen. Men mens tyskerne viste liten interesse for det etter hvert innbringende sildefisket på Vestlandet var dette et felt nederlenderne både hadde kunnskaper om, og økonomiske interesser i.

¹⁵² -- Dette var vel midlertidig forbud i anledning Christian IIs felttog som falt vekk straks Fredrik og Karl V i 1533 inngikk fred? Slik går det i alle fall an å forstå Håpke, og som har drøftet kildene i Niederlânsche Akten und Urkunden. Schreiner henviser til disse, men klarlegger ikke hva innholdet sier. Schreiner 1941: 221, også note 41 og 42.

¹⁵³ DN I nr 1108, Østråt 15470705. Adrian Rockertssøn Falkener er da medundertegner på et arvebrev Av DN XXI nr 1088, Trondheim 15591220 framgår det at Laurits Falkener og Johan Adrianssøn (Falkener) sammen med Caspar Bokbinder er borgere der. Hans Gaas, var da superintendent i Trondheim. Eiendommen "Gaasegrund" på Stranden i Bergen kan enten ha vært hans private eiendom, eller en gård som tidligere ble disponert av Erkestolen. Om den middelnederlandske navneformen Floris er en variant av det mer norsk klingende Laurits, er det en liten mulighet for den Floris Rotterssøn og den Adrian Rotterssøn som var blant de seks hollenderne som ankom Bergen ved fasten 1535 var brødre, og at disse dermed er alias brødrene Laurits Rotckerssøn Falkener og Adrian Rockertssøn Falkener. Den Peter Bartskjærer som sammen med Adrian er borgermester der i 1562, jfr. DN XXI nr 1100, kan også ha vært en nederlender.

Om Erkestolens utenrikshandel ser Bjørn Sogner det slik, at den handelen som først Erik Valkendorf og siden Olav Engelbrektssøn drev "synes å være forbigående". Han er m. a. ord ikke sikker, og ser i motsetning til Håpke bort fra at trafikken kunne være eldre. "De hadde politiske siktemål med sin handelsvirksomhet. Hans (O E) import- og eksporthandel inngikk i en målsetting som ikke var økonomisk. Og all hans virksomhet går under ved hans flukt." Men det kan jo hende at man fra nederlandsk side ønsket å fortsette virksomheten. Samtidig fikk Krone og kapitel tilført hollendervarer og kapital ved eksport. Bjørn Sogner, Trondheim bys historie bind II: 22 ff.

¹⁵⁴ . Bjørn Sogner forteller om Trondheims utenrikshandel i disse årene, at Pether Claussøn gjorde minst to turer til utlandet i 1547/48, og foretok to nye utenlandsreiser året etter. Minst ett skip gikk til Holland i 1548/9. Det leverte trelast. Skipperen om bord var Pouell Hollender. Han betalte en husmannsleidang på 4 skilling i Trondheim i 1548, dvs. at han skattet for en persons inntekt og betalte tre skilling i formue/eiendomsskatt. Gherit Hollender foretok også en utenlandsreise året: 1548/9.

Sildens og trelastens spesielle betydning som grunnlaget for det bergenske borgerskapets økonomiske fundament lå i at sild og trelast i større sammenheng var to ”nye” handelsvarer. I motsetning til korn og tørrfisk var disse varer de østlige hanseatene ikke hadde noe tradisjonelt forhold til. Eksporten av disse varene kom mot midten av 1500-tallet opp i virkelige omfang. Dermed — og det er det verd å merke seg — ble disse to ”industriene” utviklet og drevet på et marked som befant seg utenfor Kontorets interesse, byråkrati og kontroll. Samtidig ble saltet i større og større grad omsatt via borgerskapets egne kanaler, dominert av skottske og nederlandske forbindelser. Nederlenderne importerte salt som ble brukt ved foredling til klippfisk og saltsild m.m., som de selv eksporterte og solgte videre.¹⁵⁵ Gjennom eksport gav sildeomsetningen og trelasthandelen gode muligheter for relativ rask akkumulering av kapital.

Nordlandsfarten var også en virksomhet med økende nederlandsk deltagelse. Utover på 1550-tallet ble det satt et nytt maksimumsantall på 24 skip som borgerne kunne benytte i Nordlands-handelen. Men tallene i NLR viser at seilte mer enn 36 skip av ulike typer på Nordland og Finnmark i 1563. Seks av disse foretok to turer. Borgerne slo seg også sammen om å utruste større skip for farten nordover.¹⁵⁶ I disse lensregnskapene trer det fram to kvinner og minst to menn med nederlandsk slektskap. Den første kvinnen er Kritte Friis, som var enke etter Giert Dirxsson Friis, den andre er Alitt, Jacop Saxsis.¹⁵⁷ Av NLR går det fram at begge to bodde på Hollenderstredet.¹⁵⁸ Her bodde også Evert Coppal¹⁵⁹ og Johan Capelmand¹⁶⁰ og alle fire drev med Finnmarksfart.¹⁶¹

PRIVILEGIEBREVET TIL AMSTERDAM OG BERGENSHANDELEN ETTER ODENSERECESSEN AV 1560

Når vi skal drøfte og bedømme nederlendernes situasjon i Bergen rundt 1560 har vi grunn til å undre oss over at Kongen tross i alle forsøk, ikke klarte å få orden på forholdene i Bergen.¹⁶² – For oss er i alle fall ett sikkert: De av nederlenderne i det bergenske borgerskapet som tilhørte den generasjonen av hollandske innvandrere som nå hadde holdt til her i en lang rekke år og hvor Tønnes Damssøn hørte hjemme, tok til å se med skeptiske øyne på unge landsmenn som etter hvert kom og ville friste lykken i Bergen:

---

¹⁵⁵ Fossen, BBH II: 21. Fossen skriver at ”1560-recessen slo fast at borgerne hadde en erklært rett til å utrede nordfarere, samtidig garanterte Kongen for Kontorets utestående hos alle det hadde utredet. Kontoret vedble likevel å sitte med hovedtyngden av Nordlands-handelen ved utgangen av 1560-tallet.”

¹⁵⁶ Fossen, BBH II: 17-20.

¹⁵⁷ Kritte Friis, skipper og styrmann, seilende på Finnmark betalte halv skatt, NLR III: 177. Alitt, Jacop Saxsis, skipper av halv frakt, NLR III: 178

¹⁵⁸ Kride på Hollenderstredet, for sine hoffsetter, betalte på leidang Finnmark, NLR IV: 3 Alitt på Hollenderstredet, seilende på Finnmark betalte halv skatt, NLR III: 176.

¹⁵⁹ Evert Coppal, skipper og styrmann, NLR III: 178. Gift med en datter Andreis Boelsson ”Batavius” fra Amsterdam. NM

¹⁶⁰ Johan Capelmand, styrmann, skipper, NLR III: 176.

¹⁶¹ Fossen, BBH II: 21.

¹⁶²

Nykommere, lykkejegere og privilegerte nederlandske kjøpmenn i Bergen

En god del av disse oppkomlingene — eller *nykomenrne* som de også ble kalt — ble ikke bare *oppfattet* som farlige konkurrenter; det virket som om de hadde til hensikt på kortest mulig tid høste økonomiske frukter av det tidligere generasjoner hadde bygget opp.

Da stattholderen i Nederland — Margaretha av Parma — i 1559 klaget til kongen over at Bergens byråd både hindret amsterdammerne ”paa deres Handel og Kjøbmandskab der udi Bergen mod deres gamle friheder og Privilegier (...)” og hadde gitt tre kjøpmenn fra Amsterdam en bot på 30 daler fordi de hadde drevet handel mens de satt i Bergen vinteren over, svarte Kongen at han i 1560 tolket 1507-brevet slik som byrådet hadde gjort det: Amsterdammerne hadde kun rett til å føre tilsyn med varelageret sitt og *ikke* drive handel i vinnings hensikt når de overvintret i Bergen. Kongen mente likevel at de tre burde få det tilbakebetalt boten.¹⁶³ Videre gav Kongen i 1560 Johan Jellsson Falkener fra Amsterdam privilegium og ”fribrev” på handel i Bergen med fritagelse av den skattebyrden andre utlendinger hadde.¹⁶⁴ Om Johan Jellsson Falkener utnyttet rettighetene til fulle kan vi øyne en av årsakene til borgernes – inkludert de nederlandskes — forbitrelse over ”de fra Amsterdam” som framkommer i brevet til Kongen etter brannen desember 1561:¹⁶⁵ Her henvises det direkte til nederlendernes rettigheter i Bergen som var knesatt i et nytt privilegiebrev og derpå følgende avskjed, ført i pennen etter et møte i Odense sommeren 1560.

¹⁶³ NRR I: 297. Odense 15600723, -- forhandlingene fant sted fra St. Hans dag 1560.

¹⁶⁴ NRR I: 287 f og 298 f. Odense 15600723; samme dag som Odenserecessen undertegnes. Året i forveien hadde han (JJF) fått bygget to skip for Kronen i Nederland, NRR I: 254. Han skulle også få støpt kanoner og kjøpt inn utstyr, NRR I: 260 og 287. Jfr. DN XXII nr 494 skrev Christoffer Valkendorf til Christian III fra Bergenhus november 1558, at det jernskytset som Mogens Gyldenstjerne hadde skrevet om som skulle hentes i Holland, ikke kunne bestilles før våren etter. Om Kongen likevel ønsket det, kan han få det ordnet om vinteren gjennom Johan Falkener i Amsterdam.

I 1563 blir Johan Falkener betegnet som ”kongelig faktor i Amsterdam”, da han og Mates Thinnapel fra Amsterdam skal hente tømmer fra Island, NRR I: 374. I 1565 skrev Kongen til Amsterdam at han sendte Fredrick Bauck dit, for at han og Johan Jellsson skulle skaffe så mange nederlandske skipsbyggere som det var bruk for til å få bygget et skip i Norge. Fredrick Baucks oppgave var også å skaffe de materialene det var bruk for. Brevet var sendt i oktober 1565. NRR I: 488. Forsommeren 1566 sies det at det skal skrives ut pliktsfolk som skal gå tømmermennene fra Amsterdam til hånde, straks disse ankom Norge. NRR I 506 f. Den 11. april 1567 skrev Kongen til Erik Rosenkrantz på Bergenhus: Johan Jellsson Falkener, borger og kjøpmann i Amsterdam hadde til gode en stor sum penger hos Kronen for varer og utstyr som han skaffet til orlogsskipene. Til tross for at Johan Jellsson Falkener hadde vist Kongens brev på at lensherrene skulle betale hans tilgodehavende av statskassen, var dette ikke blitt gjort. I stedet hadde han blitt møtt med ukvemsord og uforrettet sak. Dette hadde sjokkert han på Kongens vegne, og Erik Rosenkrantz får påbud om at det fra Bergenhus Slott straks skulle gis ut et skip (en skipslast?) med fisk og andre varer for 2000 riksdaler. Dette måtte så snart som mulig komme i hendene hans. NRR I: 545. – Dette er en transaksjon vi *burde* finne spor av i NLR! I 1568 skal han hente fisk på Færøyene NRR I: 600. I 1571 får Johan Jellsson Falkener løyve til å fiske på Island NRR I: 674. Fra 1570 og 1571 foreligger det to brev om hans økonomiske mellomværende Kronen. NRR I: 657 og 675. I NLR finner vi en Johan Tegnage som i 1567 betaler falkeleieavgift for Helgelands falkeleie, NLR IV: 12. Denne legger også ut 28 daler for fire års falkeleie for Laurits Falkener for Troms og Finmarks falkeleie, NLR IV: 12. Laurits Falkeners fikk generelt falkeleie på alle falkeleier Nordenfjells fra 1562 av, NRR I: 311 f. En Johan Falkener er nevnt på veg til Bergen med Henrich Blauw 1530. DN VIII nr 675.

¹⁶⁵ DN XII, 722, Bergen 15620000, jfr. NRR I, s. 336-339. Disse kildene blir sett nærmere på mot slutten av dette hovedavsnittet.

Odensemøtet i 1560; Amsterdams brev og nederlendernes vilkår i Bergen etterpå

De norske byene Bergen, Oslo og Trondheim til dette møtet hadde fått beskjed om å ta med kopier av byenes privilegier samt de klager de hadde på hanseaten.¹⁶⁶ Møtet i Odense resulterte både i et nytt et privilegium for Amsterdam; en traktat om hanseatenes handel i Danmark og Norge og nordmenn og danskers handel i hansastedene; en kongelig konfirmasjon av hanseatenes privilegier i Danmark og Norge; og et par andre recesser—. Hovedinnholdet av Amsterdams følger under og to essensielle bemerkninger er uthevet av undertegnede:

”Når vi beriker **byen Amsterdam** en slik nåde, har vi fornemlige broder og forbundsfelle her Phillip konge av Spania etc å ære, samt den Burgundiske fru Margretha (...). (Derfor har Kongen bestemt at) Amsterdam (som) med sine tidligere rettigheter til fordring for deres kjøpmenns håndtering i de foreskrevne riker Norge og Bergen er benådet (og derfor flittig søkt) (...) de forelagte privilegier skal bestå og konfirmeres (...) som våre forfedre i Danmark - Norges riker har gitt og de klager og spørsmål som er reist blir stadfestet og skulle bli holdt, og derimot våre borgere i Bergen og våre andre av sine friheter og privilegier likeens Bekrefter og stadfester vi òg slike deres privilegier, og derfor mottatt ubemeldte på alle måter deres privilegier og **ved vår avskjed det som er avtalt ord mot ord** (...) Behold derfor alle deres rettigheter i våre riker for Amsterdams borgere uhindret å skulle nyte og bruke (...) og betale deres toll etter hovedsmannens behov”

Brevteksten legger to forhold fram i dagen: For det første er det kun *byen* Amsterdam som får privilegiene fornyet. Kan det tenkes at 1560-brevet var et privilegiebrev for medlemmene av Bergensfareerkammeret i Amsterdam alene? — Hva da med resten av Nederland når både Enckhuizen og Horn Holland hadde egne privilegier på Bergen? Og hvordan stilte det seg for de privilegerte i 1524-brevet; skipperne og kjøpmenn fra provinsene Holland, Brabant, Zeeland og Flandern, et område som grovt sett omfattet det av det daværende Spanske Nederlandene som ikke var med i hansaen. — Gav 1560-brevet nå nederlandske kjøpmenn i Bergen fra disse stedene mulighet for å demme opp at unge handelsmenn med amstersdamsk kapital i ryggen skulle overkjøre dem på det bergenske markedet? I 1560-brevet til Amsterdam henvises det direkte til en ”avskjed” hvor vi burde finne premissene for privilegiet. Gir denne traktaten oss innsikt i de i reelle forholdene ved nederlendernes handel i Bergen?

Overskriften til Traktaten gjentar at det i 1560 kun var tale om et privilegium og en traktat for Amsterdam by. Selv om L. Laursen betegner Traktaten av som en ”Afsked givet Byen Amsterdams Gesandt, angaaende Amsterdams Ret til handel *i Norge*”, omhandler den *kun* forhold

---

¹⁶⁶ DNT I: 630. Hver av byene hadde fått ordre om å sende Lagmannen, en borgermester og en rådmann I tillegg skulle lensherren over Trondheim Evert Bild, den nylig avgåtte lensherren på Bergenhus, Christoffer Valkendorf og Norges rikes kansler, Peder Huitfeldt møte. Fra hansastedene møtte utsendinger fra Lübeck, Bremen, Hamburg, Rostock, Wismar, Stralsund, Stettin, Greifswald og Deventer. Deventer representerte trolig også Kampens interesser.

som gjelder amsterdammernes gjøren og laden i Bergen. Den klargjør ingenting om rettighetene deres i Norge og norske steder.¹⁶⁷ ”(...) det gjelder Amsterdams inntrufne fordring, deres håndtering i Bergen og amsterdammernes vinterlager der. Ved deres til Bergen forelagte privilegier gis de følgende tilhørende motberiktigelse og erklæring/bekjentgjørelse og beskjed:

Først: (...) de anmeldte amsterdamske er privilegerte i Bergen, og dette utholder at de utenom begge korsmesser regnet i fra mai til september måneder, som andre utlendinger, ikke skal drive virksomhet der, utenom Kjøpmannen av Det tyske hansa, fordi dette tilfører landet alt mulig nyttig.¹⁶⁸ Utenom den anmeldte tid blir ingen, heller ikke de fra Amsterdam, beunnet å anvende noen bruk eller rettighet. Og mellom dem deres forunte fornemme privilegier som de påberoper seg og ikke vil gi slipp på, og slik det går fram av og forstås av innholdet i Christian IIs privilegium av 1507, har nå Kongen de bemeldte fra Amsterdam, etter deres klage, fornyet: De anmeldte fra Amsterdam skal, som det før er sagt i privilegiene, kun innenfor korsmessene håndtere og benytte seg av privilegiene. Med vinteropplag skal det forholde seg slik Christian IIs privilegier har tenkt.

For det andre skal (...) de mellom de før benevnte korsmesser, innefor byen, og på begge sider av Vågen og ved Kjøpmannsbryggen, men ikke ute på Vågen eller i båtene¹⁶⁹, kan handle til seg og føre ut og handle med hvilken som helst av deres norske, østerssjøiske og nordsjøiske [hollandske] varer.¹⁷⁰ Proviand og nødvendighetsvarer kan de handle til seg underveis og føre ut, dog skal dette ikke hakkes opp for salg til andre.(...) De fra Amsterdam har rett til å selge ut i smått og liten vekt som Bergens borgere inntil Kongen kunngjør annet.”

Fossen oppsummerer traktaten slik: Amsterdamborgerne fikk bekreftet retten til å handle i stort og smått mellom de to korsmessene, både på Bryggen og på Stranden. Odenserecessen av 1560 bekreftet også amsterdammernes rett til å drive fri handel i Bergen sommeren igjennom. Salg skulle kun skje til byens innbyggere, og ikke til noen annen. Derimot fikk de ikke rett til vintersete. Forbudet mot vintersete skriver Fossen, ble omgått ved at man løste borgerskap for en kortere tid og man dro så hjem når man hadde lagt seg opp en god del kapital. — Det kan virke som om spesielt hollenderne drev på med dette. Tildragelsene medførte i alle fall at kongen i 1572 bestemte at utlendinger som ville ta borgerskap i Bergen måtte sverge på at han ville bli i Bergen resten av livet.¹⁷¹ Dessuten ble vinterleie forbudt for alle, inkludert de hansakjøpmenn som *ikke* tilhørte Kontoret. Disse og alle løse geseller ellers måtte begrense handelsvirksomheten til tiden mellom korsmessene. De fikk heller ikke lengre lov til losjere seg inn på Kontoret, men måtte søke herberge hos borgerne. Derimot kunne de handle med hvem de ville – også gjest med gjest

¹⁶⁷ DNT I: 663 f. Det kan skyldes at det kan ha blitt skrevet ut avskjeder for de andre byene. Jfr. DNT I: 630 vet vi jo at det var representanter også fra Oslo og Trondheim til stede i Odense. Hvor traktatene i så fall har tatt veien er et åpent spørsmål. Min oversettelse fra den mellomnedertyske teksten.

¹⁶⁸ Dermed gjaldt ikke tillatelsen de hanseatene som stod utenfor Kontorets organisasjon.

¹⁶⁹ At påbudet som hadde vært fremmet tidligere – 1541 -- blir gjentatt, viser at det ikke hadde blitt overholdt. All sannsynlighet taler for at det heller ikke ble overholdt seinere.

¹⁷⁰ Viser at amsterdammerne drev fart Baltikum – Bergen – Nederland.

¹⁷¹ NRR II: 15.

— og borgerne mistet forkjøpsretten til handel blant utlendinger. Alt i alt kan vi forstå Fossen slik at de viktigste punktene i de tre 1560-avskjedene gikk i favør av borgerskapet på bekostning av amsterdammerne og Kontoret. For de siste ble det også forbudt å selge sild. — Fossens oppsummering er altså noenlunde i tråd med antagelsen vår om at det helt bevisst var snakk om å begrense virksomheten til ”uavhengige” kjøpmenn fra Amsterdam, som det indirekte går fram av henvendelsen fra ”Borgermestre, Raad og Indbyggerne i Bergen”, sendt 1562. Innholdet tyder også på at andre norske byer enn Bergen hadde fått egne avtaler i 1560.

1560-tallet; brann og pest og beviselig mange betydningsfulle nederlendere i Bergen

Bakgrunnen for henvendelsen var en omfattende brann på Strandsiden i desember 1561. I grove trekk raserte brannen området fra Ønskebrønnen, ned til Torget, ut til Muren, og opp mot og innover Store Markevei, tilbake mot Posthuset. Stort sett de fleste bygårdene, sjøbuene og en rekke andre bygninger ble flammens rov. I dagboken godtgjør Absalon at flere av disse tilhørte nederlendere; bl. a. vår venn Tønnes Damssøn, nå var borger og rådmann i Bergen¹⁷² og hans hollandske frende Tønnes Claussøn.¹⁷³ — Det er derfor ikke utenkelig at de var blant de borgerne som fikk utferdiget brevet:

I skrevet fra Bergen til Fredrik II kommer det fram en del refleksjoner man hadde gjort seg: Byen hadde vært altfor tett bebyggt, slik at brannen spredte seg med voldsom kraft. Over 700 par hus boliger, forretningsgårder og varelagre hadde gått tapt. Fra Bergens side ønsket man at Kongen skulle påby regulering, med opprettelse av allmenninger og skikkelig bredde på gatene. Deretter kom man inn på hollenderne og handelen deres i Bergen:

”(...) Kongelige Majestet (...) (hadde)tillatt dem—de amsterdamske—å kunne bruke (privilegiet av 1560) for å drive sin handel med kjøp og salg i stort og smått, (og) den har deretter foregått slik som De ga dem lov til, og skulle vare ved, inntil De skulle befale (dem) å endre på det (,) Den har vært Deres fattige undersåtters til uhovertlig ergrelse, stort innhugg og skade. Da vi nå er helt utarmet, ber vi ydmykest (...) Deres nåde i sitt store sinn, (å) ville hjelpe og unne oss at vi fortsatt skulle kunne beholde og bruke vår næring i henhold til

¹⁷² Tønnes Damssøn var i 1558 lagrettemann i Bergen sammen med bl a Jacop Sasse som jfr. NLR var gift med Alitt på Hollenderstredet NM I: 588ff, datert Bergen 15580506. I var 1559 Tønnes Damssøn og Giert Friis ”borgere og lagrettemenn”, bisittere ved et forhandlingsmøte i Korskirken mellom Christoffer Valkendorf og lederne ved Kontore. NM I: 5928ff, datert Bergen 15590722. Jfr. DN XXI, 1127, datert Bergen 15660814, var Tønnes Damssøn, ”borger i Bergen” da medunderskriver på en domsavsigelse. 27. mars 1571 fant det sted et møte i Domkirken hvor man skulle vurdere Absalons eiendom ved Bryggessporden/ Hollenderstredet. Når Byrådet skulle foreta vedtak i saken nevnes både Tønnes Damssøn og Johan van Halteren – som (jfr. DN VI nr 742, Bergenhus 15400826, og DN VI nr 747, Deventer 15410210) hadde vert borger av Deventer –, som rådmenn i Bergen. NM I: 405f. Absalon nevner også den amsterdamsk-fødte bergensborger Jacop Willumssøn, NM I: 402.

¹⁷³ I BBH II, henvisninger side 863, viser Fossen til at både Tønnes Damssøn og Tønnes Claussøn er rådmenn i Bergen, og at de er I slekt. NRR I: forteller at Tønnes Claussøn overtok en rekke grunner i Bergen som også hadde tilhørt Munkeliv. NRR I: 344 (1562, nevnes han borger) og NRR I 507 (1566 nevnes han borger). Disse ble senere på 1560-tallet overdratt til Tønnes Damssøn. Nedkvitne skriver at ”Rådmennene i Bergen drev på denne tida fiskehandel nord for Bergen”, og at det derfor er rimelig at de to partier med tørrfisk Tønnes Claussøn i henhold til NLR V: 333 kjøpte i 1558, ble innkjøpt på Steinsvikholm, Nedkvitne: 598.

våre privilegier (...) fordi de Amsterdamske privilegier ikke innebærer noen fordeler for Deres folk og lands velferd (...) På samme vis Deres Kongelige majestet, ville De nådigst sette i kraft artikkelen om de utenlandskes plikt til å betale tiende for oss, slik som det ble besluttet på Herredagen, men som man glemte å få med i den bergenske avtalen. Vi ber Deres Kongelige Majestet overveie nøye i Deres hjerte disse foreskrevne artikler, og gi oss fattige så meget som Gud og Deres nåde kan(,) og som i vår store skade, armod, nød, trang, sorg hviler på vårt hjerte, og gi en skriftlig stadfestelse på det De kan unne oss.¹⁷⁴

Samtidig som skrivet gir oss innsyn i ”den alminnelige” borgers oppfatning av hollendernes virksomhet i Bergen like etter 1560, henvises det også i klagen til 1560-privilegiet og Odenserecessen. Sett i lys av de skader brannen påførte de nederlandske borgerne i Bergen reflekterer brevet at borgerne tydeligvis var blitt trengt inn i et økonomisk mørkt hjørne det synes vanskelig å komme ut av.

AVRUNDING OG DELKONKLUSJON

Hovedproblemetikken for denne delen har vært å etterprøve hypotesen at de juridiske vilkårene for nederlandsk sjøfart, handel og bosetning i Bergen i årene fra 1500 til 1570 har vært undervurderte. Dette gjorde ved å ta tak i og drøfte utviklingslinjene ved og for de nederlandske privilegiene i Bergen fram til 1570, og dette ble sett relieff av hvordan nederlenderne som en del av befolkningen i Bergen i praksis drev aktivitetene sine: Gjennom ekteskap med en norsk kvinne og fast bosetning oppnådde en nederlander *innfødsrett* med samme rettigheter og plikter med det å være innfødt. Nederlenderne fikk hånd om fast eiendom i Bergen og som borgere og rådmenn kunne de delta i Bergenshandelen på en helt annen måte enn andre utlendinger. Knut Helle skriver at de nye borgerne i tillegg til å drive mellom- og detaljhandel også leide bort grunner og hus, tok del i handelssjøfarten på utlandet og fant livsgrunnlag i håndverksdrift.¹⁷⁵

De formelle forutsetningene for handelen, sjøfarten og oppholdsvilkårene var rundt 1500 ennå i hovedsak regulert av Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274 og Byloven fra 1276. Byene var også forpliktet av traktater og privilegier opprettet med utenlandske stater, byer og handelsfelleskap og kjøpmenn. Disse sto rettskraftig side om side med landets og borgernes egne lover og forordninger og var ofte uforenelige, noe som frambrakte åpne konflikter gruppene i mellom.

¹⁷⁴ DN XII, 722, Bergen 15620000, jfr. NRR I, s. 336-339.

-- Som svar på henvendelsen, utstedte Fredrik II senere på året to forordninger -- NRR I, s. 340 og 341, datert København 15620407 -- som gav borgerne i Bergen en viss skattefrihet i årene framover: Som for eksempel 10 års fritak fra leidangsskatt -- Dette kan være et par av årsakene til at det ikke finnes noe tiende- eller leidangsmantall for Bergens borgere for årene 1567-68. To andre årsaker til at det ikke finnes noe tiende- eller leidangsmantall for Bergens borgere for årene 1567-68 kan være pesten i 1565-66 og krigssituasjonen i 1567. Det finnes dog et såkalt grunnleieregister over landskyld for Kronens grunn på Stranden/Bergen by, og et leidangsinnbetalings regnskap for ”Kjøpmannsbyggen”. Etter brannen i 1561 ble det dessuten forbudt for dem som tilhørte Kontoret å holde hus på Stranden Det kom regler som skulle sikre byen forsyning av tømmer, bord og båndstag, og byen fikk retten til å beholde tiendepengene etter hver avdød utlending.

-- Fredrick IIs forordning om regulering etter 1561-brannen ble ikke gjennomført, og i 1582 brant det samme strøket. Siste gangen det samme skjedde var så sent som i januar 1916. Forordningen gav regler som skulle sikre byen forsyning av tømmer, bord og båndstag, og byen fikk retten til å beholde tiendepengene etter hver avdød utlending.

¹⁷⁵ Helle, BBH I: 778.

Ved inngangen til perioden hadde vi to privilegiebrev for Nederlenderne: Et generelt vrakrettighetsprivilegium for hollenderne og Amsterdams bys brev, som også inkluderte de hollandske håndverkeres rettigheter. Amsterdam fikk i 1507 et omfattende brev historikerne har vært uenige om rekkevidden av, og Enckhuizen og Horn i Holland fikk egne brev i 1509 og 1511: Drøftelsene vist at alle tre brevene kan sees i sammenheng, og de innebar mulighetene for en omfattende virksomhet i Bergen.

Gjennomgangen og diskusjonen av privilegiene 1507-11 og forholdene rundt, klarer at hollenderne hadde besitters rett til skipsvrak og vrakgods, og ved totalforlis tilfalt vrakdel og vrakgods den som hadde andel i det. Hollenderne hadde videre arverett etter avdøde kjøpmenn og slekt. Mot betaling av toll og ”rette” avgifter kunne hollenderne ankomme Bergen og Norge ellers ved første ”åpne vann” om våren. Den normale seilingssesongen strakk seg mellom vårens og høstens korsmesser og fjorten dager derpå, altså siste søndag i september. Det viktigste vi fant var at 9-12 hollandske borgere og kjøpmenn kunne være i Bergen vinteren over. Samstundes kunne borgere og kjøpmenn fra de tre hollandske byer Amsterdam, Enckhuizen og Horn alene sitte med kanskje tolv bygårder i Bergen. Nederlenderne sto også under samme rettsvernet som rikets egne undersåtter. De fikk således ikke begrenset mulighetene sine i Bergen.

Holder vi oss til privilegiene ser vi at hollendernes brev etter 1524 ble betegnet som ”Amsterdams brev”. Dette kunne vi forstå på flere måter. Andre nederlandske byer kan ha fått egne brev, eller eldre brev var per c. blitt fornyet. At de kalles ”Amsterdams brev” kan også gjenspeile sentraliseringen av handelen og handdelssjøfarten i Nederland. Denne medførte av at Amsterdam etter hvert ble det merkantile og økonomiske midtpunktet. Om Bergensfarekammeret i Amsterdam var pådriver bak privilegiene var det i deres øyne trolig ikke nødvendig for andre hollenderne å ha privilegier i Bergen.¹⁷⁶

1524-brevet fornyet Amsterdams rettigheter, samtidig falt også flere grupper inn under forskriftene av 1507, 09 og -11 og alle nederlendere fikk rett til å handle i kontanter i Bergen. Friprivileget inneholdt som 1498-brevet ingen tidsbegrensning for når handelen skulle finne sted. Man kunne anløpe Bergen så ofte og med så mange skip man ønsket. Edvard Bull har slik rett i påstanden sin; at brevene samlet *virkelig* innebar bedre vilkår for nederlendernes virksomhet i Bergen.

---

¹⁷⁶ I 1576 ble det nemlig bestemt at alle som solgte fisk fra Bergen eller Island måtte tilhøre Bergensfarekammeret. Dette ble fra da av også kalt for ”Het Stokvisch-Koopers Gild”. Bull eller Bugge.

Mens årene 1524-31 innebar en relativ stabil periode i Bergen bød årene 1532-45 på en rekke nye utfordringer. Fra 1532 til freden i Speier i 1544 påvirket de politiske og religiøse kastene ute i verden levevilkårene for utenrikshandelen over Bergen. Til tross for at dette var en usikker tid, ser vi at nederlenderne opprettholdt virksomheter på Bergen og de fortsatte å være viktige transportører for Bergenhus.

Årene 1545-1560 var en periode som spesielt i begynnelsen var påvirket av at Kongen ikke grep mulighetene fredsavtalen i Speier hadde til å få orden opp på de kaotiske forholdene innen Bergenshandelen. I disse årene ser vi at nederlenderne gjerne gjennom borgerskap i Trondheim og Bergen, kom sterkt inn i trelasthandel, klippfiskproduksjon og bondehandel.

Vi kan forstå Fossen slik at tre 1560-avskjedene alt i alt gikk i favør av borgerskapet på bekostning av amsterdammerne og Kontoret. Fossen skriver at borgerskapet i disse årene vokste tallmessige, og ble økonomisk og politisk sterkere. Han poengterer også hvor lett det var for en utlending å finne seg en plass i borgerskapet. Bergens borgere av nederlandsk avstamning gikk gjerne opp i det lokale borgerskapet, samtidig samarbeidet man som sagt med sine frender i Nederland. Forholdet ble gjerne beseglet gjennom ekteskap og økonomiske transaksjoner slektene i mellom. Dette står i motsetning til Johan Schreiner som i for en stor grad sett bort fra at hollenderne etter hvert fikk sterk forankring i borgerskapet i Bergen, og at disse sto i nær forbindelse med skyldfolk i hjemlandet.. Vår egen forståelse er at Nederlendere i Bergen hadde frihet til å handle når, og med hvem de ville. Om vinteren kjøpte de inn de varene som forbindelsene i Nederland hadde tinget på forhånd. Dette var tilveiebrakt når folket kom opp fra Nederland om våren med nederlandske handelsmenn som kom til Bergen. Schreiner ser også ut til å ha undervurdert at borgerskapet i Amsterdam etter hvert eide de fleste skipene med skippere fra de nederlandske hansabyene, og kontrollerte størstedelen befraktingen av dem.

Nederlendernes juridiske rammebetingelse og aktivitetsnivå er undervurdert

Denne delen har vist at nederlendernes utfoldelsesmuligheter i Bergen og de juridiske rammene disse fant sted under har vært bedre enn vi gjerne tenker oss det. I neste del skal vi ved praktiske eksempler vi om nederlendernes aktivitetsnivå også *faktisk* har vært undervurdert. I de følgende kapitlene skal vi drøfte hvorvidt opplysningene i NRJ og andre relevante kilder bygger opp under antagelsen vår om tidligere historisk forskning har undervurdert nederlendernes muligheter og aktivitetsnivå i Bergen.

3. OMFANGET AV NEDERLANDSK HANDELS SJØFART PÅ BERGEN RUNDT 1520

Mens vi i første del av behandlet de juridiske rammene for nederlendernes muligheter for sjøfart, handel og opphold i Bergen, skal vi nå etterprøve hypotesene gjennom praktisk kildebearbeidelse på tre utvalgte felt: 1. Nederlendernes totale sjøfart på Bergen og deres handel med Bergenhus (kap 3). 2. Den nederlandske handelen i Bergen by som vi kaller "hollenderhandelen" (kap 4 del I). 3. Antallet zuidersjøiske vintersittere og gårdene på Bryggen (kap 4 del II). — Støtter opplysningene i NRJ og andre kilder oss i at de nederlandske grupperingene relativt sett var større og hadde mer betydning og innflytelse i Bergen enn tidligere forskning har klarlagt? Vi vil komme inn på virksomheter og enkeltpersoner og hvilke sosiale lag personene tilhørte og hvem man sto i forbindelse med i Norge og i Nederland. Derfor er det viktig å kjenne til noe av utviklingen i Nederland utover på 1500-tallet som sementerer Amsterdam som senteret for den samlede nederlandske utenriksfarten, mens Deventer lenge beholdt sin posisjon på Bergensfarten.¹⁷⁷ Med utgangspunkt i Rudolf Häpke skal vi få innsyn i hvordan handelssjøfarten utviklet seg internt i Nederland i årene etter 1500. – Hvordan kort forklare at nettopp Amsterdam oppnådde en nøkkelstilling innen nederlandsk sjøfart og handel?¹⁷⁸

HANDELS SJØFARTENS UTVIKLING I NEDERLAND FRA RUNDT 1500 OG DE NEDERLANDSKE DELTAKERNE I TRAFIKKEN PÅ BERGEN

Häpke kan forstås slik at det var tre ulike områder/årsaker som samtidig påvirket utviklingen til Amsterdams¹⁷⁹ fordel: 1. De politisk-historiske, - 2. de geografiske/topografiske, og 3. merkantil innovasjon:

Politisk-historiske årsaker

Fram til rundt 1500 hadde først og fremst Deventer og deretter de andre østnederlanderne tradisjonelt sett hatt den betydeligste andelen i nederlendernes oversjøisk fart på Bergen. - Deventers sammenslutning av bergensfarere blir da også omtalt i alle fall i 1473. For nederlandsk utenriksfart totalt hadde derimot Kampen vært den vært ledende sjøfartsbyen¹⁸⁰, men hadde i motsetning til Deventer ikke noe eget Bergensfarerlaug.¹⁸¹ Kampens bergensfarere og Rådet der

¹⁷⁷ Det virker ikke som Häpke selv, eller andre – norske --- historikere, eventuelt før nå i dette arbeidet, med basis i egen forskning har forklart hvorfor Deventer hadde en unik stilling innen den nederlandske bergensfarten, og hva den gikk ut på.

¹⁷⁸ Forståelsen av dynamikken i dette og det det medførte, er det logiske fundamentet en stor del av resoneringen vår vil basere seg på. Et annet viktig moment er at Edvard Bull i NHT i 1930 selv etterlyser en "forklaring" på hva som egentlig hadde funnet sted i Nederland og Amsterdam.

¹⁷⁹ Amsterdam fikk sin "stadsrecht" 1275, tabell i *Steden und hen verleden*: 16.2.

¹⁸⁰ Häpke: 26. Nedkvitne skriver at "Zuidersjøbyene hadde sin blomstringstid i bergenshandelen i det siste hundreåret av middelalderen".

¹⁸¹ NGL 2. r. 2, side 748 i tillegg til Vedtekter står det i § 20 at Deventer har sine egne oldermenn i St Oluff Gilde. Når det gjelder Deventers Bergensfarergilde ble det i 1476 opplyst at dette var viet til St. Olav, og at det hadde egen oldermann. Nedkvitne:

overlot ved forhandlinger om Hansaprivilegiene og ellers ofte til deventerne å ivareta også deres interessersom ved møtene i Odense i 1545.¹⁸²

Fra rundt århundreskiftet er det i følge Håpke imidlertid mulig å spore i kildene at hele strukturen i den nederlandske handelssjøfarten var i ferd med å endre seg. Et av de politisk-historiske forholdene til forskyvingen kan ligge i en konvoitvang Hansabyene innførte for sin egen skipsfart, etter krigen mot Holland 1510-12: Alle hanseatiske skuter skulle seile i samflåte fra Østersjøen til Bergen. Konvoitvangen var ment å være et mottrekk overfor Zuidersjøbyene. Under krigen hadde skip fra byene ved Zuidersjøen fått fritt leide av Hollenderne i seilassen på Bergen dersom disse ikke befraktet varer for vendiske kjøpmenn. Dette hadde Zuidersjøbyene gått med på. Hensikten med konvoitvangen var altså å holde de hanseatiske nordsjøbyene ute fra Bergensfarten.¹⁸³ Ved å seile i Amsterdams navn ville kampenskipperne omgå konvoitvangen. Vi kan tenke oss at skuteskippere fra Kampen hadde funnet seg til rette med de nye forholdene da konvoitvangen ble opphevet i 1517.¹⁸⁴ For antall skuteskippere holdt seg stabilt. Også skip fra Harlingen og Stavoren seilte gjerne i fraktfart for amsterdamske befraktere.¹⁸⁵ Men dette utgjør bare en del-forklaring.

Geografiske/topografiske forhold

I Holland og Vestferiesland nord for IJ – som Håpke regner som ”Holland” – foregikk utviklingen på en annen kant. Dordrechts funksjon som omlastningshavn ble mer og mer hemmet av den vanskelige atkomsten, og den trange Alten Maas var et hinder for større handelsskip. Savnet av en ”verdeshavn” med lett og god seilingsled og muligheter for videre distribusjon var generelt sett stort, og her lå Amsterdam midt i smørøyet. Men sjøfolk og handelsmenn i Alkmaar, Enckhuizen, Horn og Medenbrinck og Holland og Zeeland ellers, kom også i tilknytning til foretak i Amsterdam. Hvorfor samlet hollenderne seg til sist om Amsterdam som ”Ladung”, *stapel*, i 1551?¹⁸⁶

68/69 Av dette kan vi kunne slutte at deventerne høyst sannsynlig hadde en eller flere oldermenn i Bergen, og at Kampen drev fart også andre steder i Norge enn i Bergen. - Kampen uttrykte da også overfor Hansaen i 1470-årene at man ønsket å få egne oldermenn i Norge: Og da ikke bare i Bergen, men også på Østlandet

¹⁸² DNT I, Helle, BBH I: 749,

¹⁸³ Nedkvitne: 72. Nedkvitne skriver: ”Krigen 1510-12 fikk også følger for bergensfarten på Nordsjøbyene. Hollenderne deltok på dansk side. (...) Etter krigen var Lübeckerne bestemt på å kreve oppreisning for de økonomiske tapene denne handelsboykotten hadde påført dem” Nedkvitne følger Håpkes resonnement.

¹⁸⁴ Mens Kampen i 1496 hadde 96 gjennomfarer i Øresund, ble det i 1507 sagt at byen bare hadde ”få skip”. Og i 1527 hadde Kampen visstnok bare en fjerdedel av det antallet skuter byen hadde hatt ved århundreskiftet. Håpke: 26, se også note nr. 1. I Stavoren og Harlingen, to andre Zuidersjøbyer, drev man rett nok med frakteskuter, men her hadde man liten egen handel.

¹⁸⁵ Håpke: 26, note nr. 2. Et eksempel på dette er Boijnk van Stavoren som i 1511 og 1513 var skipper på ei skute som var eid av redere i Amsterdam. Det samme gjaldt Pieter Ziebrandzen van Stavoren, som førte en hulk ved navn ”der Arch”, og to brødre fra Hindlopen.

¹⁸⁶ Håpke: 28, note 3.

Sosio-merkantil innovasjon

En tredje årsak finner vi på det sosio-merkantile planet, og den sosio-merkantile innovasjonen foregikk på flere nivåer: I Amsterdam fikk man til en handelssjøfartslig organisme som utpreget seg ved samarbeid mellom by og land, kjøpmann og skipper. En rendyrket det håndverksmessige ved det å drive handelssjøfart.¹⁸⁷ Alle parter ble gjort gjensidig avhengig av hverandre; sviktet det på et sted gikk det utover alle. To ulike forutsetninger slo seg sammen: På den ene siden det håndverksmessige ved sjøfarten og seilassen, som var på skipperens regning. På den andre siden byenes iboende partnere og det ”forlag” eller *befraktere* som lot en skipper dra ut i deres brød. Borgerne i Amsterdam sto som redere og kjøpmenn for kapitalen og sørget for den nødvendige elastisiteten for driftsenhetene. Dvs. de økonomiske forutsetningene, skip å seile, varer å frakte, hyre å betale. Deltakerne fra flatlandet og småstedene sørget for *stødigheten*, driftskontinuiteten. Basert på generasjoners erfaring med det å oppholde seg på havet hadde folk fra disse områdene tilegnet seg et profesjonelt forhold til det å drive sjøfart, og det konsentrerte de seg om. Dette gav et kjernesunt rekrutteringsgrunnlag og her brød man seg verken om sammenslutninger – gilder -- eller annet kapitalistisk fiksfakseri.¹⁸⁸ For kjøpmannsskapets del dreide det seg om den samme sentraliseringen. Selv om de mindre små byenes borgere, hjemmehørende i Enckhuizen, Horn og Medenbrinck ikke var uselvstendige i forhold til handelsborgerne i Amsterdam, fikk storbyen en etter hvert så stor dominans og tyngde at man ikke kjempet mot den.¹⁸⁹ Av 24 merskip med skipperer hjemmehørende i Enckhuizen i 1514 ble fire eid av redere i Amsterdam, resten av folk i Alkmaar, Horn osv.¹⁹⁰ Sentralisering som påvirket utviklingen til Amsterdams fordel var altså godt i gang rundt 1520.¹⁹¹

Amsterdams vekst sett i sammenheng med kildenes utlegginger

Men hvilke konsekvenser implementerer dette for vår del? For det første: Amsterdamske forretningsfolk kunne nå dra fordel av ”kvotene” for vinteropphold i Bergen Enckhuizens og

---

¹⁸⁷ Häpke: 27.

¹⁸⁸ Häpke: 29. Häpke mener at det også ble dem som etter hvert gjorde at tiden i vinteropplag, ble innskrenket mer og mer. - Det var med andre ord ikke noe særnorsk fenomen med seilingsstopp i vinterhalvåret, men utvidelsen av seilingssesongen var heller ikke noe spesifikt hollandsk fenomen. Häpke viser til at hamburgerne i 1536 seilte etter Martinsmesse om høsten. I 1544 hadde Amsterdam skip på sjøen også etter 1. november.

En kritikk/observasjon når det gjelder Häpke: En kilde datert i 1564 er den eldste Häpke har funnet som forteller en nederlenders beretning om fra landskap i Nord: Simon van Sallingens beretning om ”Landschaft der Lappia”. At Häpke i 1914 ikke trenger å ha benyttet/siterer den eldste tilgjengelige kilden/kildesamlingen ser vi av at han henviser til Nicolaysens datering fra Norske Magasin I, når han omtaler Hollenderstredet som kjent fra 1532 av, mens vi ser betegnelsen benyttet i sommerregnskapene fra 1518 i NRJ I, som jo var utgitt i 1888.

¹⁸⁹ Hollenderne samlet likevel seg ikke om Amsterdam som ”Ladung” -- stapel -- før i 1551. Häpke: 28, note 3.

¹⁹⁰ Häpke: 28, note 2.

¹⁹¹ Et tegn på ekspansjonen man var oppe i, viser at antall større hollandske skip ved begynnelsen av 1530-årene var maksimalt 400, med en besetning på 8000 mann. Altså i gjennomsnitt 20 mann pr. skip på vest- og østfart – Sundfart --. En tretti år yngre kilde anslår handelsflåten til da å omfatte rundt 800 skip ”von 2 – 700 Tonnen”. Etter Häpkes mening viser dette hvor fortreffelig den amsterdamske driftsmåten, og de metodene man brukte, var. Häpke: 28 ff og note 1 s. 29. Det regnes i 1557 med 13 østfarere med 18 manns besetning, utenom gutter, i snitt pr skip, og hver mann representerte en lasteverdi/tonnasje på 5 ”Last” pr. mann.

Horns brev innebar. For det andre: Siden skipperne fra omlandet mer og mer seilte i tilknytning til profesjonelle redere og handelskjøpmenn hjemmehørende i Amsterdam, kan skip og personer som tilsynelatende er Zuidersjøiske hanseater ha operert som det amsterdamske næringslivs ”forlengede arm”. – Framveksten av et sterkt Bergenfarerkammer i Amsterdam er slik ”et tegn i tiden”: Alexander Bugge formoder ellers at det var på slutten av 1300-tallet eller begynnelsen av 1400-tallet at Amsterdam tok til å drive handel på Bergen. Han mener at et Bergensfarergilde blir omtalt første gang i en Hansarecess i 1438, men at det godt kan være eldre. Edvard Bull har først funnet det nevnt i en liste over Gilder i Amsterdam fra 1486.¹⁹² Bergensfarergildets eget hus i Amsterdam blir nevnt i 1503 og gildets statutter finnes i en vedtektssamling fra 1539.¹⁹³ – Dette er betraktninger vi skal ha i mente når vi skal drøfte den nederlandske skipsfarten på Bergen i 1518-23, hvem som førte skipene, og sammenheng disse sto i.

NEDERLANDSKE SKIP OG SKIPPERE I BERGEN 1518-23

Hva kan registreringen av innbetalt toll og andre pliktige avgifter og måtene tollene ble betalt på, fortelle oss om nederlendernes sjøfart og handel? Hvordan finner vi det totale antall nederlandske skip som ankom Bergen? Hovedkilden vår er NRJ I-III og V. Siden Arnved Nedkvitne (1983) er den historikeren som sist har behandlet stoffet vil resultatene først og fremst bli satt i relasjon til Nedkvitnes.¹⁹⁴ Vi har valgt å analysere de to kategoriene tollinnbetalingene hver for seg først, og deretter drøfte funna våre.

Nederlandske skip som betalte skipstoll i Bergen 1518-23

Den letteste metoden for å finne hvor mange nederlandske skip som var i trafikk på Bergen er å telle antall skip det ble betalt skipstoll for. Hver hollandsk og hanseatisk skipper skulle *for hvert skip* betale ett skipspund/stykke mjøl eller malt¹⁹⁵ eller unntaksvis verdien av dette: 3 ½ mark 4 skilling, som vi gjerne forenkler til 3 ¾ mark, i skipstoll.¹⁹⁶ Siden Hanseatene og hollenderne betalte skipstollen på samme måte, burde tollene fra de to gruppene ble ført likt inn i regnskapene. Vi kan

¹⁹² Schreiner mener at Bull har misforstått kildeskiftet til W. van Ravensteyn Jr. fra 1906. Schreiner, 1941: 34, fotnote nr. 40.

¹⁹³ Bergensfarergildet var innviet til St. Anna-alteret, og i Nieuw Kerk i Amsterdam ble det underholdt et alter for denne ”de handelsreisende og sjøfarendes (skyts-)helgen”. Andre byer som hadde Bergensfarergilder var Danzig, Lübeck, Bremen, Hamburg og, som nevnt Deventer Schreiner, Nedkvitne og Helle, BBH I: 748. Av innledningen framgår det at ”..vi Notar, Borgermestrer, Rådsmenn og Råd i byen Amsterdam til Guds ære bekrefte disse rettighetene til rett og fred, inntekt og kjærlighet for medlemmene av Bergensfarergildet å ha vært begunstiget og bevilget(, og) på vegne av byen gjenkaller (-kjenner?) disse etterfølgende punkter: (...)” De to seinere vedtektssamlingene er som den fra 1539, også trykt i ”Handvesten van Amsterdam”. Bull har ikke oversatt eller drøftet disse. -- Ellers skriver Bull; finns det i Amsterdam et register over alle byens gudshus og gilder, med deres inntekter og utgifter. Amsterdams arkiv skal også inneholde en rekke dokumenter om den rivaliseringen som fant sted mellom hanseater og hollendere i Bergen fra 1440 av.

¹⁹⁴ Knut Helle og Anders Bjarne Fossen viser også til Nedkvitnes forskning, når de i Bergen bys historie bind I og II behandler utenrikshandelen og tørrfiskeeksporten over Bergen. Da Bergen bys historie bind I og II ble til i 1976 og 1979, var Arnved Nedkvitne vit. ass. ved Historisk Institutt. Han arbeidet med flere prosjekter, bl. a. fikk han publisert ”Handelssjøfarten mellom England og Norge i høymiddelalderen i 1976 (Sjøfartshistorisk årbok). I tillegg forelå det i 1979 et manuskript med arbeidstittlen ”Tørrfiskeeksporten fra Bergen 1300-1577”. BBH II: 194, 832, med forklaring på 856 til note 29, samt registeret side 909.

¹⁹⁵ Englenderne betalte konanter mens skottene gav salt.

¹⁹⁶ Regnskapene bruker en tysk *dobbel*-s for skilling, i denne besvarelsen er det valgt å bruke formen ss når det siteres direkte fra regnskapene. Hver mark var 16 ss. Skillingen var igjen oppdelt i et visst antall *album*= *en hvit* mynt.

også gå ut i fra at en person som betalte 7 ½ mark i skipstoll, enten betalte for to skip i samme følge eller at skipperen samme året anløp Bergen to ganger. Opptellingen gir oss følgende tabeller av skip og tollbetalere: (Tabell 3.1 og 3.2)

Tabell 3.1: Antall nederlandske skipper og skip som betalte skipstoll i Bergen 1518-23. Oppsatt pr. kalenderår etter NRJ I-III, og V.

	Friesland, Holland Zeeland etc.		Zuidersjøbyene Deventer, Kampen, Zwolle		Totalt Antall skip		Merknader Kildebelegg for mine tall: ARL i Tabell 3. 2. Nedkvitnes tall fra "Tabell II.I", side 70 f. Alle
	ARL	Nedkvitne	ARL	Nedkvitne	ARL	Nedkvitne	
1518-(19)	4	4	5	5	9	9	Ett skip omtalt som hollandsk, betegnet som "thett første Hollender skiff her kom" kom høyst sannsynlig fra <u>Kampen</u> , enten med Cornelius Jostsson som kjøpte råskjær den 4. juni, eller hadde Claus Kloffwer som skipper, jfr. postene like over: NRJ I, nederst side 233 og øverst side 234. Ett skip som kom fra Holland i september hadde sand som ballast.. NRJ I: 154.
1519-(20)	8	3	5	2	13	5	17 ½ mark betalt av Dirich Friis for 2 skip, og trolig trelasttoll på 10 mark for 1 skip.
1520-(21)	7	7	8	7	15	14	Henrich van Kampen kom fra Rostock, Joachim van Kampen kom fra Hamburg, mens vinteren 1519-20 hadde <i>Joachim van Kampen</i> ankommet Bergen fra Kampen
1521	8	5	7	7	15	12	
1522-(23)	7	2	7	2	14	4	Deventerskipper betalte toll for 5 skip, jfr. utlegging i tabell 3.2.
	34	21	32	23	66	44	Nedkvitne har i 8 "Ukjente hanseater (hollendere?)" "Tabell II.I", side 70.

14 nederlandske skipsanløp i snitt årlig og 66 skipsanløp samlet 1518-23

Hva sier Regnskapene og tabellene 3.1 og 3.2? Vi kan med en gang slutte at nederlenderne hvert år jevnlig har hatt rundt 14 skip gående på Bergen. Disse 14 skutene fordelte seg broderlig med i overkant av syv skuteskippere fra hver av de to gruppene (hollendere, zeelendere og frieslendere i den ene gruppen og Zuidersjøere i den andre) årlig. I alt 66 registrerte anløp. – Og har vi forstått hva de ulike tollinnbalingene i 1522 innebar riktig, virker det ikke som om krisen i begynnelsen av 1522 og den påfølgende krigen i første omgang fikk noen innvirkning på den nederlandske trafikken på Bergen.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Nedkvitne: 72. Han skriver samtidig: "Derimot forklarerer det hvorfor det ikke kom et eneste skip østersjøisk skip til Bergen i 1522." Beslagleggelsen av biskop Andors skip kan henge sammen med krigen. DN V1 nr 689. I 1523 medførte krigen vareknapphet i Bergen.

Går vi nærmere inn i tabell 3.1 ser vi at det enkelte år er betydelige variasjoner mellom mine og Nedkvitnes tall. Samlet gir mine funn 1,5 ganger så mange anløp. Hvordan lar dette seg forklare? Han har riktignok i sin tabell ”II.I” en egen rad med kategorien ”Ukjente hanseater (hollandere?)”. For 1519 er her det snakk om tre skip, 1520 ett, 1521 to og 1522 to skip ”som svarte skipstoll 1518-22”, i alt åtte skip. Men siden Nedkvitne ikke henviser til sidene i NRJ I-III hvor han har sine data fra, er det ikke mulig for oss å kommentere dette nærmere. Vi kan vanskelig tenke oss at Nedkvitne antar at skipperne som er oppført to ganger samme regnskapsåret også har betalt utgående skipstoll, altså *eksporttoll*, og at han dermed har regnet det som ett anløp. Dette ville i så fall virke noe inkonsekvent: For bortsett fra for trelastens del, ser det ikke ut til at det i disse årene ble betalt eksporttoll. Det framgår at både engelskmenn og skotter skulle betale 3 rhinske gylden for hver tømmerlast. Tollreglementet nevner derimot ikke *hollandernes* trelasttoll eksplisitt. Nedkvitne reiser likevel hypotesen om at de hollandske skuteskipperne som betalte trelasttoll ”ble fritatt for vanlig skipstoll i Bergen”.¹⁹⁸ Når *Abbeden* sommerhalvåret 1521 la ut 4 rhinske gylden tilsvarende 13 1/3 mark i skipstoll for en hollender som lastet tømmer ved Halsnøy Kloster¹⁹⁹, er det enten betalt *både* trelasttoll og skipstoll for en og samme skute og man skal innom Bergen etterpå, eller skipet som tar inn trelast ligger i mens et mindre fartøy med hollandske kjøpmenn tok til Bergen.

Vi vet heller ikke om skip i ballast betalte skipstoll. Et barlastet skip kan ha satt i land folk i Bergen og dratt til ladeplassen ved Halsnøy, kvittet seg med ballasten der og lastet inn tømmer, mens deler av besetningen eller andre om bord drev handel i byen. Ballastskipene kan også ha satt i kjøpmenn og kvinner land i Bergen og fortsatt ferden nordover. Det framgår ikke av NRJ om skip ankom eller avgikk Bergen *barlastet*, men vi vet det ble ført opp sand og stein fra noen nederlandske skuter. ”Tollreglementet fra rundt 1550” presiserer da at skipperen selv skulle betale skipstollen for hvert hollenderskip som kom inn på havnen for å drive handel. Samtidig skulle kjøpmennene om bord i fellesskap gi 1 stk ledsk i handelstoll av varene og godset sitt. Hansaskipene skulle betale toll ”for hver reise i Bergen”.²⁰⁰ Siden det kun er snakk om toll fra skuter som kom på Vågen for å drive *handel*, åpner dette for diskusjon om skip i transportoppdrag i Kronens og Kirkens tjeneste gikk fri for toll. — Vi kjenner spesifikt til at biskop Andor av Bergen med flere, eide et skip som var kjøpt for 1000 rhinske gylden i Holland som blant annet skulle til

---

¹⁹⁸ Nedkvitne: 71

¹⁹⁹ NRJ II: 564.

²⁰⁰ Engelsk handelsskip på Vågen ga 40 bergensgylden, mens skotske handelsskip skulle betale ½ lest skottesalt.

Danzig.²⁰¹ Så både skip i ”tjeneste” og ballastete skuter kan falle utenom de som grannligelig er ført inn i regnskapen.

Feilmarginer kan også ligge innbakt i føringsmetodene og hvilke deler av Lensregnskapene som er bevarte, og hvor nøye de er blitt analysert. I 1518 startet regnskapets tollinnkrevinger den 4. april, og trolig mangler det ett eller flere nederlandske skip som kunne ha anløpt tidlig på året – som i februar 1535.²⁰² Antagelsen riktighet støttes også i Regnskapene fra årene etter. For eksempel betalte både Albret Claussøn fra Amsterdam og Joachim fra Kampen skipstoll innenfor vinterregnskapet 1519-20.²⁰³ Skell Claus hollender betalte kjøpmannstoll vinteren etter — kanskje for varer som var omord på det skipet fra Enckhuizen som Jacop la ut skiptollen for.²⁰⁴ Ellers må vi forstå Regnskapene slik at den skipstollen på 1 stk. malt som *Jon skredder* legger ut spegler tilbake på *Selicken fra Frieslands skip*. Dette kan forklares ut i fra at *Lille Jon* i henhold til det samme inntektsregnskapet fra vinteren 1519-20 betalte kjøpmannstollen med 1 stk. ledsk for *Selicken fra Frieslands skip*.²⁰⁵ Begge tollslagene ble altså betalt av en ”utenforstående” borger. Lille Jon skredder er også en indikator på foretningsforbindelser mellom nederlendere og ”skotske” borgere i Bergen. Et annet viktig poeng er at denne frieslenderen til liks med hollenderne betalte kjøpmannstoll. Det er ellers ikke mulig å tidfeste disse to innbetalingene nærmere.

For Zuidersjøbyenes del har Nedkvitne i 1519 ikke skip fra Deventer i *tabellen* sin, mens NRJ I godtgjør at Adam og Reuert van Deventer var her med hver sitt skip.²⁰⁶ De to betalte dog ikke toll på egenhånd. En av skutene hadde med seg stein som ble fraktet opp til Kongsgården: Noen båtsmenn fikk prymgeld for frakten. Disse solgte også løk til Kongsgården.²⁰⁷ Derimot har Nedkvitne sommeren 1521 funnet fire skip fra Deventer i Bergen, mot at undertegnede kun kan dokumentere tre skip.

---

²⁰¹ Det udaterte brevet til Fredrik I og Det danske riksrådet ble lagt fram på et møte i Roskilde: - Her står det at avdøde biskop Andor (av Bergen) hadde kjøpt et skip i Holland for 1000 rhinske gylden. Da dette var på vei til Danzig uten armering skyts og vern, hadde det blitt kapret ved Helsingør av Christian II og hans folk. Brevet er skrevet etter at Jørgen Hanssøn overlot styringen av Bergenhus til Hans Knutssøn våren 1523, men nevner ikke overfallet i november 1523. DN VI nr 689, Roskilde?

²⁰² Nedkvitnes antar at skip fra Østersjøen med korn vanligvis ankom tidligere på året. Nedkvitne: 72. Kilde fra 1535 viser at skipet med hollenderne var her alt i februar, DN XXII. Utne skriver: ”På grunn av oppsetningen av regnskapene er det vanskelig å si hvor mye tollene utgjorde sammenlignet med de andre inntektsslagene.” Utne har for 1519 ”med sikkerhet” funnet at utenlandstollen for 6 tyske, 3 skotske og 3 hollandske skip utgjorde 82 mark i penger og 2 stykker ledsk. Utne har åpenbart ikke vært klar over at hollenderne betalte to typer toll: Skipstoll og kjøpmannstoll. Sommeren 1519 mener Utne inntekten i mel, malt og korn regnet som toll ville gi ”hele 55 tyske og 2 hollendere. Et urimelig høyt tall dersom det er tale om skip.(...) I listen fra 1519 nevnes toll eksplisitt bare en gang, men vi må gå ut fra at en god del av den malten som kom til kongsgården ved denne anledningen var toll. Oppsetningen av regnskapene gjør det umulig å skille denne toll fra innkjøpene”. **Utne:**

²⁰³ NRJ II: 552 1.

²⁰⁴ NRJ II: 538 1.

²⁰⁵ NRJ II: 550.2. Lille Jon Thommessøn var rådmann og skredder og bodde på Hollenderstredet, Det kan dreie seg om samme Jon skredder som i 1518 la ut 300 mark for 200 våger råskjær for Mickeld av Kampen, NRJ I: 239. Se kap. 4 del I.

²⁰⁶ Når Johan Tripmaghe la ut 7 ½ mark for 2 stk. malt, må det dreie seg som om 2 skip, NRJ I: 341 f. Noen av de nederlandske varene vi ser Tripmagher selger til Kongsgården, kan være fraktet hit av dem. (Nedkvitne *kan* ha regnet Adam og Reuert som hollendere, Nedkvitne: 71).

²⁰⁷ NRJ I: 389.

I henhold til utlegningene i tabell 3.2 fant vi 66 kildebelagte skip med nederlandske skuteskipperere som det ble betalt skipstoll av/for i Bergen årene 1518-23. 34 av var hollendere etc. og 32 fra Zuidersjøen. Tatt i betraktning av at Vinterregnskapene 1521-22 mangler og refleksjonene våre, er tallene over anløp et pålitelig utgangspunkt og må anses som minimumstall. Nedkvitne er selv ikke sikker på om trafikken fra Zuidersjøen på Bergen nå var nådd opp på det normale nivået fra før konvoitvagen. Han viser videre til kilder fra 1519 og 1520 hvor i Zuidersjøbyene beklager seg over at oldermennene ved Kontoret ikke lot dem nyte sine privilegier og krenket deres rettigheter, så de led skade i Bergen.²⁰⁸ I henhold til Nedkvitne spesifiseres det ikke hva fortreddene gikk ut på, han antar de skyldes begrensningen at hver vestlig hansaby bare kunne skipe to ganger to skip til Bergen i sesongen. Vi kan også se for oss at Lübeckere ved det vendiskdominerte Kontoret har grepet fatt i skipperere og handelsmenn som tilsynelatende var fra Kampen, men som seilte for kjøpmannsstanden i Amsterdam.²⁰⁹ Om så var, kan det forklare ”disharmonien” mellom antall hollandske skip det ble betalt skipstoll for versus skuter med hollandske kjøpmenn om bord. Alt i alt er det ikke usannsynlig at en 18-20 nederlandske skip *kunne* være innom Bergen et ”vanlig” år. — Det må vi imidlertid bare la være som det er. Vi får inntil videre oppsummere med at Nedkvitnes anslag på 44 skip er en del for lavt og 66 nederlandske anløp tør være nærmere det faktiske.²¹⁰

Skipperens hjemsted, skutenes seilingsplan og identifisering av personer

En interessant problemstilling er om Regnskapene lar oss skille ut skipperens hjemsted fra skutens og dens reiserute. — Og hvordan kan vi skille navn så vi vet om vi har med *en* person eller flere å gjøre? Preposisjonen som gjerne er satt i front av det nederlandske stedet *kunne* vært en brukbar indikator i dette henseendet: Kan vi kanskje avdekke enkeltskipperere fra Kampen etc. som seilte for/i fellesskap med borgere i Amsterdam, og forhold ved vedkommendes tarv i Bergen osv? Nedkvitne hevder Lensregnskapene bare angir *skipperens* hjemby, og ikke hvor skuten hadde tatt inn lasten eller hvor skipets eiere hørte hjemme. Stemmer det? Først ser vi på personene:

Tabell 3.2 viser at skipper Cornelius til Amsterdam i 1518 betalte skipstoll med 1 stk malt. Av inntektsregnskapene leser vi at Cornelius av Amsterdam skipper, solgte *primo 140 alen enbrett lerret*

---

²⁰⁸ Nedkvitne: 72.

²⁰⁹ I juni 1507 klagde Det hanseatiske kontor til Lübecks råd og Hansastedene bl. a. over at handelsmenn fra Kampen og andre zuidersjøiske byer hadde handlet mot gamle regler og bestemmelser i Bergen, og latt skipper Jacob van Horn seile bort med sitt beslaglagte skip. DN XVI nr 345, Bergen 15070600. (Alt i juni 1502 hadde De tyske kjøpmenns Oldermenn sendt en tilskrivelse til borgermestere og råd i byene Deventer, Kampen og Zwolle at man hadde tatt arrest i skipper Jacob van Horns skip og last, og ellers pålagt skip derfra en avgift på 6 mark for hver last og gods, DN XVI nr 340, Bergen 15020600).

²¹⁰ Nedkvitne peker på at det kan ha funnet sted en underregistrering av hollendere i skipstollen, og at bokføringen har vært upålitelig og ufullstendig. Nedkvitne: 71.

for 4 alb alenet på Kongsgårdene, til samlet verdi av 11 ½ mark 2 ss 2 alb.²¹¹ Cornelius blir bokstavert *Cornelio* (...). Vi har her vi en entydig avklarende motpost under *utgift på penger*: Det er blitt gitt ut 11 ½ mark, 2 ss 2 alb for 140 alen enbrett lerret, dette kledet *er innskrevet*, selgeren føres som skipper Cornelius Jostssøn av Amsterdam.²¹² Av sammenhengene i posteringene har vi grunn — men ikke fullt belegg — til å anta at tollinnbetalingen fant sted i perioden 1.-17. juni 1518. I så fall faller dette samtidig med at Cornelius Jostssøn til Kampen som også nevnes *skipper*, den 4. juni 1518 kjøpte 300 våger råskjær i Bergen.²¹³ Vi har også en Cornelius i Finnegården — *Cornelio* (...) — som samme sommer solgte 10 pund trosser i bytte for råskjær. Her finnes kommentaren om at *råskjæret er utgiftsført*. Skriveren har også føyd til betegnelsen *skipper*, men tilføyelsen er “overstrøket i originalen”.²¹⁴ Av motposten til byttehandelen framgår det at Cornelius skipper i 1518 byttet bort trosser mot 7 våger råskjær, og her har skriveren latt yrkesbetegnelsen bli stående.²¹⁵ Hvordan velger vi å tolke disse informasjonene og er det snakk om en, to eller tre personer?

Vi har tilsynelatende for oss to skipper av navn Cornelius Jostssøn, hvor den ene er skipper fra Amsterdam og den andre er skipper hjemmehørende i Kampen. Om Cornelius Jostssøn til Kampen var å regne som ”hanseat” skulle han etter tradisjonen og Nedkvitnes antagelser av hva som innebæres med presiseringen *i Finnegården*, være vintersitter i Finnegården på Bryggen.²¹⁶ Vi finner ikke at *han* betalte skipstoll. Videre trengte han som ”hanseat” ikke å betale handelstoll. Denne plikten pålå lederen for eventuelle hollandske kjøpmenn om bord, såfram disse skulle drive handel i Bergen. Dette kunne vært tilfellet for kjøpmenn om bord på skipper Cornelius til Amsterdams skute. Den ”anonymiserte” innbetalingen av kjøpmannstollen for 1518 frarøver oss imidlertid en avklaring brikke. Om Willum van Haseilt *de* Deventer som ankom samtidig med Gerebrandt van Werderwigh i Holland den 29. august 1518 hadde en eller flere hollandske kjøpmenn om bord, kan en av dem lagt ut ett stk ledsk i handelstoll. Cornelius Jostssøn var kanskje med en eller flere nederlandske skuter som ankom Bergen innen tollregnskapene fanget dem opp. Eksempelvis på det *første hollenderskipet som kom inn* 1518, hvis styrmann om bord kjøpte 46 våger råskjær for 69 mark.²¹⁷ Cornelius Jostssøn kan også ha foretatt to reiser mellom Nederland og Bergen. Der den ene ferden kan ha gått til Kampen og den andre i første rekke til Amsterdam. Ser vi det slik kunne Cornelius Jostssøn *til* Kampen vise seg å være blant dem som

²¹¹ NRJ I: 100.

²¹² NRJ I: 141. Samme Cornelius skipper kjøpte også 33 våger råskjær for 49 ½ mark sommeren 1518, NRJ I: 240.

²¹³ NRJ I: 233. Postert den 4. juni 1518. Motposten er ikke funnet av undertegnede. Et ev. regnskap ”Inntekt penger for fisk” er fraværende. Et slikt finnes for somrene 1521 og -22, jfr. NRJ II: 271 ff og V: 12 ff.

²¹⁴ NRJ I: 101. Kan være identisk med den Cornelius i Finnegården som i 1519 kjøpte 60 våger *tenetur* dvs. --- råskjær av Jørgens fisk? NRJ I: 470.

²¹⁵ NRJ I: 236.

²¹⁶ Nedkvitne: 263 note 1.

²¹⁷ NRJ I: 234. Motposten er ikke funnet av undertegnede. Et ev. regnskap ”Inntekt penger for fisk” er fraværende

hadde forretningsforbindelser i, og trolig skulle *til* Amsterdam. Dessverre har vi ikke tilgjengelige opplysninger verken i NRJ eller annet steds, som avklarer dette nærmere. Videre trenger ikke begrepet *skipper* peke tilbake på at Cornelius Jostssøns selv førte skip, mer at han sto som *beskipper* – befrakter – for en del av lasten og til en viss grad eide part i det. Dette skal vi se nærmere på:

Liknende utfordringer som ved Cornelius Jostssøn *til* Kampen gjelder ved Henrich Blauw, som også er skrevet som skipper til Kampen i 1518. Til tross for at Henrich Blauw hvert år fram mot 1522-23 som oftest handlet med og leverte varer til Bergenhus, ser vi ikke at *Henrich Blauw* betalte skipstoll. Det gjorde derimot Henrich Coepitssøn van Kampen. Men Henrich Coepitssøn er ikke definert som *skipper*, verken i 1518 eller 1520.²¹⁸ Derimot finner vi i 1519 en skipper Henrich to Campen som betalte skipstoll, men her er patronym og slektsnavn utelatt. Henrich Blauw var i 1522/23 blant leidangsbetalerne i Solegården på Bryggen og er slik også å regne som vintersitter fra Zuidersjøen.²¹⁹ I 1521 finner vi en vintersitter i Solegården som benevnes Henrich Sewerinn i Solegården.²²⁰ Både undertegnede og Nedkvitne mener at han sees i 1518-regnskapene som Henrich Seffuerin av Kampen. Henrich Sewerinn er imidlertid ikke benevnt skipper.²²¹ Resultatet er at vi her må velge å ha tre personer framfor oss. Vi skal seinere se på de skipperne fra Zuidersjøen som betalte skipstoll og drev handel i forhold til dem som bare drev handel.

Det finnes en rekke kilder som viser at Blauw kan være en av kampenskipperne som hadde nær forbindelse med handelsmenn i Amsterdam. Bl. a. Jørgen Hanssøn Skrivners korrespondanse fra Nederland og andre dokumenter viser at Henrich Blauw seilte fast mellom Amsterdam og Bergen, og sto i langvarig forbindelse med ledende personene her hjemme og ute. Vi kommer nærmere tilbake til dette etter hvert. — Poenget vårt er å anskueliggjøre hvordan det er resonert, og det systematiske arbeidet som ligger bak dette.

Var *skipperen* skipets fører i vår forstand?

Men førte ”skipperen selv” skipet? Da Henrich Blauw i 1520 avhendet en mengde murstein på Gården²²² fikk Henrich Blauws båtsmann to våger raskjær i prymgeld for å ha ført stein til gårds.²²³ En parallell innføring finnes også fra 1518: Da leverte Blauw godt over 9000 murstein, og *hollandske båtsmenn* fikk to våger raskjær i prymgeld for å ha fraktet ”murstein for Jørgen”.²²⁴

²¹⁸ Bokstavert *Koffszén* i 1518 NRJ I: 86, og *Copssøn* i 1520, NRJ I: 571

²¹⁹ Henrich Blauw betalte leidang samtidig med Claus Clocker, Bertel Kirkenty og Henrich Skarf (I) Ellers holdt Henrich Skarf (2) og Henrich Harges til i Solegården 1522/23, NRJ III: 640.

²²⁰ Henrich Sewerinn, i Solegården, NRJ III: 90. Henrich Sewerinn sommeren 1521, NRJ III: 121. Ser vi dette i sammenheng, kan Henrich Blauw hatt enten Coepitssøn eller Seffuerin som patronym. Dette vil utelukke han som Henrich Janssøn Hollender.

²²¹ Henrich Seffuerin av Kampen kjøpte 140 våger raskjær for 210 mark, i 1518 NRJ I: 237.

²²² NRJ I: I: 656.

²²³ NRJ I: 656.

²²⁴ NRJ I: 237.

Båtsmenn om bord på et Kampenskip fikk like ens 2 våger råskjær i prymgeld for å ha fraktet takstein som ”Jørgen skulle ha paa salen”.²²⁵ Og *en hollandsk båtsmann* ble avlønnnet for å ha klinket på en ny sjøport på Gården, og utbetalingen fant sted 28. juli.²²⁶ En annen som også hadde egne båtsmenn var Claus Kloffwer/Klogh skipper fra Kampen. Disse kjøpte inn 62 våger råskjær i 1518.²²⁷ Jfr. tabell 3.2 betalte Claus Kloffwer/Klogh sommeren 1518 skipstoll to ganger, og han holdt til i Solegården i 1518 og 1522/23.²²⁸ Videre solgte en anonymisert skipper fra Kampen 4 stk deventer til Jørgen²²⁹, og en ”sjømann” derfra borget til seg et mindre parti fisk.²³⁰ Dette antyder at en rekke profesjonelle nederlandske sjøfolk må ha stått framføring og navigering av skutene, samtidig som de handlet i egen regning. Nederlandske sjøfolk gav seg også ellers til kjenne på Kongsgården.²³¹ At mange *hollendere* seilte for zuidersjøiske skipper på Bergen bekrefter et stykke på vei Håpkes synspunkt om utviklingen innen den nederlandske bergensfarten: Det var profesjonelle sjøfarende hollendere fra småstedene som besørget framføringen av skutene, de arbeidet under skipperne hjemmehørende i Kampen mens farten foregikk i amsterdamsk regning.

Et annet fenomen finner vi med Joachim van Kampen. Han er innført som skipstollbetaler i de to vinterregnskapene 1519-20 og 1520-21. I 1519-20 er han oppgitt som Joachim van Kampen, og i 1520-21 oppgitt som Joachim van Kampen van Hamburg. I sommerregnskapet 1520 finner vi en Joachim skipper van Hamburg, som solgte humle på Kongsgården.²³² Dette indikerer at kampenskipperne også kunne seile mellom Bergen og Amsterdam, Bergen og Hamburg ”direkte”, likeså gjerne som mellom Bergen og Kampen. Av de 15 forskjellige skipsskipperne fra Zuidersjøbyene hørte jfr. tabell 3.2 ti til i Kampen, mens fem var hjemmehørende i Deventer.

Et annet spørsmål tabell 3.2 reiser gjelder skipper Tidemand van Deventer: I 1521 betalte han skipstoll 2 ganger.²³³ Året etter betalte Tidemand 7 ½ mark ”i gildt” i toll.²³⁴ Betyr dette at han

²²⁵ NRJ I: 236. Siden det er snakk om en rein utgift, kan vi ikke spore dette skipet videre.

²²⁶ Han fikk utbetalt 4 ss i lønn. NRJ I: 145.

²²⁷ Post 1: 20 våger råskjær I: 237. Post 2: Claus Kloffwers båtsmenn, 42 våger råskjær, I: 237.

²²⁸ Claus Kloffwer *til* Kampen skipper, I: 234 Claus Kloffwers *til* Kampen skipper, 1518, I: 238. Claus Klogh i Solegården salg 1 stk leddsk, 1518, NRJ I: 98. Claus Kloffuer skipper *til* Kampen salg 1 stk. leddsk for 30 mark og *pengene er utgiftsførte*, 1518, NRJ I: 98. Kontra motpost: Claus Klower *til* Kampen skipper, salg 2 stk. leddsk for 60 mark – lx --, 1518, NRJ I: 141.

²²⁹ Kampenskipper, 1518 salg 4 stykker leddsk I: 96. Kampenskipper, 1518 salg 4 stykker leddsk for 120 mark og *kledet er innskrevet*, I: 134.

²³⁰ Han borget 19 våger råskjær for i alt 29 ½ mark, I: 235

²³¹ Hvorfor man ikke fant det nødvendig å utdype hvem dette var nærmere, er et åpent spørsmål. Kan vi anta at det er personens sosiale status og dennes relasjon til skrivers på Holmen som avgjør? For eksempel ser vi at Brwn Claussøn, *en annen båtsmann* kjøpte 10 våger råskjær for 15 mark i 1518, NRJ I: 238. Da han jfr. NRJ I: 238. er er ført inn mellom ”Claus Kloffwers båtsmenn” og Claus Kloffer selv, tør vi gå ut i fra at han er nederlender.

²³² Joachim skipper van Hamburg, salg humle *som er innskrevet*, 1520, NRJ I: 598.

²³³ NRJ II: 655 og NRJ II: 657. Claus Kloffuer *til* Kampen skipper, skipstoll 1 stk malt, 1518, I: 114. Claus Klower *til* Kampen, 1518 skipstoll 1 stk malt, 1518, I: 115.

²³⁴ NRJ V: 26. NB: Har vi andre skuter som betaler på samme måten? Betaler en hollender 7 ½ mark for et skip ved Halsnøy er det en mulighet for at ”hjelpéfartøy” har gått til Bergen med kjøpmannsvarer og/eller for å hente tørrfisk, huder og skinn etc. Tollreglementet fra ca. 1550 sier ikke noe om hvor mye hollenderne pleier å betale i trelasttoll, men både engelskmenn og skotter skulle i følge DN VI nr 773 ”yte 3 rhinske gylden”. Om hver rhinsk gylden er satt til 3 1/3 mark stemmer det med en trelasttoll for hollenderne på 10 mark. Robert engelskmanns handelsselskap, betalte skip og kjøpmannstoll med 31 ½ mark og

betalte toll både for inn og utgående eller foretok han to reiser? Vi vil her anta at han tok to turer mellom hjemlandet og Bergen. En annen og mer besnærende forklaring på hvorfor det betales skipstoll to ganger *kunne* være at Tidemand har tatt turen til Trondheim eller lengre nord i Norge i løpet av sommeren, gjerne relatert med transportoppdrag til Kirkens og Erkebispens virksomheter. Det får vi la ligge.

Oppsummerende betraktninger

Siden Lensregnskapene verken varierer eller benytter preposisjonene konsekvent, og det etter hvert i høy grad kun benyttes *van*, er preposisjonen mellom skipperens egennavn og det geografiske tilnavnet hans et ubrukbart hjelpemiddel til å fastslå om skipperen betaler toll for ankommende og/eller avgående eller hvor skipet hørte hjemme. Når en skipper har betalt skipstoll to ganger og postene står atskilt er det sannsynlig at skipperen enten er i Bergen hele tiden og betaler toll for to skip han disponerer²³⁵ eller han ankommer Bergen to ganger samme år: Et av skipene har lastet tømmer ved Halsnøy, det har vært nordover i Norge eller det har i løpet av sommeren vært i Nederland. *Skipperen* trengte nødvendigvis ikke å ha vært med på ferden. Skippere fra Kampen hadde gjerne hollandske sjøfolk om bord som sto for framføringen av skutene, og profesjonelle sjøfarende fra småstedene besørget framføringen av skutene som seilte i amsterdamsk befraktning. Noen av skipperne kan også betraktes som vintersittere på Bryggen. Hvor mange skuter hadde med kjøpmenn som skulle drive hollenderhandel?

ANTALL SKIP MED NEDERLANSKE KJØPMENN OM BORD

Utenlandske kjøpmenn om bord på et hollandsk, engelsk eller skotsk skip som ønsket å drive handel i byen måtte i fellesskap betale *kjøpmannstoll* ved ankomsten. For hollendernes del utgjorde dette i årene 1518-1523 ett støkke ledsk, en tøyroll på ca. 22 alen²³⁶ verdsatt til 30 mark. Siden det kun var hollandske kjøpmennene som betalte *denne* avgiften, må en som gir ledsk for toll ha betalt avgiften for en samlet gruppe hollandske handelsmenn uavhengig av hvor mange kremmere de var. Slik må det også ha vært i 1535.²³⁷ For de fire årene 1518-21 har Nedkvitne og undertegnede kommer til at henholdsvis 26 og 25 grupper med hollandske handelsmenn betalte kjøpmannstoll. Dette gir et snitt opp mot 6.5 skip med kjøpmannsgrupper i året, som ikke er langt unna konklusjonen at sju *hollandske* handelsskip årlig besøkte Bergen "et vanlig år". Vi tar som

---

4 ss for skip og gods, *sante Francisci cofessoris* 1519-20, NRJ II: 536.2.
5. oktober 1519.

Av en senere post går det fram at dette var ca.

²³⁵ Skipper Skell Claus betaler for eksempel 2 stk ledsk i handelstoll for to skip i 1519: NRJ I: 351.

²³⁶ NRJ II: 682. De samme lengdemålene gjaldt stort sett for 1 stk deventer, 1 stk sølfar og 1 stk. sardug. Kjøpmannstollen hollenderne betalte i Akershus i årene 1528 og 1529 var vanligvis satt til "en tredung nerst", dvs. klede, benevnelsen burde hentyde til 1 stk klede, men vi ser at noen skipperer også yter mer. I tillegg la de ut 12 ss (3/4 mark) i kontanter, tilsvarende den hollandske omsetnings/bodavgiften i Bergen. NRJ IV: 331ff. I 1520 betalte de engelske kjøpmennene i Bergen 22 ½ mark i toll, NRJ I: 556. Skotske skip betalte i 1518 fra 7 ½ mark /10 gylden, NRJ I: 87.

²³⁷ Jfr. NRJ IV: 447 ff, betalte 71 skip malt i toll på Bergenhus regnskapsåret 1534/35.

Nedkvitne, kun tak i de fire årene som er dekket med vinterregnskap. Og som ved skipstollens er det langt på vei vanskelig å etterprøve Nedkvitne post for post. Hvor dette er mulig, finner vi flere unøyaktigheter og feil.²³⁸

Oversikten over kjøpmannstollen viser i og for seg kun små variasjoner mellom Nedkvitnes og våre tall. Jamstillingen mellom antall hollandske skuter som hvert år betalte skipstoll og antall skuter med kjøpmenn om bord, kan til en viss grad også avdekke hvor Nedkvitne har underestimert antallet nederlandsk skip som ankom Bergen. Divergensen på hollandske *skipperskuter* og *kjøpmannskuter* kan forklares ved at kjøpmenn var ”passasjerer” på et ”ballastfartøy” eller på et skip fra Kampen. Spørsmålet blir i hvilken grad samme person betalte både skipstollen og handelstollen. Dette forholdet er satt opp i tabell 3.4. Vi ser ellers at kjøpmannstollen — som skips- og trelasttollen — ved et par anledninger ble betalt av andre. Eksempelvis da *Lille Jon* betalte kjøpmannstollen for *Selicken fra Friesland*s skip, *Abbeden* som la ut 4 rhinske gylden i skipstoll for en hollender som lastet tømmer ved Halsnøy Kloster²³⁹ og Claus Hielt som betalte handelstoll for tre grupper med kjøpmenn i 1521.²⁴⁰ Slike og andre ”samlete” innbetalinger reiser en del spørsmål vi trenger å se på. Vi får følgende kildebelagte oversyn over antall hollandske handelsskipper/grupper i Bergen 1518-21:²⁴¹

Tabell 3.3: Antall grupper nederlandske kjøpmenn det ble betalt kjøpmannstoll for 1518-1521, sammenlignet med antall skip som betalte skipstoll.

Antall skip/grupper fra Holland, Friesland og Zeeland det ble betalt kjøpmannstoll og/eller trelasttoll for sammenlignet med antall skip som betaler skipstoll 1518-1522/23.													
Kjøpmannstoll: "L" står for ledsk eller verdien av det. T = trelasttoll. Skipstoll: M = mel eller malt, K = kontar													
OBS: Nedkvitne ser på kjøpmannstollen kun for årene 1518-21. Kildebelegg se tabell 3.4.													
	1518 -		1519 -		1520 -		1521		1522-		1518-21		Jfr. 3.2
	L	K/M	L	K/M	L	K/M	L	K/M	L	K/M	L	K/M	K/M
Mine tall. Kilder i tabell 3.2 og 3.8.	4	4	6	8	7	7	8	8	3	7	25	26	34
Nedkvitne justert etter hans egne henvisninger	4	4	5	4	7	7	8	5	-	2	24	22	--
Nedkvitnes tall fra hans tabell II.1 m. mer s. 71.	4	4	7	3	7	7	8	5	-	2	26	21	23
Trelasttoll tømmer ved Halsnøy			1				2				3		

²³⁸ Nedkvitnes tall fra hans tabell II.1 og henvisninger s. 71. År 1519: NRJ I side 332, 342 og 350 klarlegger *ikke* at det betales for ledsk i toll. På side 332 nevnes skipstollen for Adam og Reffuert og Dirich Friis utlegg for Hande Friis på 17 ½ mark. Side 342 godgjøres at hollendere betaler skipstoll. Dessuten mangler han handelstollen for Selicken fra Friesland, NRJ II 550.2.

²³⁹ NRJ II: 564.

²⁴⁰ Claus Hielt la ut handelstoll 2 stk ledsk for ett skip og en jekt med kremmere, og dertil 1 stk. deventer i toll av en skipper og der til noen penger som står i innteksregnskapet, altså var det tre skip med nederlandske handelsfolk i Claus Hielts følge i 152, NRJ II: 635

²⁴¹ En forklaring på forskjellene våre for årene 1520 og 1521: Leneche hollender skipper, betalte i 1521 handelstoll på 30 mark som *sto igjen fra året før*; NRJ II 570. Jfr. tabell 3.4. kan han være identisk med Lene hollender skipper som handler på Bergenhus, NRJ III: 121

Fordi det hendte at importtollen/kjøpmannstollen ble betalt og innført samlet med skipstoll og bodavgifter kan det som Nedkvitne skriver "(...) ved første øyekast være vanskelig å fastslå hvor mange grupper av nederlandske kjøpmenn som i alt ankom Bergen og hvor mange kjøpmenn som kom med hvert enkelt skip, bortsett fra de få gangene regnskapene selv oppgir dette".²⁴² Dette kan skyldes at Nedkvitne i stor grad ikke skiller ut skuteskipperne fra kjøpmannsskipperne. Han ser heller ikke opplysningene fra de ulike delene av Lensregnskapene i bred nok sammenheng. F. eks. ved Adam og Reuert fra Deventer i 1519. Om kjøpmannstollen i 1521 skriver han at "skipperen er navngitt for fire av de åtte skip som svarte importtoll". Her er han veldig unøyaktig. Det var hovedsmannen – "mesteren" — for kjøpmannsgruppen om bord som gav ut handelstollen/"importtollen", ikke nødvendigvis skuteskipperen. Nedkvitne påpeker at "Det er problematisk å finne hvor mange skip med hollandsk skipper det egentlig er som er registrert i Lensregnskapene (...)", nettopp fordi man hadde en "delt" toll.²⁴³ Nedkvitne mener det også kan ha funnet sted en viss, men dog ubetydelig underregistrering av hollandske skipsanløp, men forklaringen kan like gjerne være en "upålitelig og ufullstendig bokføring". Ja, registrerte tollbøker for 1518-22 alle skip som faktisk kom til Bergen? "Det viser seg at tollene i enkelte tilfeller har vært fratrukket som en del av betalingen for frakt for skip som seilte i Kronens ærend."²⁴⁴ Som en kuriositet kan det nevnes at det til Helligkorsaften høsten 1519 ble kjøpt inn voks som Kongsgården denne dagen skulle benytte til å lyse opp med for at skipene skulle komme vel hjem!²⁴⁵ Vi har over anslått at i alt 25 grupper med hollandske kjøpmenn betalte handelstoll i Bergen de fire årene 1518-21. Dette gir et snitt som ligger opp mot konklusjonen om at minst sju hollandske handelsskip besøkte Bergen årlig et vanlig år.²⁴⁶ I neste hovedavsnitt skal vi se nærmere hvilke varer som inngikk i handelen nederlenderne og Kongsgården imellom og den økonomiske verdien av denne.

---

²⁴² Nedkvitne: 71.

²⁴³ Nedkvitne: 71.

²⁴⁴ Nedkvitne: 71 f. Har Nedkvitne henvisning til dette? Jfr. side 74, der han viser til at tre lybske skip i 1520 seilte med last for Hovedsmannen til København, hvor han skriver om tollfriheten disse hadde i Bergen, at "Dett kan også ha skjedd i andre tilfeller."

²⁴⁵ 1519-20, NRJ I: 490.

²⁴⁶ Nedkvitne skriver på side 71 om 1520 og 1521; "Selv 7-8 skip bør regnes som minimumstall for det virkelige antall hollandske skip som besøkte Bergen (...)."

Tabell 3.4 Antall hollandske kjøpmannsgrupper det ble betalt handels-/kjøpmannstoll for i Bergen 1518-1523, identifisert via NR J. I- V.

	Skippere som betaler både skipstoll og kjøpmannstoll Med kommentarer og kilde	Kilde NRJ:	Kjøpmannstoll betalt av/for nederlandske handelsmenn som vi ikke kjenner identiteten til eller ikke er oppgitt som en skipstollbetaler	Kilde NRJ:
1518-(19)	Vi kjenner identiteten til <u>4 hollandske skipper</u> i ”kjøpstevnetiden”. Kilde i tabell 3.2.		Kjøpmannstollen oppført summerisk: 4 L Andre enn de 4 identifiserte hollandske skuteskipperne kan ha betalt kjøpmannst.	I: 99
1519-(20)	<u>Albret Clausson</u> . 1 L Han betalte samtidig som han betalte skipstoll 1. gang den <u>28. juli</u> : M I: 365 Han betalte skipstoll med malt 2. gang vinter <u>1519-20</u> , M II: 552.1. Han er registrert med handel i Bergen sommeren 1520, hvem betalte kjøpmannstollen?	I: 348	<u>Hellebrandt Preck skipper</u> 1 L <i>kan</i> være identisk med Ollebrandt Clausson. (Det ble betalt 1 stk. leddsk for hver gang). <u>Jon van Heren Skipper</u> 1 L han <i>kan</i> være identisk med Johan van Horn, som betalte for bodavgift. Lille Jon betalte for <u>Selicken fra Frieslands skip</u> vinter <u>1519-20</u> , 1 L <u>Skell Claus hollender</u> . 2 L Trelasttoll? Dirich Friis 10 mark for Hande Friis? I: 332	I: 351 I: 351. II: 550.2 I: 351
1520-(21)	<u>Skipper Leuven van Amsterdam</u> . 1 L for de hollenderne <i>som driver kjøpmannskap på Stranden</i> . Skipstoll. M I: 572. Mulig han er alias Liffen skipper van Amsterdam, som betaler handelstoll i 1521	I: 580.	<u>Commen Henrich</u> . 1 L <u>Johan smodde</u> gav 31 mark for toll 1 K for <u>Holder</u> . Overskytende for bodavgift? <u>Leneche skipper</u> , må ha vært i Bergen 1 L med en gruppe kjøpmenn og drevet kjøpmannskap, for i 1521 betaler han leddsk i toll som sto igjen fra året før. <u>Roy skipper hollender</u> . 1 L for de hollenderne som drev kjøpmannskap på Stranden. Kan kanskje også staves DE RAAIJ. Kilde: http://www.deraaij.com/familytree/names/5.htm <u>Semianus</u> 1 L leddsk for kjøpmenn om bord på Hellebrandts skip <u>Skell Claus hollender</u> . 1 L	I: 561 I: 560 I: 570 I: 580 I: 580 I: 690
1521-(22)	<u>Johan Clausson</u> van Amsterdam 1 L 1. gangen han var her M. I: 656 (2. gangen M I: 657)	I: 636.	<u>Adrian Reiersson van Amsterdam</u> . 1 L <u>Claus Hielt</u> : for <u>2 skip</u> med kremmere 3 L og <u>en jekt</u> . Her i blant kan <u>Leneche</u> skipper vert i Bergen, jfr. III: 121 og II: 570 <u>Liffen skipper van Amsterdam</u> . 1 L <u>Simon Appelman van Amsterdam</u> 1 L III: 361 <u>Simon Kloeff van Amsterdam</u> . 1 L Trelasttoll: <u>Willfert Friis</u> 10 mark, lå og lastet ved Halsnøy Kloster II: 570, og en hollender, abbeden la ut 4 rh g. II: 656.	II: 636. II: 635. II: 636 II: 636. II: 636.
SUM årene 1516-21:		3	22	25
1522-(23)	<u>Frants van Amsterdam</u> . 1 L og 2 ¼ mark for 3 bodavgifter, (¼ mark kan ”ha gått i mellom”). <u>Hollenderskipper</u> som gav 1 L 38 ¼ mark = verdi av 1 L (30 mark) for handelstoll, 7 ½ mark for 2 skip og ¾ mark for bodavgift. <u>Morten van Amsterdam</u> 1 L og betalte 2 ¼ mark for 3 bodavgifter.	V: 46 V: 35 V: 46		
Sum		6	22	28

OMFANG OG DELTAKELSE I NEDERLENDERNES HANDEL OG VAREBYTTET MED BERGENHUS 1518-23

I kapittel to var vi inne på at Kongen hadde forkjøpsrett på alle typer salgsvarer i tre dager.²⁴⁷ I dette avsnittet skal vi se på hvilke typer varer nederlenderne leverte på Bergenhus og hva de kjøpte hos Hovedsmannen, og den økonomiske verdien av dette. Vi skal kvantitativt se nærmere på de nevnte skips- og handelsskipperne og om de drev handel med Bergenhus. Dette også for å finne ut om de var her andre år enn det tollregnskapene viser. - Hvilke varer inngikk i handelen nederlenderne og Kongsgården imellom, og hva betydde den?

Hollendernes varebytte med Bergenhus

Hvor viktig nederlendernes handel var for Bergenhus len og Kronen årene 1518-21, ser vi av tallmaterialet Nedkvitne har tilrettelagt: Hollenderne utenom Skell Claus hollender kjøpte varer fra Bergenhus for 2957 mark. Skell Claus kjøpte inn for 3235 mark, hvorav huder og skinn utgjorde over 2000 mark. Hollendernes varesalg utgjorde knappe 700 mark. Av dette var tøy for 424 mark og jern og humle til 59 og 53 mark hver seg. Skell Claus leverte varer for 944 mark; hvor varer til skipsutrustning utgjorde i underkant av 620 mark, våpen 190 mark og tøy og lerret knappe 100 mark. Samlet gav dette en netto inntekt til Kronen på mer enn 4800 mark for de 4 årene. Mens andre hollendere i hovedsak kjøpte inn råskjær for 2684 mark og talg og landbruksprodukter for resten, kjøpte Skell Claus inn råskjær for 1/3 del og huder for 2/3-deler av pengene han la igjen på Kongsgården.²⁴⁸ Dette antyder at Skell Claus hadde forbindelser med nederlandske buntmakere. Samtidig må hollenderne ha tjent penger på videresalg av norsk tørrfisk i andre havner og i hjemlandet. Vi kan heller ikke se bort fra at inntekter av nederlendernes detaljhandel som vi ut fra NRJ definerer som "hollenderhandelen" i Bergen, finansierte en del av innkjøpene. I hovedsak handlet hollenderne i denne perioden med samme varer som hanseatene fra de vestlige Hansabyene og engelskmennene. Netto inntekt til Kronen av hollendernes varehandel oversteg 4800 mark i årene 1518-21.

Vi har tidligere vært inne på tanken at nederlendere og andre som sto utenfor Kontoret hadde tatt til å importere korn hit som de solgte til kjøpmennene på Stranden direkte. All slik handel faller utenfor det Lensregnskapene fanger opp. Nedkvitne mener i det store og hele likevel at "(...) Det er imidlertid ikke noe som tyder på at hollenderne innførte korn til Bergen i middelalderen selv om en vet at hollenderne i hele den perioden de drev handel på Bergen også utførte kornvarer fra

---

²⁴⁷ Dette går også fram av byvedtekter og Tollforordningen fra 1316. Helle: 414. Regelen ble opphevet i 1514, gjeninnført i 1521.

²⁴⁸ Nedkvitne: 142 f.

preussiske havner.²⁴⁹ Her velger Nedkvitne å la kildetausheten avgjøre. – Men: Hollenderne kan ha levert kornprodukter direkte til borgerne. Vi kjenner til at de solgte et bredt utvalg av ferdige bakervarer og de kan selv ha importert og malt korn. Eksempelvis ble det kjøpt inn ferskt grovbrød både i 1521 og 1522.²⁵⁰ Også humle er en vare som hollenderne leverte jevnlig.²⁵¹ Når vi av seinere kilder er sikre på at nederlenderne drev møllevirksomhet i og rundt Bergen i stor stil²⁵², er det en god mulighet for at både Gurius møller i Gravdal og Tønnes i Skålevik som vi møter i Bergen i årene 1518-23, kan ha vært møllere av nederlandsk opprinnelse.²⁵³ Så om vi ikke kan fastslå omfanget av nederlendernes korn- og melimport til Bergen kan vi ikke se bort fra at det likevel kunne være av betydning, særlig om vi tar leveransen av ferdige bakervarer i betraktning. — Hva forteller Regnskapene ellers om nederlendere som handlet på Bergenhus 1518-23?

Den første gruppen vi skal ta for oss er de 27 skips- og kjøpmannsskipperne som kom fra Holland etc. som er listet opp i tabell 3.5. Legger vi sammen hvor mange av dem som befant seg i Bergen og antall år de var her, får vi 43 *personår* i alt. Dividerer vi dette med 27, finner vi at hver skipper var i Bergen om lag 1,5 ganger i perioden. Som vi også så i tabell 3.2, var flere av skipsskipperne her minst to eller flere år. Som det også går fram av tabell 3.4 kan vi konstatere at både skipsskipperne og handelsskipperne har befunnet seg i Bergen *uten* at de er blitt registrert som tollbetalere. Selv om dette i det vesentlige gjelder for de ikke-hanseatiske skipperne finner vi et par eksempler på at dette også fant sted for skipperne fra Zuidersjøbyene. Av 33 forskjellige skips- og handelsskipperne fra Holland etc 1518-23 er det seks Regnskapene ikke viser om handlet på Bergenhus. En av dem var i Bergen tre år. 10 av de Zuidersjøiske skips- og handelsskipperne var her minst to år. Fem av dem var her i tre eller flere år. Alle skipsskipperne kan ha handlet ute i byen eller på Bryggen, uavhengig om de kjøpslo på Kongsgården. Ved et par tilfeller kan handelen deres ha blitt anonymisert.²⁵⁴

---

²⁴⁹ Nedkvitne: 143.

²⁵⁰ NRJ III: 30 og 485.

²⁵¹ Som i 1522, da veieren ved bryggen fikk oppgjør for å veie opp humle kjøpt 1: "(...) aff Hollenderene" og 2: "(...) aff Hollenderen. Begge poster NRJ III: 485.

²⁵² Claus Ludt, Johan Wendelken og Jacob Jacobsen – Semb – av nederlandsk/amsterdamsk ætt fikk år 1600 i fellesskap brev på Eidsvaag Mølle og gaard, NRR III: 599, datert 16000529. Nicolaus de Fruend, og Henrik Diderikssøn, også av nederlandsk/amsterdamsk ætt fikk i 1607 stadfestelseskort på Gravdal Mølle, NRR IV: 183, datert 16070313.

²⁵³ Gurius møller i Gravdal kan være identisk med den Gurius møller som holder til i Brødregården 1519 og i Wetterleffuen 1522-23. Han kan ha drevet møllen samtidig som han hadde stue/bod i Bergen. Tønnes i Skålevik byttet til seg en ½ tønne saltfisk for en tønne korn, og en tønne saltfisk mot en tønne mel. 1518, NRJ I: 95. Kilden kan også forstås helt motsatt. Noen poster har også oppført hva det er som er utgiftsført, dette mangler her.

²⁵⁴ I 1518 solgte en skipper "till Campen" 4 stk ledsk for 120 mark, NRJ I: 134. I 1519 kjøpte en Hollandsk styrmann 800 våger råskjær for 24 ss vågen i alt 120 mark, NRJ: 465.

Tabell 3.5: Skipsskipperere og handelsskipperere fra Friesland, Holland, Zeeland som drev handel med Bergenhus eller ute i Bergen by, og/eller det betales trelasttoll for. 1518-23.

Skipstoll: M = mel eller malt. K = kontanter. Kilder tabell 3.2 Kjøpmannstoll: "L" = ledsk eller verdien av det. Kilder tabell 3.5. H = handel. S = sakefall/skatt. F = falkeleie. B = bodavgift /bodleie. Annet henvisning, uten hensyn til omfang.						
		1518-	1519-	1520 -	1521	1522 -
1	Albret Claussøn van Amsterdam skipper. 1519: <u>Skipstoll nr 1 og handelstoll betalt 28. juli</u> , Skipstoll nr 2 innført 1519-20. 1520: Drev handel på Bergenhus, tidlig ankomst i 1520?		L, I: 348 M, M,	H, I: 655. (M?)	M, II 657.	
2	Arent/Adrian Redarssøn hollender/ 1521			B, I: 567.	L, II: 635f.	H, III: 494/V 47.
3	Claus Hielt 1518: Kjøpte 250 våger råskjær sammen med Peither Beck Hollender, I: 237	H, I: 241.			3 L, H, II: 658.	
4	Commen Henrich (hollender) og Skell Claus, 1520.			L H, I: 565.		
5	Cornelius til Amsterdam Jostssøn. Jfr. sammenheng i posteringene er <u>tollen betalt rundt 1.-17. juni 1518?</u> Jfr. C. Jostssøn van Kampen.	H, I: 100 Jfr. I: 141. M: I:114		H, I: 561.	H, II: 573	
6	Frants van Shellwnougen van Amsterdam.					2 K L 3 B
7	Frisisk skipper	H, I: 139.				
8	Hande Friis', av Dirich Friis og trelasttoll. Identisk med "Dirich Friis' bror"?, kjøp 150 murst.		H: I: 537.1 2 K T			
9	Hillebrandt av Amsterdam skipper 1518: Toll betalt 11. sept. 1519: Alias Hillebrandt Preck. 1520: Semianus betalte kjøpmannst.	K I: 84 H, I: 239.	L	M x		
10	Hollenderskipper 38 ¼ mark, 7 ½ mark for 2 skip og ¾ mark for en bod.					2 K L B
11	Jan/Jon van Heren		L			
12	Johan Claussøn van Amsterdam.			M	2 M L	H, III: 494f.
13	Johan smodde gav 31 mark for toll for <i>Holder</i> 1 mark for bodavgift?			L B, I: 560.		
14	Johan van Horn skipper alias van Heren? 4 ½ mark, ¾ mark er bodavgift.		K, B I: 324.			
15	Lene hollender skipper, 1521: solgte to kvernsteiner <i>han førde aff Holland etc.</i>				H, III: 121.	
16	Leneche hollender skipper. I 1521 betalte han 30 mark i toll for 1 stk ledsk <i>som sto igjen fra året før</i> , NRJ II: 570. Samme som over?			(L)	(X), NRJ II: 570	
17	Leuen van Amsterdam Skipper -- Leuent—van Amsterdam. 1520: For hollenderere som <i>driver kjøpmannskap på Stranden</i> .			M, L		
18	Liffen skipper van Amsterdam				L	
19	Morten van Amsterdam					L, 3 B, 2 K
20	Ollebrandt Claussøn.		K, L			
21	Roy skipper. For de hollenderne som <i>driver kjøpmannskap på Stranden</i>			L		
22	Selicken fra Frieslands skip. Lille Jon / Jon skredder betalte skips- og kjøpmannstollen		L II: 550.2 M II: 551.2			
23	Semianus van Amsterdam. La ut For kjøpmenn om bord på Hellebrandts skip			L		
24	Simon Appelmand van Amsterdam.				L	
25	Simon Kloeff van Amsterdam.				L	
26	Skell Claus. Alias Claus Falkefanger? OBS: Som oftest flere registreringer pr. år. 1518: Falkeleier bet. 15. aug.	H, I: 85 F: I: 85.	2 L, H, I: 361.	L, H, I: 563. F, I: 562.	H, III: 121f.	F, V: 31.
27	Willfert Friis. <i>Trelasttoll</i> 10 mark, 1521: lastet v. Halsnøy Kloster, Hande/Wollbrandt Claussøn?				H, III: 90. T	
Skipperere m handelsaktivitet.		5 (4 L)	8	12	12	6
Skipsskipper som ikke er nevnt ellers enn toll		2	1	2	4	-
Sum hollandske skipperere årlig		7	9	14	16	6

Tabell 3.6 Skipsskipperne fra Friesland, Holland, Zeeland som vi *ikke* kan se av regnskapene om drev handelsaktivitet på Bergenhus 1518-23.

. Skipstoll: M = mel eller malt. K = kontanter. Summen oppgitt om den avviker fra 3 ¾ mark. Kilde tabell 3.2.						
		1518	1519	1520	1521	1522-23
1	Gerebrandt van der Werderwigh i Holland	K				
2	Johan van Dordt		K			
3	Hans van Lanche/Lange van Amsterdam			K	K	
4	Reyner/Renert van Amsterdam	K		K	K	
5	Sigard van Amsterdam				K	
6	Siwrd van Amsterdam				K	
Holl. skipsskipperne som ikke drev handel		2	1	2	4	-

Zuidersjøernes varebytte med Bergenhus 1518-23

NRJ/tabell 3.1 og 3.2 viser at 17 skip med 10 ulike skipperne fra Kampen og 15 skip med 5 ulike skipperne fra Deventer anløp Bergen i årene 1518-23.²⁵⁵ Zuidersjøbyenes kjøpmenn kjøpte i årene 1518-21 varer for 5755 mark hos lensherren på Bergenhus.²⁵⁶ Disse kjøpte helst tørrfisk og selspekk som de kokte tran av. Samtidig solgte de varer for 1791 mark hvor en god del var våpen og bygningsmaterialer.²⁵⁷ Det siste går Nedkvitne ut fra ”var spesielle for handelen med hovedsmannen (...) (mens) tørrfisken og selspekket på den ene siden og (salg av) tøyene på den andre siden var typiske for varebyttet også med andre nordmenn i Bergen”.²⁵⁸ Av de 15 skipsskipperne fra Zuidersjøen var det 7 som vi *ikke* kan se at selv handlet på Bergenhus. I denne gruppen var en skipper her fire år på rad. Av de åtte hanseatiske skipperne som var her minst to år, finner vi tre som var her tre år og to i fire år.

²⁵⁵ -- Uansett om de betalte tollene selv *eller andre* gjorde det for dem! Forklaringer til forskjellene mellom mine og Nedkvitnes tall kan ligge i at Nedkvitne ser på *handelsveiene* dvs. *transportsystemet* og varenes opprinnelige avgangssted mens vi er ute etter *hvem* som førte skipene og solgte varene i Bergen, og hvor disse – eventuelt skutene – hørte hjemme i Nederland. I NRJ støter vi innimellom på skipperne fra byene ved Østersjøen og fra Bremen og Hamburg med typisk nederlandske navn: Folk fra Nederland kan også ha bosatt seg der for å ta seg av vareleveranser og gods som skulle fraktes med skip destineret for Bergen og/eller Nederland. Knut Helle hevder videre at ”(...) Unge menn reiste fra Zuidersjøbyene og jobbet seg opp ved Kontoret. Noen av dem flyttet videre til Lübeck, der de ble medlemmer av Lübecks bergensfarerkammer. Men svært få av dem gjorde seg bemerket i Lübecks øvre sosiale og politiske sjikt.” Helle, BBB H I:

²⁵⁶ Nedkvitne: 137 tabell II. 30, dette var råskjær for over 4000 mark og selspekk for ca. 1200 mark, og mindre kvanta tysk mel og smør.

²⁵⁷ Nedkvitne: 137, tabell II. 31, dette var tøy for over 900 mark, byggematerialer og våpen for rundt 350 mark hver, samt bly, humle og jern.

²⁵⁸ Nedkvitne: 137.

Tabell 3.7. Skipsskipperere fra Zuidersjøbyene på Bergenhus 1518-23.

Skipstoll: M = mel eller malt. K = kontanter. Summen oppgitt om den avviker fra 3 ¾ mark. Kilde tabell 3.2.						
		1518	1519	1520	1521	1522-23
1	Adam skipper de Deventer Var høyst sannsynlig i kompaniskap med Johan Tripmagher, tollen 1519 ble betalt av han.		K		H, II: 572, III: 88.	3 K
2	Claus Kloffuer/Klower til Kampen Skipper alias Claus Klogh i Solegården 1518: Alf i Solegården, 1518 solgte 4 stk. deventer på Claus Kloghs vegne og <i>pengene er utgiftsførte: l: 99. 17. april 1517: lån 1 tylft 12 alen bordved av Jørgen, l: 57.1.</i>	2 M H, l: 98. Jfr. l: 142,				B, III:640.
3	Claus Krimberg van Kampen i Dramshus				M, H, III: 87	B, III: 637.
4	Ewert Hardeborigh van Kampen			M		
5	Gerligt Ericsoon van Kampen: 1520 skips-toll 1 stk. malt l: 571. Gerlich Herszs van Kampen, 1521: skipstoll 1 stk. malt, II: 657. Gerlick van Kampen 1521: byttet 9 skerpentinere mot 64 våger og kjøpte 76 våger råskjær 1, III: 89. Jfr; Gerloff av Kampen, 1521: kjøp 76 våger råskjær II: 573.			M	M, H, III: 89. H, II: 573.	
6	Gotskal van Kampen. 1520: Sakefall for Hene pockelege på restanse.			M S, l: 573		
7	Henrich Coepitssøn van Kampen.	M		M		
8	Henrich to Campen skipper.		M			
9	Herman Pieterssøn til Kampen 1520-21: Herman kamper 9 mark i gjengjerd for to av sine drenger. l: 689.	M	M	M S: l: 689.	M	M: v 62.
10	Ingebrit van Dembergh to Kampen				M	
11	Joachim van Kampen 1520 og 1520-21 Joachim van Kampen <i>van Hamburg.</i>		M	M H, l: 598.		
12	Peither Temiken alias Peither Tymen tho Deventer?	H, l: 241		M		
13	Rewert Friis van Deventer skipper. Var høyst sannsynlig i kompaniskap med Johan Tripmagher, tollen i 1519 ble betalt av han		K	M	M	M
14	Tidemand van Deventer. 1522: 7 ½ mark i "gildt".				2 K	2 K
15	Willum van Hasseilt de Deventer Registeret i NRJ l: 756 2: "Hasselt i Overysse".	K				
Skipsskipperere fra Zuidersjøbyene på Bergenhus		4/5	5	8	7	6

Av tabellen går det også fram at noen nederlendere drev regulær virksomhet på Bergen. Døme her er Skell Claus hollender van Amsterdam og Herman Pieterssøn og Henrich Blauw van Kampen. De finner vi registrert i Bergen hvert eneste år mens en som Rewert Friis van Deventer var her fire år.²⁵⁹ Summerer vi nettoverdien av hollenderne (ca.4.800 mark), og zuidersjøbyenes (ca. 3.950 mark), får vi at Bergenhus handel med nederlenderne i årene 1518-21 utgjorde et kapitaloverskudd på 8.750 mark. Eller mer enn 2000 mark i snitt pr. år.²⁶⁰

²⁵⁹ Senere høsten 1521 kjøpte Ullfert 120 våger råskjær: NRJ III: 90.

²⁶⁰ I 1522 fikk en håndverker 4 ss dagen i lønn, og 1 mark ville da utgjøre betaling for 4 dager. 2000 mark ville da betale 8000 arbeidsdager, eller årslønnen for 26 personer. Utne hevder at en årslønn for arbeidsskarene ved Kongsgården rundt 1520 lå på rundt 11 mark, der det meste ble betalt i varer. Utne: 163.

Tabell 3.8. Skippere som ikke betalte skipstollen selv, og handelsmenn fra Zuidersjøbyene på Bergenhus 1518-23, definert av NRJ *alene*.

H = handel B = leidang, Bryggen 1522/23					
	1518	1519	1520	1521	1522/23
Brwn Claussøn en annen båtsmann, 1518 kjøp 10 våger råskjær for 24 ss vågen, i alt 15 mark, 1518, I: 238.	H, I: 238.				
Claus Kloffwers båtsmenn, 1518 kjøp 20 våger råskjær for 24 ss vågen, i alt 30 mark, 1518, I: 237.42 våger råskjær for 93 mark, 1518, I: 237.	H, I: 237.				
Cornelius Jostssøn til Kampen skipper, 1519: <i>Cornelius i Finnegården</i> kjøp 60 våger <i>tenetur</i> , I: 470.	H: I: 233.	H: I: 470.			
Henrich Blauw til Kampen skipper, 1518 1522/23: Leidang i <i>Solegården</i> , III: 340.	H	H	H	H	B
Henrich Blauws båtsmann, 1520 prymgeld 2 våger råskjær for å ha ført stein til gårds, 1520, I: 656.			H, I: 656.		
Henrich Seffuerin av Kampen, 1518 kjøp 140 våger råskjær. 1521 i <i>Solegården</i> , kjøp 100 våger råskjær, og 2 våger råskjær i bytte mot en hakebørse 1521,	H,			H,	
Henrich van Hasseilt i Wetterleffuen, 1520 kjøp 100 spekk, 1520,			I: 655. I: 656.	II: 574. III: 90.	III: 637.
Henrich van Kleve 1521 sammen med Johan Regertssøn, kjøp 200 våger råskjær, III: 88				H, III: 88	
Herman Oldenkarcke i Solegården, 1518 og Claus Klogh salg 6 stk deventer for 47 ½ mark I: 137. 1518-19 kjøp 4 løp smør for 7 ss 2 alb i tillegg til 4 kipper never som ble levert til Gårdens behov, 1518-19,	H, I: 97. H, I: 290.				
Herman van Oldenzael, 1518 salg 1 stk. Deventer for 15 gylden penger, 1518,	H, I: 98.				
Johan van Oldenzael, 1518 kjøp 11 ½ våger råskjær for 17 mark 4 ss, og 9 selspekk for 6 ½ mark, 1518,	I: 112. I: 145. I: 232. I: 238.		II: 573. III: 89.		
Mickeld av Kampen 1518: Jon skredder betalte for 200 våger råskjær for Mickeld 1519 kjøp 200 våger råskjær	I: 239.	I: 467.			
2 Syderske kjøpmenn 1520 kjøp 138 våger råskjær for 224 mark 4 ss,			I: 553.		

SAMMENFATNING OM NEDERLANDSK HANDELSSJØFART PÅ BERGEN 1518-23

I denne delen av arbeidet har vi sett på omfanget av den nederlandske skipsfarten på Bergen og varehandelen med Bergenhus 1518-23. Den kildemessige tilnærmingen til diskusjonen lå i NRJs anførsler om tollinnbetalinger: Alle utenlandske skip skulle betale 1 stk mel eller malt eller 3 ¾ mark i *skipstoll* og hver *hollenderskute* med kjøpmenn måtte ut 1 stk ledsk tilsvarende 30 mark i *kjøpmannstoll/handelstoll*. Tollreglementet nevner derimot ikke *hollandernes* trelasttoll. Om skip i ballast ikke betalte skipstoll, kan slike skip kan ha satt i land folk i Bergen og dratt til ladeplassen ved Halsnøy og kvittet seg med ballasten der og kun betalt trelasttoll. Resultatene ble drøftet mot Nedkvitnes arbeid fra 1983. Gjennomgangen viser at vi på flere felt kan revidere og nøyere presisere tallmaterialet for nederlendernes handelssjøfart på Bergen 1518-23:

Skipsfarten totalt: I alt har vi dokumentert 66 tollbetalende registrerte skipsanløp på Vågen. 34 av disse var hollendere etc. og 32 skuteskipperere var hjemmehørende ved Zuidersjøen. Nederlenderne hadde jevnlig hatt rundt 14 skip gående på Bergen. Disse 14 skutene fordelte seg broderlig på de to gruppene årlig. 17 skip med 10 ulike skipperere var fra Kampen og 15 skip med 5 ulike skipperere fra Deventer anløp Bergen i årene 1518-23, uansett om de betalte toll selv *eller andre* gjorde det for dem. Hver skipper var i Bergen om lag 1,5 ganger i perioden, og av tabell 3.2. så vi at flere skipsskipperere var her to eller flere år. — Som det går fram av tabell 3.4. har nederlandske skipsskipperere og handelsskipperere befunnet seg i Bergen *uten* at de er blitt registrert som tollbetalere. Tallene over skipsanløp må derfor anses som minimumstall, men dog et pålitelig utgangspunkt. Nedkvitne var ikke er sikker på om trafikken fra Zuidersjøen var nådd det normale nivået fra før konvoitvagen. Det er derfor ikke usannsynlig at en 18-20 nederlandske skip *kunne* være innom Bergen et ”vanlig” år. Tallene våre viser at Nedkvitnes anslag på 44 skip er en del for lavt og 66 nederlandske anløp tør være nærmere det faktiske.²⁶¹

Handelsskipperere og handelen med Bergenhus: I alt 25 grupper med *hollandske* kjøpmenn betalte handelstoll i Bergen de fire årene 1518-21. Snittet her ligger opp mot konklusjonen om at sju *hollandske* handelsskip besøkte Bergen årlig.²⁶² Av de 15 ulike skipsskipperne fra Zuidersjøen, var det 7 som vi *ikke* kan se at selv handlet på Bergenhus. I denne gruppen var en skipper her fire år på rad. Hvor viktig nederlendernes handel for årene 1518-21 var for Bergenhus len og Kronen kommer også fram av Nedkvitnes tallmateriale: Summerer vi nettoverdien av hollendernes (ca.4.800 mark), og zuidersjøbyenes (ca. 3.950 mark), får vi at Bergenhus handel med nederlenderne i årene 1518-21 utgjorde et kapitaloverskudd på 8.750 mark. Eller mer enn 2000 mark i snitt pr. år.

Mange av innkjøpene nederlenderen foretok – av varer som huder og spekk –, var beregnet på videreforedling. Samtidig må hollenderne ha tjent penger på videresalg av norsk tørrfisk i andre havner og i hjemlandet. Hollenderne kan ha levert kornprodukter direkte til borgerne, vi kjenner til at de solgte et bredt utvalg av ferdige bakervarer, eller de kan ha importert og så malt kornet selv. Dette og flere andre aspekter vedrørende handelen Bergen-Nederland rundt 1520 kommer vi nærmere inn på i neste kapittel. I kapittel 4 tilnærmer vi oss nederlendernes handel i Bergen fra to vinkler; den som vi etter NRJ skal definere som ”hollenderhandelen” i Bergen og den andre går som går tettere inn på nederlenderne som drev handelsvirksomhet på Bryggen.

---

²⁶¹ Nedkvitne: 71.

²⁶² Nedkvitne: 71.

4. OMFANG OG DELTAKELSE I NEDERLANDSK HANDEL OG VAREBYTTE I BERGEN BY OG BRYGGEN 1518-23

Vi deler som i kapittel 2 handelen inn i tre kategorier: *Fjernhandel*; som er eksport og import, *mellomhandel*; oppkjøp og videresalg kjøpmenn og leverandører imellom -- det man karakteriserte som "handel i stort" --, og tilslutt *detaljhandelen*; vareomsetning "i smått": -- Halvstøkker, ambrer, halvduzin og småvekt. Mens vi i forrige kapittel tok for oss skipstrafikken og varetransporten mellom Nederland og Bergen og eksport- og importhandelen over Bergenhus, skal vi nå drøfte den nederlandske mellom- og detaljhandelen i Bergen. I første del av kapittelet skal vi ta tak i den delen av den vareomsetningen som gikk under betegnelsen "hollenderhandel", slik NRJ selv definerer den. I kapittelets del to tar vi for oss en del forhold ved vintersittere fra Zuidersjøen og gårdene deres på Bryggen. I begge deler vil vi ved praktiske eksempler avdekke en del av nederlendernes merkantile og sosiale nettverk. Intensjonen er å synliggjøre hvilken rolle og betydning nederlenderne i Bergen i realiteten innehadde, ved å presentere en del personer og institusjoner som nederlenderne sto i forbindelse med her og i Nederland. I første omgang skal vi drøfte sider ved "hollenderhandelen".

4.1. OMFANG OG DELTAKERE I "HOLLENDERHANDELEN"; MELLOM- OG DETALJHANDELEN I BERGEN BY

"Hollenderhandelen" foregikk i handelsboder på Stranden, i Vågsbunnen og på Hollenderstredet. Handels- og krambodene gikk også under betegnelsen "hollenderboder". Formålet med hovedavsnittet er å gi en oversikt over antallet "hollenderboder" -- "butikker" om man vil -- som var i drift i Bergen rundt 1520 og nøste opp hvor mange mennesker som var involvert i "hollenderhandelen" og se på hvem kramhandlerne var og hvilke varer en "hollenderbod" kunne by på. Vi vil slik få en innsikt i hva vareomsetningen av nederlandske produkter i Bergen innebar og hvordan den fungerte.

Antall handelsboder med "hollenderhandel"

For å anskueliggjøre omfanget av den nederlandske detaljhandelen og hvordan omsetningen av nederlandske varer i seg selv foregikk i Bergen, kan vi ta utgangspunkt i hollendernes kjøpmannstoll fra kapittel 3: Av Tabell (3.4 og) 4.1, fram går det at fire til åtte grupper med hollandske kjøpmenn ankom Bergen sjøveien hvert år. Videre så vi ved et par anledninger at tollene ble betalt *for de hollenderne som driver kjøpmannskapet på Stranden*. Handelstollen kunne også bli betalt av

tredjeperson; eksempelvis Lille Jon 1519-20²⁶³, og Johan *smodde* som i 1520 betalte handelstoll 31 mark for ett stykke leddsk som *Holdber hadde lagt hos han* for toll. Denne ekstra marken har vi tatt til inntekt som betalt avgift for en hollandsk krambod. Hvorfor? Når hollenderne hadde installert seg i krambodene sine skulle man for hver enkelt bod betale en hollandsk ost, verdsatt til 12 ss som tilsvarer $\frac{3}{4}$ mark i *kjøpmanns/ omsetningsavgift*. Om regnskapene angir hvor mange hollandske oster det er blitt levert og/eller antall boder det er betalt inn i slik avgift for på Bergenhus et angitt år; har vi et utgangspunkt for å anslå hvor mange handelsboder hollenderne hadde gående gjeldende år.²⁶⁴ Vi har derfor to typer kilder som kan hjelpe oss på vei: Innbetalt omsetningsavgift anslår antall ”hollenderboder” der det ble drevet handel. Handelstollen forteller hvor mange grupper hollandske kjøpmenn som ankom Bergen. En sammenstilling er satt opp i tabell 4.1.

Tabell 4.1: Hollandske kramboder det jfr. NRJ ble betalt omsetningsavgift for i Bergen

Avgift/år ²⁶⁵	1518	1519	1520	1521	1522
Oster, jfr. NRJ I-III	56	-	-	-	40
Kontant for ost, jfr. NRJ I-III, V	-	1	16	-	7
SUM BODER	56	1	16	-	47
Skip med kjøpmenn, jfr. tabell 3.4/4.2, NRJ	4	7	7	8	3
Sum hollandske skips- og handelsskipper registrert m handel i Bergen, jfr. tabell 3.4.	5	8	12	12	6

Antall hollandske kramboder i drift i Bergen ser år om annet ut til ha variert fra i underkant av femti til nærmere seksti: 1518 ble det betalt avgift for 56 boder på Stranden. Fire grupper med kjøpmenn betalte handelstoll. I 1522 var det aktivitet i minimum 40 handelsboder. I tillegg kan vi regne oss fram til omsetning i ytterligere 7 boder og samlet antall av 47. Da var antall hollenderskip med kjøpmenn nede i 3. NRJ opplyser om betaling for kun *en* bod i 1519, 16 boder i 1520, ingen bodleie i 1521; til tross for at 8 kjøpmenn betalte kjøpmannstoll på det tidsrom, mens

²⁶³ *Lille Jon skredder*, 1519-20 skipstoll 1 stk malt (jfr. NRJ I: 351, trolig for Selicken av Friesland), NRJ II: 551.2.

²⁶⁴ Jfr. kap 2: En *bod* forsto man i byene som *et rom eller et lite hus som ikke ble brukt som oppholdsrom*, men enten var lager, smie, skjenkestue eller handelsbod. Det kunne ligge en eller flere boder i hver bygård. Hollenderne boder var ”opene”, altså kunne hvem som helst gå og handle der. En stue på Bryggen derimot, betegnet gjerne et selskap eller firma om vi vil, Nedkvitne: 326 ff. I 1535 var de seks hollenderne boder også ”opene”. Schreiner mener det betydde at *importvarene* kunne beskes fra gaten og fogdene bare passet på varene bare ble solgt fra lukkede boder slik som hanseatene var pålagt, Schreiner 1941: 294.

²⁶⁵ **Oster: 1518:** Hollenderne gav 56 oster for bodene sine på Stranden, *Item I vi Osther gafwe Hollenderen på Strand for theris bodher mdxviiij*, NRJ I: 102. Vil dette si at handelsbodene i Vågsbunnen og på Hollenderstredet ikke var inkludert i dette antallet? **1522:** 40 hollenderoster fikk Gården for bodene der hollenderne drev kremmeriet sitt i Bergen, og *dette gir de aarlig efter gammel sedvane, stundom mindre stundom mer*, NRJ V: 76. **Kontanter, annet: 1519:** Johan van Horn skipper, skipstoll $4 \frac{1}{2}$ mark. De ekstra 12 ss utgjør en bodavgift? NRJ I: 342. **1520:** Arent Bitby bodavgift på 12 ss for en ost, NRJ I: 567. Han betalte også bodleie på 12 ss *pro loco casai quem clares*, NRJ I: 567. Det samme gjorde Arent Rederssøn NRJ I: 567. **1520:** *Holdher* handelstoll 31 mark for 1 stk leddsk ved Johan *smodde* for toll, her skriver 1 mark seg sannsynligvis for bodavgift, NRJ I: 560. **1520:** Hollendere i gruppe på tolv betaler bodavgift med $8 \frac{1}{2}$ mark for oster NRJ I: 566. **1520:** Hollendere i gruppe på tre betaler bodavgift med 2 mark og 4 ss for ost, NRJ I: 566. **1522:** Hollandsk skipper betalte handelstoll og skipstoll toll på 38 mark 4 ss i stedet for 1 stk. leddsk, $7 \frac{1}{2}$ mark i skipstoll, rest $\frac{3}{4}$ mark er for bodavgift for en krambod, NRJ; V: 35. Han kjøpte også 1 stk mel for 11 bergensgylden. NRJ V: 35. **1522:** Frantz van Amsterdam skipstoll $9 \frac{1}{2}$ mark, er utlignet med $7 \frac{1}{2}$ mark på 2 skip og $2 \frac{1}{2}$ mark på 3 boder, NRJ V: 26. Han betalte handelstoll 1 stk. svart leddsk NRJ V: 46. Frantz kjøpte også 1 løp smør, NRJ V: 26. **1522:** Morten skipper van Amsterdam svarte skipstoll $9 \frac{1}{2}$ mark 4 ss, som er utlignet med $7 \frac{1}{2}$ mark på 2 skip og $2 \frac{3}{4}$ mark på 3 boder NRJ V: 26. Morten betalte også handelstoll 1 stk. svart leddsk, NRJ V: 46.

da 4 kjøp-mannsskipperere i 1518 var bodtallet 56. Kan denne mangelen på samsvar forklares? Det mest nærliggende er at deler av Regnskapene er tapt:. Summariske overslag burde vært synlig også i bokføringen i 1519-21. Ved et par anledninger kan divergensen mellom kjøpmannstoll og boder i drift forklares ved at nederlenderne hadde en god varer ”liggende over” i Bergen fra år til år. Denne beholdningen kan folk som ankom fra Nederland til kjøpstevnet ha solgt ut. Videre *kan* skip fra Deventer og Kampen -- eksempelvis i 1518 og 1522 -- hatt med hollandske kjøpmenn og/eller ha fraktet varer for dem.²⁶⁶ Noen hollendere kan også ha byttet skip underveis, og ankommet Bergen på skuter med skipperere fra Hamburg etc. Slik kan men godt hatt utsalg i 50-60 boder. Kan vi anslå hvor mange de disponerte selv?

I diskusjonen rundt privilegiene fra 1507 og videre, åpnet Amsterdams (1507), Enckhuizens (1509) og Horns (1511) muligheten for at hollenderne kunne holde til i minst 9 bygårder i Bergen. I henhold til dette kunne da 9-12 *nederlandske* borgere bli boende vinteren over for å se etter eiendommene og varelagrene deres. Siden det ofte var 3-6 handelsboder i hver gård, kan vi gå ut fra at hollenderne disponerte over 30 innendørs handelsboder.²⁶⁷ I tillegg leide de boder hos private, Kirken og Kronen²⁶⁸, noe inntektsregnskapet for 1520 og 1521 også viser: I 1520 leide hollenderne Arent Bitbyr og Arent Rederssøn hver sin bod av Kongsgården. Arent Bitbyr betalte bodavgift også i 1521 mens Arent Rederssøn betalte handelstoll. Begge drev handel i Bergen, og de er å betrakte som *handelsbodsforvaltere*. Dataene i NRJ og tabell 4.1 gir ikke noe holdepunkt om det var noen sammenheng mellom ”hollenderboder” og antall grupper med kjøpmenn. Regnskapene antyder heller ikke hvor mange personer som satt i hver enkelt bod, eller hva og hvor mye som ble omsatt der. Et annet viktig spørsmål er i hvilken grad man har inkorporert de hollandske krambodene som var i drift i Vågsbunnen og på Hollenderstretet. Kommentaren til innførselen i 1518 presiserte at summen gjaldt handelsbodene på Stranden. Spørsmålet lar seg imidlertid ikke besvare. Vi konkluderer som regnskapsføreren da han 1522 førte inn de 40 hollenderoster Kongsgården fikk for bodene hollenderne drev kremmeriet sitt i Bergen: (...) *dette gir de aarlig efter gammel sedvane, stundom mindre stundom mer*. Vi finner at hollenderne årlig hadde rundt 50-60 boder i drift i Bergen. Neste oppgave blir å anslå hvor mange folk som var involvert i ”hollenderhanden”?

---

²⁶⁶ Da vi mangler kompletterende data fra ett av de tre ”normalårene” 1519-21, kan vi heller ikke anslå en nyttbar samsvarskoeffisient for boder/kjøpmannstoll. Heller ikke ad omveier å er det mulig å regne seg fram til ”oster for bod”-antallet.

²⁶⁷ Et slikt argument finner vi støtte for hos Nedkvitne side 325, hvor han baserer seg på Absalon og Lorentzen. En handelsbod kunne også ligge atskilt.

²⁶⁸ Kildebelegg: NRJ I: 567. I 1536 betalte Henrich Kløwer Kjellerhyre 10 Bergens gylden, OERB: 149, og Berent Hollender grunnleie til Oluff med 30 ss, OERB: 150. I slutten av mai 1538 skrev Trouells Haauardssøn fra Bergenhus til Eske Bille bl. a.: ”Vit at vi også har leiet ut alle sjøbodene, de to nederste for 16 mark og de to der nest for 14 mark hver. Gatebodene er hyret, foruten at jeg venter en hollender som skal besitte den ene. Håper med Guds hjelp at I *faa vell skall aff den gordt*.” DN XXII nr 421.

Hvor mange personer deltok i ”hollenderhandelen”?

Når vi skal beregne antall personer som var involvert i hollenderhandelen tar vi utgangspunkt i at det minst befant seg en person i hver av de 50-60 bodene. Nedkvitne skriver at 56 boder i 1518 gir 56 bodforvaltere i Bergen: ”Dette er et betydelig antall når en vet at det i samme periode var 250 hanseatiske stuer på Bryggen, bestyrt av 157 handelsforvaltere.” Handelsstuen/bodens leder ble betegnet *stueforvalter* eller *mester*, og firmaet ble betegnet *maaschap*. De forvalterne som bodde i Bergen hele året ble kalt vintersittere.²⁶⁹ Går vi ut i fra at ingen av praktiske og/eller økonomiske årsaker ville sitte alene med en bod, får vi at minimum 2 individer i hver bod. Reglene for Bergensfarerkammeret i Amsterdam fra 1539 fastsetter at hver *mester* bare kunne sitte med en bod, uten å måtte betale en dryg bot til Gildet. Det er mulig vedtekten skulle begrense at kjøpmenn fra Amsterdam okkuperte boder på andre medlemmers bekostning. Vedtektene godtgjør også langt på vei at hver mester hadde en eller flere *knecker* i sitt følge.²⁷⁰ Kilden vår fra 1535 viser at de 6 hollenderne hadde åpnet og trolig satt med flere boder.²⁷¹ Nedkvitne antar, at siden det vanligvis var 5-7 personer i en hanseatisk stue må den hanseatiske ”handelsstanden” i Bergen ha vært i klart overtall selv om det i en hollandsk handelsbod også var tjenerer: ”(...) men det er lite trolig at de kan ha vært så mange som 4-6.” Han kommenterer ikke hvorfor han tror at det var færre enn 4-6 hollendere tilknyttet hver krambod på Stranden. Han diskuterer heller ikke i hvilken grad kvinner var involvert i det hollandske krambodlivet i Bergen. Vi kan med en rimelig grad av sikkerhet anslå et gjennomsnitt på 3-4 involverte handlende i hver bod. Om tre-fire, ja kanskje fire-fem hollendere kunne dele en bod, gjør det sannsynlig at nærmere et par hundrede mennesker var involvert i den hollandske detaljhandelen på Stranden, Vågsbunnen og Hollenderstretet. Og 150-240 personer kan ikke beskrives som en håndfull.

Deltakerne i ”hollenderhandelen” i Bergen

En verifisering av om 150-240 personer var beskjeftiget innen ”hollenderhandelen” i Bergen må søkes på flere felt: Det første spørsmålet er om NRJ viser at andre hollendere enn de 27 skips- og handelsskipperer i [tabell 3.4.](#) handlet varer med Kongsgården. Er mange nederlendere, kan danne grunnstammen av deltakerne i bodhandelen og finner vi kvinner involvert i ”hollenderhandelen”? Er varene nederlenderne solgte til Lensherren også varer som ville egnet seg for mellom og detaljhandel?

²⁶⁹ Jfr. kap 2 og Nedkvitne: 326 ff.

²⁷⁰ I Vedtekter av 1539 for Bergensfarerkammeret i Amsterdam: § IV ”Likeens skal ingen kjøpmann sitte med (leie) to boder uten å bøte 4 gullgylden. § V: ” Likeens skal ingen kjøpmann bringe gods inn i annen manns bod for å bli solgt der (enn) i boden til medfølgende på reisen, ellers skal det bøtes ett pund gylden stort.” Gjengitt i artikkel av Edvard Bull de. E B i HT 5 r. b. 29: 93 ff (1530-33). Kilden er på nederlandsk og oversatt i samarbeid med Anders Austefjord.

Wollbrandt Claussøn i Amsterdam skrev for eksempel til Oluff Erkebiskop at en Mester Giert var hans knekt, DN VII nr 619, Amsterdam 15260316.

²⁷¹ De hadde gitt ”(...) den betaling til Krone og Land for toll og avgifter som vi skulle (...) for at vi skulle kunne åpne våre innendørs handelsboder og drive kjøp og salg.”

Tabell 4.2. Ikke-skipperere fra Holland, Friesland, Zeeland med handel i Bergen 1518-23

A: Avlønnet or arbeid på Kongsgården. H = handelsaktivitet. S = sakefall/skatt. F = falkeleie. B= bodavgift/ bodleie, leidang på Bryggen 1552/23. Kilder: Skipstoll og bodleie tabell 3.2						
		1518	1519	1520	1521	1522-23
1	Adrian glasmester i Trondheim , 1520: Leidang Trondheim. 1521: En tønne mel lånt på Selje ble betalt tilbake i 1522, og tiendepenger for Trondheim, V: 35			X, II: 152	X, III: 569	H, III: 569
2	Agnes i Hollenderbodene , Hollenderstredet					H, III: 554.
3	Amsterdamsk borger i Bergen	H, I: 96.				
4	Arnt Hypper Hollender , 1518: kjøp 30 våger råskjær for i alt 45 mark.	H, I: 232				
5	Anthones Hollender . Borger i byen og arbeidskar for Bergenhus. 1521 kjøp 50 våger råskj.				H II: 574 og III: 486.	(A, III: 553.)
6	Arent Byttenberg/Bitbyr hollender , 1520: Leie av bod og handelsavgiften. 1522: Solgte 4 kompass og 2 små kløyvhammer, i lag m. Pouell Rolfssøn salg 14 lispund hamp for penger			B, I: 567		H, III: 494. V: 76.
7	Brun Willemssøn Hollender . 1519: kjøp råskjær av Jørgen 1519-20 : kjøp råskjær av Jørgen		H, I: 470 H, I: 544.			
8	Clara Hustru , <i>Per Hollenders hustru</i> .		H, I: 470.			
9	Claus klerck Hollender . 1518: solgte enbrett lerret og kjøpte 250 våger råskjær og kobbeskinn. 1519: kjøpte 105 våger råskjær.	H, I: 101. H, I: 243 og I: 92.	H, I: 467.			
10	Commen Effuert Hollender . 1521: Salg: noen små speseri arter og annet til Gårdens behov og kjøp 100 + 80 våger råskjær 1522: salg 130 alen westfalerlerret. Er dette Ewert Hardeborigh van Kampen m. skipst. 1520, I: 571.?				III: 121. H II: 574 og III: 575, jfr. V: 90	H III: 494f.
11	Cornelio hollender (i Finnegården?) 1521: Kun stavet Cornelio hollender.	(H)	(H)	H: I: 561.	H II: 574 III: 90.	
12	Cornelius Pieterssøn hollender . Salg 180 alen westfalerlerret for 9 ½ mark 6 ss og 3 skipspund 6 lispund humle					H: III: 494f. H: V: 47.
13	Dirich Friis på Hollenderstredet . 1518: 19. mars kjøp 60 våger råskjær for 90 mark, byttet et gammelt seil mot 10 våger råskjær. 1518: Gav 15 ½ mark fra Borgerne på Hollenderstredet" på Gården, og 7 ½ mark med Jon Tommessøn for de som ikke ville arbeide på Gården. 1519: betalt toll 17 ½ mark for Hande Friis. 1519-20: Dirich Friis' bror, kjøp 100 murstein for 12 ss, 1520: Dirich Friis og Magdalene kjøp 70 våger råskjær for 105 mark	H I: 239 H I: 243. X, I: 80 og I: 84.	X, I: 332 og II: 537.1.	H: I: 563.		
14	Ewa Hollenderkone , se også tabell 4.2.		H: II: 541.			
15	Fredrik Skipper hollender . Se tabell 5.x. Han kan også ha drevet egen handel i byen.				A (H)	(H)
16	Hans Helder båtsmann Se tabell 5.x. Han kan også ha drevet egen handel i byen.					A (H)
17	Hollandsk borger i Bergen , 1521 kjøp 16 våger råskjær				H II: 576.	
18	Hustru til Pouell Hollender se tabell 4.2.			H., I: 659		
19	Hustru til Reder Hollender se tabell 4.2.			I: 562.		
20	Johan Damssøn alias Johan de Raa falkefanger	S, I: 91.			X, II: 557.	F, V: 31 H, III: 491.
21	Magdalena Hustru på Hollenderstredet , mulig gift med Dirich Friis. Se også tabell 4.2.			H, II: 12	H, II: 613	
22	Peither Beck hollender . 1518: Han og Claus Hielt Hollenderskipperen , kjøpte 250 våger råskjær for 375 mark 4 ss. 1519: Fikk 6 våger råskjær for læret eller lerretet Jørgen kjøpte av han.	H, I: 237.	H, I: 467.			
Nr	Fortsetter neste side					

Nr	Ikke-skipper fra Holland etc. 1518-23	1518	1519	1520	1521	1522-23
23	Peither Steinpicker/Steinhogger hollender Se tabell 5.x.	H	H 1519-20 H	H	H	H
24	Per Hollender til Sogn og Valdres -- Peder og Peither --. Se tabell 5.x. Han kan også ha drevet egen handel i byen.	H	H	H H	H	
25	Per Hollender til Stavanger (1517 H) 1518 innkjøp av noe vrakgods -- Peder --. Se tabell 5.x. Han kan også ha drevet egen handel i byen.	A U				
	Peder Hollender 1519-20: avregning 3 lodd sølv. 1522: kjøp 13 mårskinn for 21 mark.		A, II: 536.2.			H, V: 22
26	Pouell Hollender Se tabell 5.x. Kan ha drevet handel i byen. Poffuell Hollender, 1518: Salg <u>14 bøker papir, en hatt og 130 alen lerret. 47 alen bleket lerret, ett ½ støp olje for 5 ss, ett ½ alen setter for 2 ss, og alle hånde småvarer.</u> 1518: 7 gylden for 1 pund voks som var "skrevet" kjøp 5 pund smør. Sakefall på 13 mark på en falkeners vegne 1520: avregnet fra Bertils tid 150 våger råskjær.	H, I: 91. I: 101. I: 152. I: 153. x-s I: 91.		H, I: 659.		
27	Pouell Rolfssøn Hollender august: 1522: Salg <u>6 pund hamp</u> for 12 ss pundet. Sammen med Arent Byttenberg salg 14 lispund hamp for penger,					H: III: 494f. V: 76.
30	Reder Hollender Reder Hollender, 1518 kjøp <u>1 tønne korn</u> for penger, <i>eodem tempore</i> , -- i posten over blir salget datert til 31. mai, -- og pengene er innskrevet, 1518, I: 201. Reder Hollender, 1518 kjøp en <u>½ tønne korn</u> for ½ mark, 1518, I: 79.	H				
29	Simon Hollender Kock ²⁷² 1521 kjøp 150 våger råskjær og salg <u>3 stk ledsk</u> , kjøp 40 våger et <i>st Georgio</i> , 1521, III: 90. Jfr.: Simon Kock Hollender 40 våger II: 575. 1522 kjøp 1 tønne rug				H II: 574 III: 121 II: 575, III: 90.	H, V: 30. (III: 567)
30	Tomes Hollender , Er ikke den samme som Anthonius hollender, fordi Anthonius hollandsk borger kjøpte 95 våger, mens Tomes Hollender i følge posten under kjøpte 60 våger råskjær, NRJ II: 574.				H, II: 574	
Hollendere som ikke var skipper som drev handel på Bergenhus 1518-23: m = menn k = kvinner		12 m 1 k	8 m 2 k	8 m 3 k	12 m 1 k	13 m 1 k

Tabell 4.3. Handel på Bergenhus 1518-23 av hollendere vi ikke kan plassere

År	Handelsmann og handel	NRJ: side
1519-20	Hollender – en --, kjøp <u>15 løp talg</u> og pengene er innskrevet,	I: 492.
1519-20	Hollender – en --, <u>salg 51 pund krutt</u> for 7 våger råskjær og 12 ½ gylden 4 ss,	I: 544.
1519-20	Hollender – en --, fikk 7 våger råskjær og penger for <u>bøssekrutt</u>	II: 536.
1520	Hollender – en --, salg <u>4 tønner edicke</u> og pengene står uti Jørgens utgift	I: 576.
1520	Hollender, – en --, salg 4 tønner edicke	I: 574.
1520	Hollender, byttet <u>2 quarter bøssekrutt</u> mot 22 ½ våger råskjær	I: 656.
1521	Hollender - en lang hollender-, kjøp 60 våger råskjær for 97 ½ mark	II: 574.
1522	Hollender, kjøp 2 stk tysk mel, for penger	III: 568.
1522	Hollender, kjøp 22 våger råskjær for 20 mark 4 ss,	V: 15.
1522	Hollender, kjøp 23 våger råskjær,	III: 561.
1522	Hollender, salg <u>2000 collinspund jern</u> for 59 mark,	III: 494.

²⁷² Laurits Simonssøn Kock; en mulig sønn ble borger i Bergen i 1581, BB:0.5.2. Simon Lauritssøn borgerskap i 1588, BB: 11.1.

Tabell 4.2 godtgjør NRJ at 30 ulike personer fra Holland etc. -- som ikke er registrert blant de 27 skips- og/eller handelstollbetalere -- omsatte varer på Bergenhus en eller flere ganger, et eller flere år i perioden 1518-23: Vi finner både et par ”hollandske borgere i Bergen” og innslag av kvinner i gruppen. I snitt var 12 hollandske kvinner og menn årlig og handler på Bergenhus. Hollandske menn som kvinner oppholdt seg i byen utenom seilingssesongen. Også nederlendere som gjorde tjeneste som oppkjøpere, håndverkere og annet på Kongsgården, leverte og kjøpte ulike typer varer. Selv om det dreier seg om små partier, er det interessant å ta fram noe av sortimentet. Arent Byttenberg solgte 4 kompass og 2 kløyvhammere, og sammen med Pouell Rolffssøn leverer han hamp. Claus klerk kjøpte et større parti råskjær og noen kobbeskinn, mens Peither Beck og Claus Hielt kjøpte inn råskjær i lag. Simon Hollender avhendet ledsk, et sentralt produkt. Commen Effuert i 1520 og Poffuell Hollender i 1518 er eksempler på hollendere som leverte ”alle hånde kramvarer” til Hovedsmannen. Dette peker mot at han og hustruen, sammen med de andre tilhører dem som drev handel på Stranden eller i Vågsbunnen. Blant de anonymiserte hollenderne finner vi folk som leverte børsesktrutt, edicke og jern:

Legger vi antall handlende skips- og handelsskipperne – 27 – sammen med hollendere – 30 –, har vi funnet fram og identifisert nesten 60 forskjellige mennesker fra Friesland, Holland og Zeeland, som drev handel i Bergen 1518-23. Tallmaterialet er for spinkelt og registreringene trolig noe tilfeldig for å trekke videre konklusjoner. Vi ser dog i tabell 4.5 at vel 20 av hollendere årlig besøkte Kongsgården i forbindelse med vareomsetning. Noen av disse -- som handelsskipperne, representerte flere hollendere enn seg selv Vi kan gå ut fra at bare en andel nederlenderne i Bergen tok turen ut på Bergenhus. Derfor er det grunn til å tro at de nærmere 60 personene i tabellene kunne danne grunnstammen for de 150-240 nederlenderne som deltok i bodhandelen i Bergen. – Særlig om vi fant flere enn et par nederlandske kvinner i Bergen i Lensregnskapene og det tydelig kommer fram at noen av kvinnene sto i ekteskaplige og familiære forbindelser her.

Nederlandske kvinner i Bergen og “hollenderhandelen”

Nederlendernes fortrinn i bergenshandelen overfor Kontoret lå i at man opprettet ekteskapelige forbindelser og dannet egne huslyder med mer eller mindre fast rot i Bergen. Tabell 4.4 viser en oversikt på åtte kvinner i Bergen med nederlandsk tilknytning. Samtidig bodde det en del hollandske familier i Bergen. Noen av de nederlandske kvinner kom hit sesongvist. Fem av de åtte kvinnene er, eller har vært gifte hvorav fire blir titulert som ”hustru”.

om den enkelte: *Clara, Peither Hollender (I) hustru kan* etter tradisjonen (Absalon) ha bodd på Hollenderstredet. Peither Hollender (I) blir i regnskapene benevnt som *Peither Hollender til Sogn og Valdres*. *Ewa hollenderkone* var i Bergen i fall fra vinteren 1516-17 av og fikk 9. mai 1519 lov til å lege folk i byen mot 10 mark i avgift. Vi kan tenke oss at Ewa var gift og at paret holdt til på Stranden, fordi *Simon Willumsson på Stranden* året før hadde fått at løp smør fordi konen hans hadde leget arbeidsfolk på Kongsgården. En innvending mot at Ewa var gift med Simon, er at Ewa både i slutten av januar og begynnelsen av februar 1517 kjøpte voks på Holmen, og da var en Peither Hollender som i Regnskapene blir omtalt som *Peither Hollender til Stavanger*, i Bergen.²⁷⁴ Både Peither Hollender til Stavanger og Peither Hollender til Sogn var oppkjøpere som reiste rundt i distriktene og kjøpte slakt og beist på Lensherrens vegne. *Reder Hollenders hustru* som kjøpte 700 murstein på Kongsgården i 1520, kan sammen med mannen tenkes å ha hatt fast eiendom i Bergen. *Hustru Magdalene* og *Agnes* hadde tilhold i *Hollenderbodene*. Det siste forteller at de drev detaljhandel. NRJ oppgir kun om Agnes at hun i 1522 kjøpte fjær og talg.²⁷⁵ Magdalena og Dirich kommer vi tilbake til. NRJ gir oss derimot ikke referansepunkt nok for å fastslå hvor de andre kvinnene og deres skyldfolk holdt til i Bergen. Derimot viser NRJ både sivilstand, og hvilket sosialt lag de nederlandskrelaterte kvinnen hørte hjemme i. Flere av damene kan også ha vært tilknyttet Bergensfarerkammeret i Amsterdam. Vedtektene fra 1539 formaner i punkt: X at: "(...) om en gildebrotter eller gildesøster dør, har alle de gildebrotterne som er blitt gjort oppmerksom på det (...) å stille opp når den avdøde blir brakt til kirke (...). I punkt XI opplyses det videre: "Når man skal spise i Gildestuen, skal hver en gildebrotter av Bergensfarerne gå i lag med sin husfrue for å spise, (...)." Siden også statuttene fra 1553 nevner gildesøstrene, kan vi ikke se bort fra at kvinner var oppatt som gildesøstere i Bergensfarerkammeret alt i de to første tiårene av 1500-tallet.

-- Det var ikke uvanlig kvinner sto for omsetning og salg av varer og tjenester i Bergen. Men her er det menn og kvinner "som i det ene øyeblikket var utlendinger, i det neste ble borgere og/eller borgersker": Knut Helle skriver at hanseatene alt på 1300-tallet hadde tatt til å nytte friller som krambodskoner som solgte i stort og smått. Dette mener Helle antyder at tyskerne gjennom

---

Simon Appelmand van Amsterdam som betalte et stk leddsk i toll i 1521 (NRJ III: 361) er eksempel på at etterslekt av nederlendere som kom til Bergen i 1518-23 fikk eiendommer i Bergen: I følge NLR IV: 14, finner vi i 1566/67 en bygård ved navn Peder Appelmands gård, hvorfra en Michell ølmann måtte betale 4 daler i sakefall for å tappe øl mot forbud. Jfr. Absalon druknet en dreng hos P. A. i en brønn i Smørgården i 1568 (NM I 324) og en datter døde samme år (NM I: 352). I 1560-årene levde Balthazar Simons Appelman i Nederland. <http://www.xs4all.nl/~fhoo/hoofsdaat.htm>: I 1598/99 regnskapene viser at Anna Baltzersdtr hadde eiendom i Bergen, RA Bergenhus len 2. 5. Ellers blir Peder Appelmands nevnt i 1620, da en grunn som hadde tilhørt han og Thomas Busseschuttere skulle selges til Garbrandt Smidt, NRR V: 097. Busseschuttere finnes som betegings-/familienavn i nederlandsk: <http://home.worldonline.nl/~schim59/kw0239.htm> : 87424. Wolter Woltersz van Boschoten, geboren CA. 1380 te Garderen, overleden CA. 1454 te Garderen, van beroep landbouwer. In 1401 transporteert Alijt van Boschaiten met haeren momber Arnt Brunerts het erve ende goet van Boschaiten, gelegen in den kerspelen van Garderen ende Putten, met sijnen thinsgoede ende allen sijnen tobehoren, tot wilforsters leensrechten te verhergewaden op Wolter Wolterssoon van Boschaten.

²⁷⁴ Per Hollender til Stavanger, 1517 utstyr 2 huder til å dekke over gods med 1517, I: 67. 1.

²⁷⁵ Asgaut Steinnes antar at hun er identisk med en som har gitt navn til Agnesgrunnen, på østsiden av Hollenderstredet, ganske nær med Korskirken, Steinnes 1966/67: 31f.

norske kvinner forsøkte å omgå forbudet mot utlendingers mellom- og detaljhandel i Bergen.²⁷⁶ Hanseatene som tilhørte Kontoret var forpliktet til å forbli ugifte så lenge de holdt til i Bergen, og de kunne regne med både det ene og andre om de ”rømte” og slo seg ned blant byborgerne på Stranden. Nederlendere, skottene og andre som slo seg ned i Bergen som borgere eller de giftet seg til borgerkap, oppnådde et handelsmessig fortrinn overfor Kontoret fordi kvinner og barn, kunne drive handelen, mens husbonden selv var opptatt med andre gjøremål. Noen holdt også til i Bergen om vinteren. NRJ kan tolkes slik at nederlenderne sto i nær forbindelse og samarbeidet med ikke bare skotske, men også andre borgere i Bergen. Spørsmålet i neste omgang blir hvordan vi kan vise at nederlendernes varehandel i Bergen hørte hjemme i et bredere sammensatt sosialt og merkantilt nettverk.

Tabell 4.5. Folk fra Holland etc. med handel i Bergen pr år 1518-23, jfr. NRJ I-III og V

	1518	1519	1520	1521	1522-23
Sum menn med handel på Bergenhus. Tab. 4.3.	12	8	8	12	13
Sum kvinner med handel på Bergenhus. Tab. 4.2.	1	2	3	1	1
Sum hollandske skips- og handelsskippereregistrert m handel i Bergen, jfr. tabell 3.4.	5	8	12	12	6
Sum hollandske kvinner og menn med handel i Bergen	18	18	23	25	23

ANDRE MEDAKTØRER OG SAMSPILLET I DEN HOLLANDSKE MERKANTILE VIRKSOMHETEN I BERGEN

Med utgangspunkt i en kilde fra 1529 lettere å beskrive hvordan det merkantile og sosiokulturelle spillet mellom nederlenderne og deres medaktører i Bergen var bygd opp og fungerte. Kilden DN XXII nr 147²⁷⁷, er forulempete håndverks- og handelsborgere, menn som kvinner, fra Orknøyene, Shetland, Skottland samt skyldfolk i Bergen²⁷⁸ sine vitneutsagn om hva som skjedde under tyskernes oppløp i Bergen natten mellom den 8. og 9. november 1523.²⁷⁹ De overfalte bodde på Stranden i Vågsbunnen og på Hollenderstredet. Minst ett menneske ble drept, en mann forsvant og flere ble lemlestet. En rekke dokumenter omtaler illgjerningene. Kun et fåtall kommer inn på personlige forhold og bare to muligens tre kilder formidler at nederlendere var blant dem som mistet noe.

²⁷⁶ Haakon VI ville i 1377 med en skipan om hanseatenes rettigheter i Bergen sette stopper for dette. Seinere ble det også forbudt for friller å skjenke ut mjøl, mjød og annen utenlandsk drikk. Helle mener dette likevel foregikk til vårt tidsrom, Helle, BBH I: 763.

²⁷⁷ DN XXII nr 147, datert Bergen 15290727: Lagmannen og borgerne i Bergens klage over skadene som i særdeleshet ble påført folk fra Orknøyene, Skottland og Hollenderne, etter tyskernes angrep og plyndring, natten mellom søndagen den 8. og mandagen 9. november 1523. Håndverkerne fra Skomakerstredet og Skredderstredet nevnes spesielt. Eske Billes skriver har ført pennen.

²⁷⁸ Helle BBH I: 815f. I følge Knut Helle lå årsaken til overfallet ikke bare i at ofrene bød de tyske håndverkerne konkurranse: ”Tydeligvis var bakgrunnen enda mer at deres handelsvirksomhet irriterte folk ved Kontoret:” -- Noen tyske brøt seg også inn på Rådstuen på Bryggen, privilegiene ble ranet fra byråd og Lagmann, og en del av dokumentene gikk tapt for alltid.

²⁷⁹ I kapittel 2 var vi inne på at overfallet kunne påvirke Fredrik og det danske riksrådet ved fornyelsen av utlendingenes privilegier i Bergen, og at det var en årsakene til Fribrevet 1524 og hanseatene kun fikk begrensede forlengelser av sine. Jfr note under.

Kildegrunnlag for den videre drøftingen

Det er tre kilder som er interessante i vår forbindelse er 1: DN VI nr 691, et brev Jørgen Hanssøn skriver sendte fra Amsterdam til Christian II. april 1524, hvor han også skriver: ”(...) Kjære nådige Konge! Bergensfarerne har så visst holdt deres brev og innsegl, ord og ære som de hadde lovt eders nåde. De fattige borgere uti Bergen har blitt røvet og fratatt alt de eide, lite og stort. Her er en uti Amsterdam som de stjal for mer enn 4000 rhinske gylden (dvs. over 10.000 mark fra).²⁸⁰ Alt har de – dvs. de tyske --byttet bort og delt (...)”. Kilde 2: DN VI nr 692, der Borgermesteren og Rådet i Deventer den 24. mai henvender seg til Oldermannen ved Kontoret i Bergen. Dokumentet tar opp benyttelsen av en eiendom på nordsiden av St Peters kirkegård i Bergen²⁸¹ som ca. 1490 ble kjøpt fra Marquard Lange av to borgere fra Deventer. To forhold gjør at kilden kan settes i forbindelse med overfallet. Det første er innholdet: Eiendommen ”(...) hadde de benyttet i fred og fordragelighet til dags dato.(...) de hadde også benyttet treloftet/ tømmerkleven, og ingen andre hadde hatt retten til det i stort og smått (...) Det andre forholdet er datering. Seks måneders forløp fra hendelsen til reaksjon må ses som rimelig. Denne kilden kommer vi tilbake til i neste hovedavsnitt. Kilde 3. DN XXII nr 147, er et vitneopptak fra sommeren 1529. Kilden er interressant på flere måter fordi den forteller både om hendelsesforløpet og hvilke varer og verdier som forsvant, regnskapsførsel og praktiske forhold ellers ved detaljhandelen i Bergen samt forbindelsene de forutrettede sto i til Nederland og hollandske kjøpmenn. -- Av dem var det flere som enten var, eller skulle ankomme Bergen for å handle i 1529.²⁸² Ellers beskriver

---

²⁸⁰ OBS: DN VI nr 691 har *iiijm*. At det er tale om 4000 og ikke 400 (!) som Nedkvitne skriver på side 326, framgår også av summeringene i DN XXII nr 147. Jfr. Nils Ludvig Rasmussen i KLNMB bind V spalte 607f. var verdien av 1 rhinsk gylden i 1514 lik 24 ss, dss. 1 ½ mark. Harald Winge skriver i NHL (1999) side 345, at i august 1524 var skilling og mark forringet slik at 1 rg ble satt = 2 ½ mark. Altså var tapet til denne – etter Jørgen Hanssøn å forstå – amsterdamske bergensfareren 10.000 mark. Den forulempede Lille Jon Thommessøn skredder oppgir i 1529 følgende omregningskurser ved estimeringen av sitt eget tap i 1523: Ett lodd sølv = 24 ss. En ungarsk gylden = 4 ½ mark. En nobell = 10 mark. En rhinsk gylden = 3 mark, se DN XXII side 126. -- I brevet gjentar Jørgen fra et tidligere brev at Christian II utstede passport til dem fra Kampen og Deventer samt *Henrich Blauw*.

²⁸¹ Er lokalisert til å ligge omtrent ovenfor Bryggens Museum ved Mariakirken.

²⁸² **De andre kilene:** DN XXII nr 129, datert Bergen 15240000: Kongens undersätter i Bergens brev til den utvalgte Fredrik: De tyskes overfall i 1523 og den avtalen de hadde gjort med Vincent Lunge om hans overtakelse av Bergenhus, og deres overenskomst med dem på Bryggen. I stedet for å angripe Slottet overfalt de tyske borgerne. Det råder usikkerhet om datering. Brevet er trolig skrevet i Bergen. Sommeren 1524 beklaget de skadelitte "skotske" undersätter og borgere i Bergen seg til Fredrik over det som hadde skjedd, DN VI nr 694, datert København 15240725: De danske riksråders brev til det Norske riksråd: Her ber dem ta seg av overfalte skotske borgerne i Bergen: Jon Thommessøn, Sander Jenssøn, Jon Jennssøn, Hans Krantzssøn, David Thommessøn, Willom Nielssøn, Willom slakter, Anders Jenssøn, Thommas skredder, Jon Davidssøn, Lille Thomas og Peder Jonssøn. Vi legger merke til at hollenderne ikke blir nevnt. DN VI nr 696, 697, datert Bergenhus 15240906: Norges rikets råd etc. bekrefter at Vincent Lunge ikke hadde noe andel i tyskernes angrep på skottene i 1523S saken ser imidlertid ut til å ha lagt i bero inntil 1528, da en av de overfalte, Arnt Snekker/Snedker/ Snicker, får borgernes fullmakt til å legge saken fram for Kongen: DN II nr 1087, datert Bergen 15280728. Vi kan reflektere over om Arnt Snickers egenhåndig skulle møte Kongen eller i alle fall være tilstede på et stormøte. Det som vi kan tenke oss, er at han har vært en av Bergens utsendinger til et møte hvor man skulle drøfte de nye privilegiene for Bergens by, som vi vet ble utstedt i 1528. DN XXII nr 146, datert Bergen 15290726: Hertug Christian skriver til Eske Bille at han hadde gitt brevviseren Arnt snekker i Bergen stevning mot de tyske kjøpmenn for overfallet i mot han og andre i 1523, Eske Bille bes om at Arnt nå må sikres, slik at han ikke lider overlast. Det framgår at Arnt Snicker døde før vitneopptaket fant sted. Jeg har ikke funnet noen kilde som forteller om dødsårsaken. Jfr. et brev som ble sendt mellom Hansastedene i 1529-30 var man høyst overrasket over at saken var "gått i mot dem ved siste Herredag", Kilden er ganske sikkert skrevet etter 26. juli 1529 og trolig før midten av februar 1530. Til DN XXII. note 1 side 137: Etter min mening kan Arnt Snekker godt ha vært død tidligere enn juli 1529, Christian uttrykte jo frykt for hans liv. DN VI nr 721, datert Bergen 15321224: Ettergivelse av skatt mot at borgerne frafalt kravet mot de tyske kjøpmenn etter overfallet i 1523. DN XI nr 587, datert Bergen 15321224: Overenskommelse med Eske Bille på Bergenhus om at borgerne skulle gi opp alle krav om erstatning hos de tyske kjøpmenn på Bryggen etter overfallet i 1523 fordi Hanseatene hadde hjulpet til i den siste feiden med Christian II, og at om så skjedde skulle borgerne bli fritatt for å betale den utlignede skatten. DN VI nr 722, datert Malmö 15340226: Hr. Knud Bille og Jørgen Kock bevitner at de av mester Johan Høper borgermester og rådsfullmektig i Lübeck på vegne av Eske Bille har mottatt

den borgernes og nederlendernes rettsikkerhet i Bergen. Da vi alt har vært innom Lille Jon skredders forbindelse med skipper Selicken fra Friesland, faller det naturlig å starte der.

Kildeutlegging; overfalte borgere og forbindelser til ”hollenderhandelen”

Lille Jon skredder/ Lille Jon Thommessøn Klerck²⁸³ ble i 1524 navngitt som *Lille Jon*, ”(...) født på Orknøyene under Norges krone (...)”. I 1529 forklarer Jon at han var frastjålet store mengder sølv og gull,²⁸⁴ 300 mark i rede penger og alle hånde vin til 1200 mark. Av krambodsvare: Fløyel, damask, *hintze* gull, krydder og *annet kostelig* til en verdi av 3000 mark, en mengde hollandsk og annet klede til 600 mark, 200 tønner malt, samt skinn, villvarer og bondevarer, salt og humle: I tillegg til å ha varer fra Vesterøyene viser dette forbindelser til Nederland og Kontinentet. Huder og bondevarer var sannsynligvis kjøpt inn med tanke på varebytte med hollendere. En indikasjon på Lille Jons forbindelse til Nederland finner vi i at han betalte handelstollen for skipper Selicken fra Friesland vinterhalvåret 1519-20.²⁸⁵ og at Lille Jon i samme anledning også betalte skipstollen for skipper Selicken. Micheld av Kampen var en annen nederlander Lille Jon sto i forbindelse med. I 1518 betalte Jon skredder 300 mark for 200 våger råskjær som Micheld av Kampen hadde kjøpt på Bergenhus.²⁸⁶ Mickeld av Kampen var tilbake igjen i Bergen og kjøpte like mye råskjær i 1519.²⁸⁷ Lille Jon – i NRJ V bokstavert *lille ionn* – kjøpte dessuten inn et parti på 96 spekk i 1522²⁸⁸; en vare folk fra Zuidersjøen handlet med seg fra Bergen for å koke tran av. – Lille Jon oppgir tapet i 1523 til 11.000 mark.²⁸⁹

Lille Jon Thommessøn var selv gift og familiemann: *Hustruen* ble antastet med nakent barn, på armen og hennes bror Mogens Siwordsson så ille tilredt at han døde umiddelbart. Mogens hadde trolig hatt opphold i dere hus. Lille Jon sa, at da Mogens var drept og låg død ”i mitt hus”, ble gods for 150 mark tilhørende Mogens tatt ut av huset. Han hadde også vært i Lille Jon

---

1150 mark lybsk i erstatning for overfallet i 1523. -- Om pengene nådde de skadelitte er en annen sak. Det er forresten påfallende at det ikke skjedde noe i saken før Eske Bille overtok som Lensherre, all den tid Vincent Lunge alt i 1524 hadde bedyret sin uskyld i overgrepene. Dokumentene reflekterer på mange måter utviklingen til fordel for borgerne på bekostning av Kontoret.

²⁸³ Steinnes bruker navneformen ”Klerk”, mens dokumentene skriver det ”Klerck”. Da de Klerck også er et nederlandsk familienavn vil ”Klerck” her bli brukt som bli brukt som et familienavn. [WWW:MSN.NI/Zoeken.de/Klerck](http://WWW.MSN.NI/Zoeken.de/Klerck).

²⁸⁴ Verdsatt til over 2.700 mark

²⁸⁵ NRJ II: 550 2. Det er umulig å se av sammenhengen når dette fant sted i 1519/20. Navnet er en forvanskning av Sellingen, kart E25. Jeg kjenner selv til en bergenser som stammer fra Selicken-familien. Hans oldefar var skipper som innvandret fra Friesland til Bergen mot slutten av 1800-tallet.

²⁸⁶ NRJ I: 239 Lille Jon kjøpte råskjær også i 1519 (100+23 våger) NRJ I: 466 -- Lille Jon skredder ved *Brygis porthen* --, og NRJ I: 470 og 200 våger for 300 Mark *tempore domini Barthomolei 1520*, NRJ I: 560. Regnskapene åpner for at vår var bodde i Bergen vinteren 1517, for den 23. februar 1517 kjøpte Lille Jon ved Bryggessporden 1 tønne havre for 1 gylden, NRJ I: 34.2.

²⁸⁷ Prisen på råskjæret var da 275 mark NRJ I: 467

²⁸⁸ Lille Jon betalte 161 mark 4 ss for spekket som *er utskrevet*, NRJ V: 34, jfr. motpost NRJ III: 632.

²⁸⁹ -- Jevnfører vi dette med Jon Thommessøn nøyaktige gjennomregning i 1529, som summerte tapet til 10.949 ½ mark, viser dette at Lille Jon og Jon Thommessøn er en og samme person. Jfr. NRJ var han rådmann i Bergen seinest i 1522-23. Vinteren 1522-23 svarte Lille Jon skredder rådmann i Bergen, -- teksten har ”Lille Jon Skridder Radmandt i Bergen” --, 100 mark på Thomas Judes vegne, NRJ III: 632. Jfr. NRJ I: 344 var Thomas Jude fogd i Karmsund den 9. juni 1519.

-- På begynnelsen av 1500-tallet ble det ført løpende og nøyaktig regnskap også blant private kjøpmenn og man kjente til størrelsen på varebeholdning etc. De skadelitte hadde alt vinteren/våren 1524 gjort seg nøyaktig overslag over tapene: Sander lonsson forklarte at han ble fratatt ”myne register og oc regennskab efter huilche ieg schulle indmanett min skyldt *et cetera* (.)”, og Giert Bartskjær henviste til sin regnskapsbok (DN XXII første halvbind side 133). Selv om enkelte overslag i 1524 avviker noe fra det man kom fram til i 1529, skulle det ikke være grunn til å stille store spørsmål tegn ved talloppgavene.

Thommessøns tjeneste: Når det var vanlig at nær slekt og skyldfolk fra Nederland gjorde tjeneste i Bergen, kan vi tenke oss at Skipper Siwrd som kom fra Amsterdam i 1521, var Mogens og søsterens far. Da Lille Jon oppgis å være født på Orknøyene, må faren Lille Thommas Jenssøn Klerck²⁹⁰ i sin tid ha oppholdt seg der.²⁹¹ På Orknøyene har Lille Thomas Jenssøn kunnet sikre seg fisk og annet som ble eksportert for eksempel til Nederland. Dette var en foreteelse foregikk i økende grad disse årene, også uten at fisken var innom "Bergens stapel".²⁹² Lille Jon Thommessøn hadde gjemt følgende som forsvant for *mynn søster*. Et forgylt belte på 24 lodd sølv, 6 skjear og et kors med en kjede samt 3 stykker gull og 6 forgylte spenner. Lille Jon fortalte at søsteren, som *kan* være hustru Magdalena var ventendes til Bergen i 1529. Det samme var fogden Thomas jude i Karmsund.

Hustru Magdalena på Hollenderstredet var i henhold til tradisjonen og Asgaut Steinnes en søster av Lille Jon Thommessøn. Magdalena ble i sitt andre ekteskap nederlenderen og bergensborgeren Dirich Friis' andre kone. Bygården Magdalena satt med i Hollenderstredet hadde hun antagelig fått gjennom første ekteskapet.²⁹³ Et par posteringer i NRJ viser at Magdalene og moren Dorothe var sammen og handlet på Kongsgården.²⁹⁴ Hun var også på Holmen sammen med hustru Marine eksempelvis da de kjøpte hver sin ku 1521²⁹⁵ og Marine var kanskje den Siurdsdatter Lille Jon var gift med. Ellers kjøpte Magdalena fisk sammen med Dirich og fire sauer fra Kongsgården.²⁹⁶

Lille Jon og Magdalenas foreldre, Lille Thomas og Dorothe Thomasdatter, led også overlast. En dreng som forsvant sporløst kan ha vært drengen Frank., som solgte 2 tønner sement til Hovedsmannen i 1522.²⁹⁷ Foruten penger, gull og sølv til 412 ½ mark, ble de frastjålet fløyel,

²⁹⁰ Han kalles "Lille Thomas" i skottenes egen klage og svarbrevet fra Det Danske riksrådet i 1524, Dorothe var enke-hustru etter Thomas Jenssøn i 1528 og 1529. Om "Lille" egentlig skulle tilsvare *Little* som kjennes etternavn eller *Lilje* og har blitt forenklet er annen sak. I alle fall er det høyst rimelig at vi snakker om far og sønn med identifikasjonsadjektivet *Lille*.

²⁹¹ -- Kan vi tenke oss at Lille Thommas i 1490-årene var fogd for David Sinclar, som var Høvedsmann på Bergenhus og landshøvding på Hjaltland i 1496? DN III nr 999, datert Bergen 1496081. David Sinclar var død innen sommeren 1512. Jfr. Brev angående Hr David Sinclars testamente, der arvingen Dr. Hans Ek selger sin arvede halvdel til en gård på Hjaltland til Guttorm Nielsson, lagmann i Bergen, DN III nr 1055 / 56, datert Bergen 15120721.

²⁹² DN VI nr 644, datert Bergen, 15060500: Det hanseatiske kontors beklagelse over tap og forurettelser de lider versus Hollenderne i Bergen og om ferdsløp på Hjaltland, Orknøyene og Færøyene. I 1514 anførte Kjøpmannen at hollendere, skotter og andre drev småhandel i båtene, skutene og bodene til nordfarerne. Amsterdamerne som hamburgerne hadde tatt til å seile med fisk direkte fra Island til hjembyene. I tillegg seilte amsterdamerne så vel som andre hollendere til Shetland og Færøyene og handlet i strid med gammel sedvane. NGL 2. r. IV nr. 17. Christian II forbød i 1514 folk å føre fisk direkte fra Island til andre steder enn England. All annen eksport skulle gå over Bergen. Brevet fikk ingen praktisk betydning, NGL 2. r. IV nr. 25., datert København 15150818.

²⁹³ Asgaut Steinnes; *Husgrunnar og folk på Hollenderstredet*, BHFS nr 67. I 1518 gikk Dirich Friis og Jon Thommessøn borgere på Hollenderstredet og svarte 7 ½ mark for de av borgerne på Hollenderstredets kvarter som ikke ville arbeide på gården, NRJ I: 84.

²⁹⁴ Etter min mening kan et ev. slektskap mellom Magdalena og Dorothe understøttes ved at det er Magdalena som i 1521 la ut 15 mark i skatt for en dreng som hadde tjent Dorothe (Thomasdatter), NRJ II: 569. *Denne* Dorothe kan imidlertid ikke ha vært datter til Saxe Oelsson på Finnmark, men "vår" Dorothe hadde kanskje utværsrettighet på Vannvågøy som hun betalte 22 ½ mark skatt for etc. i 1521, NRJ II: 568. Dorothe hustru gav i 1521 også 12 ½ lodd sølv i tiendepenger og 1 ½ mark i penger 1521, NRJ II: 616. Hustru Dorothe betalte tiendepenger også i 1522, NRJ V:12.

²⁹⁵ Magdalena hustru i Hollenderbodene kjøpte en ku for 2 ½ mark 2 ss, 1521, NRJ II: 613. Marine hustru, 1521 kjøpte ei ku for 3 mark 1521, NRJ II: 613. Marine hadde kanskje en søster som hette Magdalena Siurdsdatter. Jfr. **Absalon NM I**,

²⁹⁶ Magdalena hustru kjøpte 4 sauer for 1 ½ mark, 1520-21, NRJ II: 12. Kanskje det var Willem slakter som skulle slakte dyrene,? Hande Friis', skips- og trelasttoll bet. av Dirich Friis. Identisk med "Dirich Friis' bror" som kjøpte 150 murstein 1521? NRJ I: 537.1 -- Jon Thommessøn bekjentgjorde i alle fall i 1529 at det for Willem slakter ble fratatt gods for 400 mark.

²⁹⁷ NRJ III: 637. Vrank/Frank/Franco kjennes som nederlandsk navn, bl. a fra Osterwijkdistriktet 1420.

arabesk, sarduk, klede, lerret, blå og svarte huer, silkegarn, kniver og annet småkram, krydder, vin, malt, øl, talg samt husgeråd. Alt lett omsettelige varer, der tøy og krydder ganske sikkert kom fra Nederland.²⁹⁸ I 1529 var Dorothes enke.²⁹⁹ Forklaringen gir håndfaste opplysninger om familiens nederlandske forbindelser: Blant dem de hadde tatt vare på ting for var Hermann Kamper³⁰⁰, som mistet ett fôr og litt hugget sølv for. Hermann Kamper har vært virksom på flere felt i Bergen. Han hadde to drenger i sin tjeneste i Bergen som han betalte gjengjerd og dronningskatt for vinteren 1520-21.³⁰¹ Ellers forsvant det en halv lest (6 tønner) øl for en annen hollender mens hollenderen Pether Friis, den tredje nederlenderen hun nevnte ble frarøvet 7 par harnisker med armskiner. Pether Friis kan vi anta var i nær slekt med Dirich Friis. Dorothe mente at samtlige tre var ventendes til Bergen sommeren 1529; og ”the yttermere wide att gjøre rede fore nar the siellfue tilstede komme”.³⁰² Også to andre kjenninger; Hans Wock³⁰³ og dennes venn Striilandt³⁰⁴ samt en fjerde nederlender; *hollenderen Berno Kock* ville også ankomme Bergen ettersommer 1529.

Hollandske og andre sommergjester som drev ”hollenderhandel” i Kjøpstevnet

Berno Kock kom årlig til Bergen om ettersommeren. I 1523 manglet det en *kalch*, en *disk* og en tønne kram som Gyda og mannen Arnt Snicker hadde hatt i forvaring for ham. -- Detaljene skulle man få når Berno Kock var tilbake i Bergen. Vi skjønner av sammenhengen at Berno var en av de hollandske sommergjestene som ankom Bergen til kjøpstevnet i august og september for å drive handel på Stranden eller i Vågsbunnen.³⁰⁵ Han var tilbake i Nederland da overfallet sted. Berno Kock drev trolig kramboden i fellesselskap med Gyda og Arnt: Gydas opplisting av eget tap: Foruten 600 bergensgylden i rede penger, forsvant det smør og oster og annet husgeråd: Kopper, mel, malt, fetalje ”oc all anden smaa ware som plege att ware i hus raadt *ther tiill mynn gode kramboedt* (,) bestaar ieg szaa goedt att ware wedt mynn eedt somm VIIc marc endt ytthermere”. Verdien på de forsvunne hus- og krambodsvarene utgjorde minst 700 mark. Gydas tapsanslag viser at de også må ha omsatt bearbejdede gull- og sølvvarer. Belter, kjeder, forgylte kjortelspenner, bånd, og skjeer, skåler, støp, boller, knapper i sølv, ett sølvinnfattet knivskjeft og en sølvinnfattet daggert og 16 gullringer og andre smykker ble borte. Alt i alt 3225 ½ mark. Gyda titulerte seg selv i

²⁹⁸ Lille Thomas' nære forbindelser med frender i Vest, går fram av at han den 20. juli 1519 betalte skipstoll med 7 ½ mark for Robert Lykows "skotteskip". NRJ III: 490.

²⁹⁹ Lille Thomas Klerck var død før juli 1528, jfr. DN II nr 1087, Bergen 15280728.

³⁰⁰ Han kjenner vi trolig som skipper Hermann Peitherssøn van Kampen og rådmann i Bergen fra 1531 og framover DN III, 1126, Bergen 15310107, DN XXII nr 165/166 Bergen 15310127, DN X nr 635, Bergen 15310531 og DN XXII, nr 249.

³⁰¹ Denne var på 9 mark. NRJ I: 689.

³⁰² Gyda, enke etter Arnt Snickers forklart forresten like før Dorothe hadde seg om det var blitt fratatt hos dem. Men hva med Friisfamilien? Trolig menes det at de var ventendes til ettersommerens kjøpstevne i 1529.

³⁰³ Jfr. "Første dom over Wogis Margrethes sønn Hans Torgeirssøn", DN XXII nr 165 og 166, datert Bergen 15310127; også kalt Wog/Våg/Voug/

³⁰⁴ Kanskje en forvridding av det nederlandske familienavnet Strillemand, jfr. Jost Strillemand, 16420321, hans grunn ved Bryggen, Øvregaten, anordning etter brannen 16400700 for gater og almeninger, NRR VIII: 142 ff

³⁰⁵ Simon Kock Hollender kan være en slektning, (NRJ II: 574). Jfr. Laurits Simonssøn Kock som tok borgerskap i Bergen i 1581, BB: 5.2. En mulig sønn her igjen Simon Lauritssøn, tok borgerskap i Bergen i 1588, BB: 11.1. Samme år inngikk også Peiter Clausen Falkener borgerskap, BB:10.2. Han er en mulig sønn av Skell Claus hollender og Aseline Dirichsdatter Friis. Jfr. Asgaut Steinnes.

forklaringen ”effleffuerske, så hun og Arnt må ha hørt til de mer jevne håndverks- og handelsborgerne i Bergen.³⁰⁶ Siden Arnt og Gyda ikke led kroppslig overlast³⁰⁷ og de ikke neves i skottenes klage og andre saksdokumenter fra 1524 var de trolig ikke Bergen da illgjerningen gikk for seg.³⁰⁸ Gyda, Arnt og Berno var i 1523 blant dem som drev krambod med ”hollendervarer” om sommeren og dette holdt de fremdeles på med i 1529.

Willem Nielsen skredder mistet *krammeri* som lerret og krydder, tilskåret og uskåret klede, rødvin, 40 hollandske oster til en pris på 6 ss hver, 10 pund hamp, fem tønner brødmat, jern, malt og annen fetalje Trolig innkjøpt med tanke på videresalg i smått. Kilden kan forstås slik at Willem Nielsson var en skredder som kun drev handel i Bergen i stevnetiden. Det samme kan gjelde Jonn Ionsson. Han ble frastjålet fat, kanner og borddisker og alle hånde saker som ellers hørte til driften av en krambod, tre tønner gryn, en tønne pepperkaker, erter, bønner også lammeskinn, oterskinn, reveskinn og gaupeskin, mel, malt, tysk og annet øl, ett skipspund humle og salt, smør, talg, fjær, tre og ett halvt skipspund med oster, krydder, belter, kjeder, bindinger, skjæer og spenner i sølv, husgeråd, sengetøy og fiskevarer samt fetalje og andre småvarer. Videre rede penger, og tøy og stoffer av alle mulige slag og fasonger – der noe av det skulle bli bryllupstøy, verd i alt nesten 4000 mark. En annen som drev ”hollenderhandel” var skredderen Peder Ionsson, som ble fratatt ledsk og huder og skinn, humle, salt, og *lerret, spetzjerij og alle hande kram*. Også en hustru Maritte ble frastjålet lerret og kram.

Handelshuslydenes størrelse og eksempel på deres forbindelse til Kronen

Som vi ser var en rekke huslyder involvert i ”hollenderhandelen”. Sander Ionssøns vitneutsagn gir oss innblikk i hvor stor en håndverks og handelsborgerhuslyd i Bergen rundt 1520 kunne være. Han selv, en gjest, en sven, hans *hustru* og seks piker og gutter, i alt ti personer ble forulempet. Sander, hans gjest og svennen ble seinere ille medfarne på Kjøpmannsstuen, sentrum for lübeckerne på Bryggen og ført i en kirke hvor de også ble utsatt for fysiske overgrep. Samtidig ble de fem skipspund med ost, mel, malt, gryn, erter, bønner, fetalje, lerret og alle hånde krammerier til en verdi av 500 mark, finere og grovere tøy og stoff og tilberedt tøy og stoff bestemt for bruk i huslige sammenhenger, varemengder som kom fra og skulle til Nederland: Også sølv, 500 våger råskjær, huder og skinn og annen villvare forsvant. I tillegg en båt og skipsutstyr, og det ble gjort

³⁰⁶ Dette hendte blant annet i 1521, da en garp ble ilagt sakefall på 6 ½ mark fordi han hadde slått til Gyda *Arent Snickers* kone NRJ II: 558. Som nevnt i en note her over kan det virke som om man på forsommeren 1528 fryktet for Arnts liv.

³⁰⁷ Muligheten er også åpen for at Arnt Snicker og høvedsmannen Jørgen Hanssøn Skrifer har kjent hverandre personlig. -- Arnt Snicker jobbet nemlig i flere sesonger på Bergenhusanlegget: 1518, 1519, 1520, trolig vinteren 1520-21 og i 1521. 1518: Arent Snicker og selvannen fikk 10 ½ mark for 22 ½ dagers arbeid, NRJ I: 134. 1519: I vinterregnskapet 1519-20 ble det avregnet 4 ½ mark av de 9 ½ mark som Jørgen var han skyldig for arbeid, NRJ I: 486. 1520: lønn 10 mark 5 ss, NRJ I: 599. 1520-21: lønn ½ pund kopper, 1520-21, NRJ II: 15. 1521: Avlønnnet flere ganger, lønn 4 lodd sølv i quinten i tillegg til lønnen, sommer 1521, NRJ III: 122., lønn 8 ½ mark, like etter 28. september 1521, NRJ III: 125. I henhold til Tømmermannsregisteret arbeidet Arent Snicker 35 ½ dag på Gården i 1521, NRJ III: 61. Hvordan det gikk med Gyda videre etter 1529 er åpent.

skadeverk på stuer, vinduer og andre hus i gården. Til sammen løp alt opp i nesten 9.500 mark. Han ble også fratatt *registrer oc regenskab*. Sander Ionsson var mest trolig skredder med skotsk/vesterøysk herkomst.³⁰⁹ Men siden mye av tapet bestod av nederlandske varer og vi i Borgerbok for Bergen finner en Sander Jansson Hollender som tok borgerskap i Bergen ”før 1575”³¹⁰, kan han ha vært nederlender. Vitnemålet viser at en kjøpmannshuslyd kunne bestå av minst 10 personer vinterstid. En husholdsstørrelse på åtte-ti medlemmer burde også gjelde andre nederlandsk-bergenske huslydene, eksempelvis Pouell Hollenders, Reder Hollenders og Peither Hollender til Sogns. I sommersesongen kan vi gå ut i fra at huslydene ville være betydelig større, når tilreisende kom fra fjern og nær for drive ”hollenderhandel” i Bergen.

Et par av forklaringene redegjør også om deres forbindelse med Kronen og annen øvrighet: Margrette, Copiens bustru og hennes avdøde mann Copien(s), ble frastået følgende ”før mynn bonde døde”:³¹¹ Rent og forgylt sølv, rommani vin og rød vin, lerret og annet kremmeri, en halv lest (6 tønner) brødmat, 2 ½ tønner spekk, 1 stk deventer, 1 stk wareklede, en tønne mørkaker, en tønne pepperkaker, husrådsvarer som slakterflesk, mel, malt, smør, fjær og annen fetalje, verdsatt til 505 ½ mark. Vareslagene er igjen typiske for nederlendernes handel i Bergen, hvor spekk og deventertøy vitner om handelsforbindelsene med Zuidersjøen. Vi merker oss at Margrette og Copiens hadde bearbejdede brød og bakervarer ment for videresalg. Margrette avsluttet med å si at halvparten av verdien av de 500 mark tilkom *keongelige mayestat*: Noe av varebeholdningen har derfor vert innkjøp som sto på restanse og/eller en del av varene var opplagret på Kronens vegne. Margrethe Copiens fortalte i 1529 ikke om hun var gift på nytt, eller hvem de ellers hadde forbindelse med i Bergen. Men siden Margrette titulere seg *bustru*, tyder dette på at Copien hadde en annen betydelig posisjon i Bergen eller i hjemlandet.

---

³⁰⁹ Sander skredder, hadde lånt bort ½ lest skottesalt til Kongsgården vinteren 1522, sommeren fikk han igjen 6 tønner, NRJ III: 562. Sander skredder kjøpte også en tønne rug i 1522, NRJ I: 566.

³¹⁰ BB:05.1. Sander Jansson Hollenders borgerskap kan dermed ha blitt inngått over 20 år tidligere. David Sandersson i Hustru Magdalenas gård tok borgerskap i Bergen i 1580, BB I:05.1.

³¹¹ Om *Copien* fikk navnet fordi han førte kopibok, han var en Coep/Kop eller Coepitssøn, lar vi ligge. Etter kilden døde trolig vinteren 1523-34 eller forholdsvis kort tid etter.

Hans Kop slakter svarte i 1519 1 stk deventer med mer. på en Mogens på Unnelands vegne, NRJ I: 347 f. /NRJ I: 334. -- N. Nicolaysen har fire borgere med tilnavn/slektsnavn Kop/Koep som tok borgerskap fra 1602 av, se Borgerbok for Bergen I. I Osterwijkdistriktet levde det i 1420 jomfru Jut Coptiten; søster av en ter Bosch, og Mechtel Coptiten samt Willem de Cuper og Jan Willem de Cuper. Også navn som Arnoldus Starts, Engbertus de Fine, Jacop Claus Sceijve, die Leuwe, Henrich Rutgers, Willem Rutgers, van den Poel, Nycoalus Ackeman, Claus Ackermann, Jan Steebroek ten Bosch, Heijn de Coninc, Gilles van Goerle, de Kerhoven, Henrich de Kock, Jan Claus Vrient, Aert Emmen, Elisabeth Henrich Costersdatter, Henrich de Coster, Willem Coster, Hellwig og Vrank/Frank/Franco van Gestell, Michiel Stevens, Wouter Gijsbrecht Beckers zoen, Hein/Heine, Hellwig, Luutgert, Engelberg, Lambert, Laurens, Marcellis, van Borchman, van den Pasch, Jan Engebrech zoen van den Nijvelear, Henrich Willems de Wolf, Wouter den Vries, Peter Brocken og hans barn, Melis og Melles Jan Walravens, Jan Roelofs Hessel, van Rijelfamilien, van Eijkfamilien, Willem Kap, van Doren, van der Scure, de Meijer/Meyer, Vucht/Vogt, Jan Scuitkens/Scotkern. Ellers finner vi i *Bosch Protocol fram til 1492*: Gijles Coptiten, Willem Dirx Coppezoen, Lodewijg Jans Hapart, Laurens de Vries og Aleijt enke etter Hubrech Wijtman Huben zoen og deres barn som Gijsbert, Lisbeth og Mechtelt, Pauels Borcharts prest gift med Mechtelt, Gertrud enke etter Jan Jans de Meijer, Hilla, Henrich Ghibboijen sin datter, Dirc Starc/Stercke van Breda, Godevaert Enghel Goden, Hans Moelner, Hessel Doerman, Conrant Herman Coren, Gerit Boyter, og Reijner Schaden. -- Alle er person- og familienavn som går igjen i Bergen fra midten AV 1500-tallet og framover mot vår tid.

Konklusjon; 150-240 personer deltok i ”hollenderhandelen” i Bergen rundt 1520

Denne delen av kapittel 4 har tatt for seg den nederlandske mellom- og detaljhandelen i Bergen som ut i fra NRJ kan defineres som ”hollenderhandelen”. Vi undersøkte om vi kunne anslå antall ”hollenderboder” i drift år om annet, antall personer og hvem det var som var engasjert i ”hollenderhandelen”, og hvilke nederlandske varer som ble omsatt i bodene. Samtidig ville vi komme under huden på nederlendernes merkantile og sosiale nettverk i Bergen, og få fram noen institusjoner og personer i Bergen og i Nederland som inngikk i dette kontaktnettet.

Antall ”hollenderboder”. Ut i fra NRJ fant vi det rimelig at en 50-60 hollandske kramboder var i drift i Bergen årlig, som Nedkvitne tok for et forholdsvis høyt tall. Kildegjennomgangene tyder likevel på at dette er et rimelig anslag, Tabell 4.1. viste ellers at NRJ ikke gir oss holdepunkt til å påvise om det var noen relativ sammenheng mellom antall handelsboder idrift og antallet grupper med hollandske kjøpmenn som betalte ledsk i handelstoll. Privilegiene til Amsterdam, Enckhuizen og Horn gjør det rimelig at hollenderne disponerte rundt regnet 30 egne innendørs handelsboder. I tillegg leide man bodrom hos private, Kirken og Kronen. En god del av varesortimentet nederlenderne førte til Bergen og det man kjøpte med hjem til Nederland var holdbarhetsvarer som kunne stå lagret over lengre tid. Derfor kunne handelsvirksomheten ligge på et jevnt nivå, selv om skipstrafikken og varetilførselen fra Nederland svingte noe fra år til år.

Antall personer som var engasjert i ”hollenderhandelen” og hvem dette var. Vi kom fram til at det var rimelig at 3-4 personer var sammen om hver handelsbod. Vi har også tatt høyde for at Nedkvitne mente det var lite trolig at det dreide seg om 4-6 impliserte i hver bod. Vi har likevel grunn til å tro at 150-240 mennesker årlig var beskjeftiget i den hollandske mellom- og detaljhandelen i Bergen: Ut i fra NRJ identifisert vi nesten 60 forskjellige personer fra Holland og Friesland etc. som drev handel med Høvedsmannen og Kongsgården en eller flere ganger i perioden. NRJ og kildegjennomgangen av DN XXII nr 147, viser at kvinner også var engasjert i omsetningen av hollendervarer i Bergen. Av åtte kvinner hørte to hjemme på Hollenderstredet, og vi identifiserte nederlandske huslyder som oppholdt seg i Bergen vinteren over. Disse huslydstørrelse kunne bestå av åtti-ti personer. Hollandske ”sommerkremmere” oppbevarte kramgods og andre saker hos en rekke ”skotske” og andre borgere i Bergen. Mange tilhørte samfunnets øvre sosiale lag, noen var også i familiære forbindelse. I henhold til vitneutsagnene i 1529 var en del å betrakte som sommergjester. Mange drev fremdeles ”hollenderhandel” på Bergen.

Hvilke nederlandske krambodvarer ble omsatt i Bergen? Hollendernes varesortiment besto i høy grad av holdbarhetsvarer. Eksempelvis ble det fra Jon Bagsters³¹² krambod stjålet en pakket tønne med hollandsk lerret pluss en tønne med annet bleiknet lerret, annet klede, og tilskåret, ferdigsydd tøy, hatter og huer, kjortler og trøyer som også de pleide å selge. Fra sjøboden kom det blant annet bort ti stykker mel og malt, sju tønner mel og to tønner gryn i stykkgoods og to tønner pepperkaker. Det er viktig å legge merke til at Jon Bagster på linje med Margrette og Copiens og flere andre, ikke bare hadde en god del bearbejdede brød og bakervarer ment for videresalg, men også mel og andre kornprodukter i varetilbudet sitt. Dette er særlig relevant i forhold til diskusjonen som vi tok i kapittel 2, om i hvilken grad hollenderne kunne forsyne bergensborgerne og råvareleverandørene sine med korn og kornprodukter.

Medaktører i nederlendernes merkantile og sosiale nettverk i Bergen. Kildegjennomgåelsene viser at nederlenderne sto i nær forbindelse og samarbeidet med skotske og en rekke andre borgere i Bergen. Nederlandske sommergjester oppbevarte varer og leide krambod hos skotske håndverkerne. Vitneutsagnene kan tyde på en praksis hvor nederlendernes handelsboder lå i gårder til borgere man hadde alliert seg med: Arnt Snicker og Gyda sto på linje med Lille Thomas Jonsson Klerck, i direkte forbindelser med Nederland og nederlendere som drev detaljhandel i Bergen. Flere av alliansene viser at handelspartene var forent gjennom ekteskap. På bakgrunn kildematerialet vi har lagt fram og drøftelsene, er det ikke urealistisk at mellom 150 og 240 personer var engasjert i de 50-60 krambodene som sognet til den hollandske bodhandelen i Bergen rundt 1520.

---

³¹² Jon/Jonn Bagster sitt navn kan også være en variant av Batzer, som for falkefanger Hermann Batzer i 1520-21, er en mulig fordreining av Hermann Rikerts falkefanger 1519-20. NRJ I. Jon Bagster var skredder, mulig av skotsk/vesterøysk herkomst. Både han og en pike ble i 1523 kastet ut for en trapp og ut av huset av tyske kjøpmenn. Jon klarte å unnsnippe, slik at han berget livet. Når han forklarer at det forsvant en kjortel som hørte *hustruen* til, og et harnisk, en malaykrage, en hellebard, ett sverd og en stålbue samt sølvbelter og – spenne, forstår vi at også de høre hjemme i det øvre sosiale sjiktet. Samlet tap var vel 1.100 mark. Summen stemmer godt over ens med 1.100 mark en Jon Davidsson mente å ha tapt i 1523. Hans fulle navn var derfor trolig Jon Davidsson Bagster. Faren kan ha vært David Thommessøn Skott/skotte som mistet ting for 400 mark.

4. II. VINTERSITTERE FRA ZUIDERSJØEN OG GÅRDER PÅ BRYGGEN 1518-23

Mens vi i forrige del drøftet omfanget av og deltakelse ”hollenderhandelen” i Bergen skal vi nå komme nærmere inn på nederlenderne som rundt 1520 holdt til på Bryggen. Overskriftens og problemstillingenes ordlyd er bestemt ut i fra at vi i hovedsak vil komme over handelsmenn fra byer og steder ved Zuidersjøen og provinsen Overijssel. Dette *kan* være kjøpmenn som var en del av Hansaen, men mest av alt vil det vise seg å være nederlendere som sto ”utenfor Kontorets organisasjon” også kalt ”Kontorets *løse geseller*”.³¹³ Kjøpmenn med tilhørighet til byene Deventer, Hasseilt og Kampen vil stå sentralt i bildet og disse drev ikke forretninger i samarbeid med lübeckerne.³¹⁴ Vi ønsker å se om vintersittere fra Zuidersjøen på Bryggen utgjorde en relativt sett noe større gruppe enn Nedkvitne og andre har tenkt seg. Samtidig ønsker vi å avdekke noen av de påviste kjøpmennenes merkantile og sosiale nettverk: Problemstillingen blir: Hvordan påvise vintersittere fra Zuidersjøen på Bryggen og hvilken sosial betydning hadde egentlig tilsynelatende anonyme Zuidersjøiske kjøpmenn på Bryggen?

VINTERSITTERE PÅ BRYGGEN OG ANTALL ZUIDERSJØERE

Utgangspunktet for diskusjonen er at Nedkvitne i sin Tabell V.3.; lister opp fire navngitte kjøpmenn fra Zuidersjøen som vintersittere på Bryggen ”1517-23”. Grunndataene er hentet fra Leidangen på Bryggen, inntekstregnskapet for 1522/23. Leidangsmanntallet inneholder en oversikt med 157 navngitte leidangsbetalere; som holdt til i 23 spesifiserte gårder, -- der noen var såkalte ”dobbeltgårder”.³¹⁵ De 157 kjøpmennene betalte leidang for 250 stuer og 7 kleiver. Alle leidangsbetalerne blir forstått og betegnet som ”vintersittere” på Bryggen.³¹⁶ Innbetalerne vinteren 1522/23 er ført inn med egennavn og/eller patronym/appellativ under den gården vedkommende hadde stue eller kleive i, og hvor mange enheter han betalte leidang for. Bare et fåtall leidangsbetalere er gitt geografisk tilnavn. Nedkvitne mener at det ellers er mulig å skille ut vintersitterne fra andre kjøpmenn og folk som nevnes i Regnskapene fordi regnskapsførerne

³¹³ Fossen BBH II, Jfr. kap. 2 her.

³¹⁴ Nedkvitne side 266f.: ”Kjøpmenn fra Wismar Bremen og Hamburg drev for en stor del i sine stuer i kompaniskap med lübeckerne og må ha organisert sin handel på samme måte som dem. Zuidersjøbyene derimot brukte i stor utstrekning sine stuer til å losjere sommergjester i stevnetida, og sto derfor i motsetning til lübeckerne. Etter dette (1476) må de ha tilpasset seg, selv om en ikke kjenner til at de sto i kompaniskap med lübeckerne. De øvrige kjøpmannsgruppene (...) synes å ha besøkt Bergen bare i seilingssesongen. Det sammen gjaldt nok også kjøpmennene fra Rostock og Zuidersjøen.” -- Siden Kontorets vintersittere -- som dets oldermenn -- gjennomgående var kjøpmenn fra Lübeck, kunne disse ikke -- som vi skal se dem fra Deventer gjorde i 1524 -- påklage restriksjoner pålagt dem i Bergen til noen hjemby. Man hadde forbud mot å gifte seg, slå seg ned blant Bergens kjøpmenn og å tilhøre samme gilde som borgerne. Kontoret rådte også over en etter måter stort antall (600-2000) våpenføre menn her.

³¹⁵ NRJ III: 634ff. Nedkvitne teller ikke med Øvre og Nedre Bartskjærboden, Nedkvite: 255. Mens det i 1522 var snakk om 250 rom der det ble drevet handel, mente man i 1615 at de da 119 stuene var handelsstuer i daglig drift, Nedkvite:256. Bryggeleidangen er, som byleidangen, ellers kun gjengitt i NRJ som summariske ”sekkeposter”; Garpeleidang for 1517 var på 42 1/2 mark og ble betalt i 1518. Per skriver hadde ført opp og gjort regnskap på garpeleidangen før han døde. NRJ I: 92. I 1520 var garpeleidangen på Bryggen 41 mark 7 ss, som Oluff skriver svarte for slik det skal etter manntallet. NRJ I: 551. Innbetalingene i 1522/23 utgjør rundt regnet 40 mark.

³¹⁶ Hver eneste mann som oppholdt seg i Bergen over vinteren dvs. på julaften, skulle betale leidang til Kronen.

gjennom hele perioden (1517-23) generelt sett skilte vintersitterne fra sommergjestene ved at vintersitterne/leidangsbetalerne "kalles 'i en bestemt bygård' ved posteringene.

Nedkvitnes fire "vintersittere fra Zuidersjøen"

Nedkvitne har – med henvisninger til NRJ I-III – relatert Henrich Blauw *i Solegården*, Henrich van Hasseilt *i Wetterleffuen* og Jacob Rothers *i Holmedalen*, som hjemmehørende ved Zuidersjøen. Ved sammenstilling av opplysninger gitt i NRJ I-III har han med Henrich Severin fra Kampen i Solegården som en fjerde vintersitter fra Zuidersjøen på Bryggen i årene "1517-1523".³¹⁷ Nedkvitne grunngir de 3 leidangsbetalerne på følgende vis: For Henrich Blauws del refereres det til NRJ I side 195; som klargjør at Henrich Blauw skipper til Campen i 1518 kjøpte inn 3 tørre huder. For Henrich van Hasseilt viser Nedkvitne til NRJ I side 656; som sier at Henrich van Hasseilt i Wetterleffuen i 1520 kjøpte 100 spekk hos Hovedsmannen.³¹⁸ Ved Jacob Rothers henviser han til NRJ I side 97 og sommerregnskapet 1518, hvor det heter at Jacob Roters *ut i Brødregården* solgte 8 stk deventer kontant. Samtidig har nok han visst om, men ikke fått med henvisningen til NRJ I på side 237 og innførselen om at Iakop Rothers i Brødregaardhen de Danentria, altså Iakop Rothers i Brødregården av Deventer kjøpte 90 våger rundfisk på Kongsgården: Nedkvitne har nemlig på det nevnte stedet -- NRJ I på side 237 – funnet belegg for at Henrich Severin fra Kampen kjøpte råskjær. Dette er sidestilt med NRJ III side 90 hvor Henrich Severin vinterhalvåret 1521/22 får tilnavnet *i Solegården*,³¹⁹ Nedkvitne har ergo lagt de to kriteriene stedsangivelse i Nederland og "i gården" til grunn. Ellers var de fire definerte vintersitterne fra Zuidersjøen innom fire gårder; Brødregården, Holmedalen, Solegården og Wetterleffuen. Er dette likevel alle nederlandske vintersittere på Bryggen og satt de i flere gårder enn fire gårder?

FINNER VI FLERE ENN FIRE VINTERSITTERE?

Vi ønsker altså å følge Nedkvitnes spor, men med en noe annet mål: Mens Nedkvitne ser på utvikling og endring ved handelsveier, handelsvarer og godskvantum over lang tid ønsker vi å presentere nederlenderne i seg selv og de forbindelsene de rundt 1520 sto i i trafikken og virksomhetene på Bergen og i Nederland I henhold til opplysninger vi presenterte kapittel 3 og dokumentasjonen vår i tabellene 3.7. og 3.8. så vi at Claus Klogh i Solgården og et par andre Zuidersjøiske kjøpmenn hadde gårdstilhørighet på Bryggen. I tillegg kjenner vi til at folk fra Deventer i årene fram mot 1523 satt med fast eiendom på Bryggen. Vi kan slik forvente å finne

³¹⁷ Nedkvitne har i Tabell V.2. -- en korresponderende tabell -- satt opp en oversikt over andre hanseatiske vintersittere basert på kildetilfang som DN og NGL ellers.

³¹⁸ Nedkvitne viser også til HUB XI nr 1067.

³¹⁹ Nedkvitne: 263. Nedkvitne har i henvisningen ikke ført opp i hvilken gård de tre andre personene satt i, han viser der bare til sidene. Ved identifiseringen av de andre hanseatenes hjemsted har han basert seg på Bruns, BremArch, HUB og NRR I, satt om mot NRJ I-III, hvor det var mulig.

flere enn fire nederlandske vintersittere på Bryggen. Ellers må det understrekes at for noen av personenes del kan vi ikke oppnå mer enn å sannsynliggjøre at vedkommende er nederlender – noen mer sannsynlige enn andre. Alle avveininger blir dog tatt med rimelig fornuft.

Handel med deventerklede, spekk, og varer i *Nederlandshandelen* som kriterier

Nedkvitne nevner at salg av tøy og kjøp av spekk var typisk for zuidersjøernes vareomsetning i Bergen. Kan salg av deventerklede fra en gitt Byggegård *i bredere forstand* vekke mistanke om at andre kjøpmenn i gården enn selgeren sto i forbindelse med Zuidersjøen siden varen i seg selv er en strengt stedsrelatert eksportvare? Gjelder det samme for innkjøp av spekk? I hvilken grad kan omsetning av deventerklede og spekk og andre typiske nederlandske eksport- og importprodukter nyttes som innfallspport når vi skal lete etter nederlandske vintersittere på Bryggen? Hvordan skal vi i så fall vekte dette og hvilke andre kriterier bør fylles for å stadfeste/avvise vedkommende nederlandske tilhørighet?

For å kontrollere om det var plausibelt at langt de fleste som solgte deventerklede var fra Zuidersjøbyene, har undertegnede jamført selgerne med samtlige skipstollbetalerne fra Hansabyene og Nederland i 1518: det året hvor vi har flest salg. Det viste seg at *ingen* av dem som solgte deventer til Kongsgården sommeren 1518 eller senere var skipper fra de Vendiske byene eller fra andre byer enn vestlige hansabyer og Zuidersjøbyene. En rask jamføring i sommerregnskapet 1521 som inneholder flest enkeltposter over Kongsgården handel med Bryggen viser heller ikke sammenfall skipper fra Lübeck/Østersjøen og salg av deventer. På samme vis forholdt det seg med innkjøp av spekk.

Henrich Blauw skipper till Campen solgte i 1518 både 5 stk deventer, og 1 stk ledsk for 30 mark og over 9000 hollandske murstein³²⁰ og kjøpte flere ganger inn spekk samt satt i Solegården. Jacob Rothers fra Deventer solgte som Blauw derimot både deventer og ledsk. Men Henrich Seffuerin som holdt til i Solegården i 1518 solgte verken da eller i 1521 deventer. Heller ikke Henrich van Haseilt i Wetterleffuen solgte deventer til Kongsgården.³²¹ Salg av deventer til Bergenhus kan *i seg selv* derfor ikke være indikator på at selgeren hørte hjemme ved Zuidersjøen.³²² En hurtig kildegjennomgang tyder likevel både på at flere av vintersitterne i Solegården leverte deventer og at noen i gården var vintersittende handelsskipper fra Kampen. Dessuten later flere av kjøpmennene i Solegården til å ha drevet i handelsfelleskap: Siden

---

³²⁰ NRJ I: 140

³²¹ Derimot kjøpte han inn spekk (NRJ I: 655), og solgte 1 stk rødt ledsk (NRJ III: 122) og byttet bort en lest korn mot råskjær (NRJ I: 658).

³²² -- På samme måte som vi implisitt forstod at en person som betalte ledsk i kjøpmanntoll gjorde det på vegne av en gruppe hollandske kjøpmenn som ville drive handel på Stranden trengte det nødvendigvis ikke være han som sto i krambodene.

zuidersjøerne ikke drev kompaniskap med lübeckerne ved Kontoret kan vi ta utgangspunkt i en klart definert zuidersjøisk eksportvare som deventertøy og innkjøpsvare som spekk.

Navn på folk fra Zuidersjøen og Nederland ellers funnet i kilder utenom NRJ

Navneopplysningene som finnes i forbindelse med dokumenter som omhandler eiendommer nederlenderne satt med på Bryggesiden før 1520-tallet og annet tilgjengelig kildemateriale, kan under visse forutsetninger også hjelpe oss på vei. I 1460-årene kjøpte to handelsmenn fra Deventer, Gert Giringhe og Dirich Johannessøn en stue med alt tilbehør i Finnegården av Alit, mor til ”avdøde Lambert i London”.³²³ Av en mer samtidig kilde; DN VI nr 692 fra 1524 – som vi nevnte i relasjon til overfallet på borgerne høsten 1523 – vet vi at Arnt then Marsche og salige Arnt Meeussøn to borgere fra Deventer i 1490-årene hadde kjøpt et hus med mer av en Marquard Lange.³²⁴ Dette lå på oppsiden av Bryggen nord for St. Petri Kirkegård og ble brukt som krambod og lager.³²⁵ Eiendommen var benyttet av folk fra Deventer fram til 1520-årene. Navn på nederlandske personer som nevnes her og i andre kilder kan knyttes opp kjøpmenn vi møter på Bryggen. For eksempel Herman Koster som trolig på rettslig oppfordring stilte for Deventers Råd våren 1524 og bekreftet at han omtrent 25 år tidligere hadde vært i Arnt the Marsches tjeneste i Bergen. Her hadde Bernt Dappir tjent Arnt i 7 år mens Herman hadde tjent Arnt i 6 år. Bare folk fra deventer hadde hatt retten til eiendommen og benyttet den. Cort Buck et tredje vitne fra Deventer hadde selv vært i Bergen.³²⁶ Når Kort Bock som betalte leidang for stue i Engelengården vinteren 1522/23 og Cort Buck av Deventer³²⁷ har identiske navn har vi trolig en og samme person foran oss. Slik kan opplysninger fra NRR og DN sammen med andre tilgjengelige kilder gjøre oss sikrere i vår sak, der NRJ selv gir ingen eller få spor utenom navn og gårdstilhørighet. Det er det samlede bilde – hvor navn sammen med patronym og tilnavn og at vedkommende sto i direkte merkantil og/eller sosial forbindelse med en nederlander – som i grensetilfeller og basert på godt skjønn, vil bli tungen på vektskålen i vurderingen:

³²³ Gert Giringhe og Dirich Johannessøn fra Deventer, i kjøpet inngikk alt tilbehør, *aktiva og passiva, løst og fast* prisen var 120 gylden og fant sted 22. mars 1461. E. Bull, BHFS nr 33: 142. Høsten 1463 inngikk Dirich Johannessøn – da omtalt som Gert Giringhe av Deventers kompanjong i Bergen -- avtale om kjøpmannskap med Herman Schotteler av Kampen. Jacob Visch og Gosen Klenkenberg (fra Kampen) var til stede på Hermans vegne, E Bull: BHFS nr 33: 133f. Jfr. NGL 2 r 2, nr 416, tillegg nr 5, Bergen 14660726, der den senere tvisten dem imellom blir omtalt. Var Gert Giringhe og Dirich Johannessøn rundt 25 år i 1460, ville de vært ca. 85 år i 1520. Det er derfor lite trolig at vi finner dem i Bergen 1518-23.

³²⁴ DN VI nr 692, Deventer 15240524. Brevet er i original på hollandsk og er oversatt i samarbeid med Anders Austefjord. En del momenter i dokumentet tyder knytter det til overfallet i november 1523. 1: Brevet er et rettslig dokument stilt til Oldermannen ved Kontoret dvs. Lübeckerne, i Bergen. 2: Eiendommen hadde blitt *benyttet i fred og fordragelighet* av kjøpmenn fra Deventer *til dags dato*. 3. Dokumentet er ført i pennen et halvår etter at overfallet fant sted, så det har vært mulig fått fram en formell beklagelse til Deventers råd, som hadde hatt tid å gjøre rettslige forføyninger som innstevning av vitner etc. Marquard Lange og Hans Bergesdragen seilte i 1484 fra Rostock til Bergen til Kjøpstevnet, da de ble kapret ved Marstrand av 'junker Jacop', Edv. Bull i BHFS nr 32: 184.

³²⁵ Jfr. Bernt Lorentzens *Kart over Bryggen ca. 1550*, lå eiendommen trolig på Søstergårdens grunn. Den sørlige nabogården her er Engelgården, Lorentzen 1952: 187.

³²⁶ DN VI nr 692, Deventer 15240524. Original på papir i UBB, manuskriptsamlingene, forminsket digital avfotografering.

³²⁷ Nedkvitne henviser til DN VI nr 692 i sin tabell V.2.; ”Hjembyene til navngitte ikke-lybske vintersittere 1430-1537, lensregnskapene ikke medregnet” Nedkvitne regner med/teller med 4 personer fra Zuidersjøbyene ved nevnte kilde.

Kriterier for at personer er nederlendere og de tre kategoriene vi rangerer dem i

1. Navn/hjemsted i Nederland går fram av NRJ/DN. 2. Salg av deventerklede. 3) Salg av andre varer som gjerne nederlendere handlet med a) ledsk, b) krydder og kolonialvarer, c) skipsutstyr, d) våpen og krutt. 5. Innkjøp av 1) spekk 2) huder og skinn. 4. Sosial kontekst a) Gårdstilhørighet b) handelsfelleskap med sannsynlig nederlender. Arbeidet fordrer en systematisk finkjemming av kildene og at samtlige relevante personer og opplysninger kommer i betraktning. Alle aktuelle kjøpmenn er vurdert på forhånd og etter beste skjønn delt inn i fire kategorier: 1: Sikker nederlender, 2: mer sannsynlig nederlender, 3: mindre sannsynlig nederlender og 4: ikke nederlender. Selv om vi stor grad kommer til å presentere kjøpmenn av kategori 1, 2 og 3 kommer vi av metodiske omsyn til å vise hvorfor enkelte ikke er nederlender.

GÅRDER PÅ BRYGGEN MED SALG AV DEVENTERKLEDE 1518-23 OG KJØPMENNENE DER

Jfr. Tabell 4.7. ble det solgt deventerklede fra 11 av de 23 gårdene på Bryggen. Den 12. gården Wetterleffuen, var selger innom. Av de 33 kjøpmenn som solgte deventer til Kongsgården var 7 å regne som sommergjester. 2/3 av salget av deventer til Kongsgården fant sted i 1518, da 22 handelsmenn sto for rundt 25 salg. Lensregnskapene godtgjør i hvilken Bryggegård 19 av dem holdt til i. En av dem kjenner vi dog kun ved betegnelsen *garp*.³²⁸ Tabell 4.7. viser i SUM ellers at praktisk talt halvpertene av de gårdsrelaterte kjøpmennene 1518-23 solgte deventer, og gårdsrelatering av *deventerselgerne* er på godt over 80 % (26 av 33 personer) totalt. Gårdene utgjør halvdelen av Byggegårdene og samlet antall stuer, og vi dekker inn 88 av 157 leidangsbetalerne vinteren 1522/23. Slik skulle vi ha et representativt materiell å arbeide ut i fra.

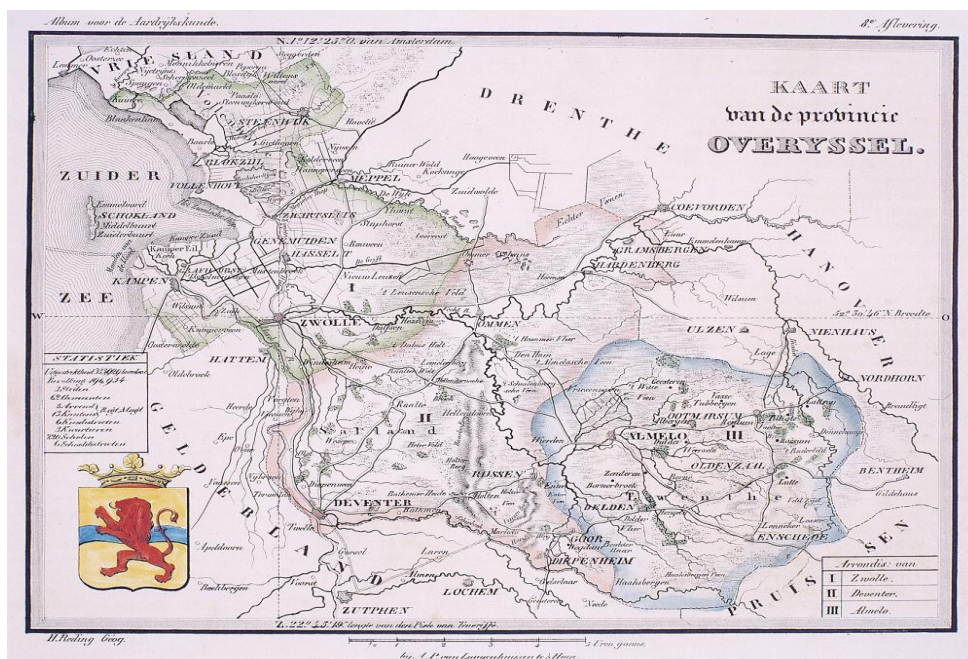
Brødregården og Solegården skiller seg ut med 8 og versus 5 devnterselgere totalt. Ellers var det 3 selgere i Finnegården og 2 i Bugården og Søstergården. – Brødregården, Solegården og Finnegården er også gårdene med flest oppgitte kjøpmenn. Men også Aafjorden, Søstergården Wetterleffuen og Dramshus har inntil 1522 en god del dokumenterte vintersittere. Tabell 4.8. viser hvem som solgte deventer, hvorfra, når og hvor stort salget var. Kjøpmennene blir presentert i tabell. 4.8

---

³²⁸ NRJ I: 98. Jfr. andre posteringer er det kanskje Hermann Gassen/Gotzen i Kappen, det er snakk om.

Tabell 4.7: Gårder på Bryggen og kjøpmenn som leverte deventertøy til Bergenhus 1518-23.³²⁹

Referansenummer til/og Gårdsnavn og antall stuer og kleiver betalt leidang for i 1522/23	Kjøpmenn som leverte deventer sommeren 1518-23. (leidang 1522/23)	Registrerte kjøpmenn i Gården etter NRJ I-III og V	
		Kjøpm. tom. 1522	Betalere leidang 1522/23
I. Brødregården, 8 stuer	8 (Gurius Møller)	10-12	6, III: 637.
II. Bugården, 9 stuer og 3 kleiver	2	2-3	6, III: 638f.
III. Dramshus 18 stuer,	1	4	13, III: 636f.
IV. Einersgården 7 stuer	1	1	6, III: 639.
V. Engelen 9 stuer	(1, - også 1517; Johan Tripmagher)	1	8, III: 635.
VI. Finnegården 10 stuer	3	9-10	6, III: 638.
VII. Kappen 12 stuer	1	3-4	6, III: 640.
VIII. Revelsgården 5 stuer og 1 kleive	1	1	5, III: 635f.
IX. Solegården 8 stuer,	5	6-7	6, III: 640.
X. Søstergården 5 stuer og 3 kleiver	2	4-5	4, III: 635.
XI. Wetterleffuen 11 stuer	0, men Steffen nevnt 1517	3-4	10, III: 637.
XII. Aafjorden/ Jacopsfjorden 24 stuer	1	6-7	10, III: 639f.
SUM 128 stuer, 7 kleiver	26	50-57	88
Kjøpmenn uten gård/sommergjester	7	--	--
Antall kjøpmenn	33	--	--

³²⁹ NB: Hver eneste postering med referanse til en gitt Bryggegård er lagt inn i databasen. Det er lagt så langt råd forsøkt å unngå at en person er talt "dobbel". Flytende anslag gjenspeiler flytting ut og inn i gårdene i perioden og/eller mistanke om variert betegelse på ett og samme individ etc.

Tabell 4.8: Gårdsrelaterte kjøpmenns salg av deventerklæde til Bergenhus 1518-23

Navn	Gård	Salg av dev	Annet
Henrich Bryning i Brødregården	Brødregården	1518: Salg 4 stk deventer I: 98. : kjøp 30 våger råskjær I: 238.	
Wernickæ i Brødregården	Brødregården	1518: Salg 5 stk deventer , I: 100. kan være Bergen op Zoom, eller van den Berighe og lignende. Werniche van der Berighe husker vi som skipper fra Nederland 1 stk malt i skipstoll 2. mai 1523 II, NRJ III: 644.	Jfr. Varnicke Starck i Aafjorden
Henrich Køster i Brødregården Alias Coster	Brødregården	1518: Salg 6 stk deventer I: 98. Motpost I: 142. 1518: kjøp 150 våger råskjær I: 237.	Coster-familien i Deventer?
Jacob Rotckers i Brødregården	Brødregården	1518: Salg 8 stk deventer Item 2 stk ledsk og et annet I: 97. 3 stk deventer , I: 99. og 2 stk deventer , I: 142. 1518: kjøp 100 våger råskjær I: 140f.1518: kjøp 22 våger råskjær I: 237	1522/23 i Holmedalen?
Johan Buckholt i Brødregården	Brødregården	1518: Salg 8 stk deventer Item Salg 2 stk ledsk I: 98	Tysk på Bryggen.
Tønnes i Brødregården	Brødregården	1518: Salg 8 stk deventer Item Salg 3 stk ledsk eodem I: 98. Salg 19 stk deventer , I: 99.	
Henrich Godemann i Brødregården	Brødregården	1518: Salg 9 stk deventer I: 96, 2 stk, I: 97. 2 + 1 stk 1518: "ved Bryggen" I: 97. Han leverte også ledsk. Trolig Henrich Godemann "garp paa Brygghen". I: 83.	1520: <i>Henrich skomaker i Brødregården</i>
Gurius møller i Brødregården,	Brødregården	1519-20 : salg 14 stk deventer 1520: salg 1 stk blått deventer	1522/23 i Wetterleffuen
Kort Waldenhuus	Bugård?	1518: Salg 2 stk deventer pygh , 2 stk wareklede, 2 stk sølvfar, 1 stk og 6 alen grått osmunbryggers klede, NRJ I: 99f., 1519: Salg 3 stk forduk, 1 stk sarduk, 1 stk hvitt sølfar, 2 alen wareklede, I: 350. samt 2 lykter. NRJ I: 350 og I: 394. 1520: Salg 4 stk deventer , sølvfar, 1 stk og forduk, westfalerlerret og 36 alen tvebrett. I: 562.	1522/23 i Bugården, III: 639.
Henrich Egge	Bugård?	1518: 6 stk I: 155. Henrich Egge var i ikke oppgitt i noen bestemt gård.	1522/23 Henrich Eger. I Bugd.III: 639.
Berent Westrich i Dramshus	Dramshus	1522: salg 3 stk. rødt deventer og 1 stk. rødt ledsk for III: 491.	Leidang Westerwijk i NI, kart: O14
Walther i Einersgården Walther Løfftingh	Einersgården	1518. 4 stk I: 98. I: 140. Solgte også 1 stk ledsk I: 97 og I: 140 1518: kjøp 80 våger råskjær. I: 235.	
Johan Tripmagher	Engelen	1517: Salg 1 stk rødt deventer og to stk. blått deventer , 1 stk bonet grovt, wareklede og humle, I: 52.1. 1518: <i>Johan Tripmaghers folk</i> leverte 14 stk deventer , og 3 stk <i>Tripmaghers selskap</i> den 24. august. NRJ I: 97.1519:" 9 stk deventer , sarduk, svart pygh, lerret 1521: Salg 9 stk deventer, 3 stk svart ledsk	1522/23 Engelen
Henrich Lambertssøn i Finnegården	Finnegården	1519: Sakefall: 3 stk. ledsk på 300 rhinske gylden han var skyldig, ens 1 stk. deventer I: 348f. 1520: Betalte for som Kort Waldenhuus, Johan Tripmagher, Henrich Skarff og den annen skyldte, I: 563	leidang i
Herman Lambertssøn i Finnegården?	Finnegården	1518: Salg 15 stk deventer for 168 ½ mark, kledet er innskrevet. I: 98, for 168 ½ mark, I: 140.1518: Kjøp 113 våger råskjær for 170 mark 1518, I: 235. Postert uten gårdstilvisning.	Herman Bernt claff, leidang i Finnegården III: 638.
Pouell Beck i Finnegården alias Pouell i Finnegården og Pouell van Becken	Finnegården	1519-20: Salg 2 stk deventer – som vi ser av kilden at gikk til bøndene i Valdres -- og sarduk.1519-20: salg 2 stk deventer og like ens 7 sarduk I: 480 1519-20: salg 2 stk deventer og like ens 1 stk. sarduk til Bergenhus, dette den 11. oktober 1519, II: 551 1.1519-20: Kjøp 95 våger råskjær I: 544 1520-21: byttet bort 5 tønner mot 15 våger råskjær. Jfr. motposten I: 691, kalles han Pouell bydker. II: 29	Leidang III: 638.
Garp i Kappen	Kappen	1518. Salg 4 stk I: 98	
Peither Tunneksen i Revelsgården	Revelsgården	1520: Byttet 4 stk deventer mot 30 våger råskjær. Byttet er helt anonymisert i inntekten. I: 659 (og I: 580.I) Han kjøpte også 35 våger råskjær og en tønne spord. I: 659 <i>Peither Temiker</i> : 1518: Kjøp 86 sider kobbespekk og 3 spekk, I: 241. Peither Tymen fra Deventer?	Leidang : Petter Landsberg

Forts..

Navn	Gård	Salg av dev	Annet
Alf i Solegården	Solegården	1518 salg 4 stk. deventer på Claus Kloghs vegne og <i>pengene er utgiftsførte</i> , I: 99.	på Claus Kloghs vegne
Henrich Skarff (I) i Solegården.	Solegården	1521: leverte 1 stk deventer , 1 stk malt 2 våger mel og <u>1 dobbel hakeringsline</u> III: 122. 1518: Gjorde opp for en gammel skyld på 47 ½ mark på vegne av en Henrich van Twellen, NRJ I: 83.. 1521: La ut sakefall på 150 mark for Torckill Torsteinsøns for båt etc. II: 576.	Leidang betalt av Henrich Blauw,
Claus Kloffwer skipper til Kampen. Claus Klogh i Solegården	Solegården,	1518: Salg 4 stk deventer I: 99 , og (6 stk) I: 137 . 1518: 2 stk. ledsk, I: 98. og 1 stk ledsk, I: 98. Dessuten 2 stk ledsk for 60 mark, motpost <u>Clawes Kloffwer skipper til Kampen</u> I: 141. 1518: Skipper til Kampen, skipstoll, I: 114 og I: 11	Leidang betalt av Henrich Blauw,
Henrich Blauw i Solegårde	Solegården,	1518: Salg 5 stk deventer , 1 stk ledsk I: 97 Motposter I: 140.	Leidang
Herman Oldenkarcke i Solegården	Solegården,	6 stk I: 97, 14 stk: 99 2 stk I: 137 Oppført <u>alene</u> i motpost ved salg av 4 stk dev, 1518. I: 143. 1518: Salg 5 stk deventer , 1 stk ledsk I: 97 Motposter I: 140. Var i Bergen alle fem årene. 1518-19: kjøp 4 løp smør for 7 ss 2 alb i tillegg til 4 kipper never som ble levert til Gården.	Leidang
Jacob Rothers i Søstergården	Søstergården	1518 salg 13 stk I: 97 . Motpost bekrefter navn og gård. I: 141. ledsk?	
Peither Mwes i Søstergården	Søstergården	3 stk I: 96 1519: salg 1 skippund 2 ½ lispund <u>humle</u> I: 354, jfr. I: 390.	Navn kjennes fra Overijsel.
Hans Krøger i Aafjorden	Aafjorden	1518 salg 3 stk, I: 98	Rutger/ Rutgers fra Overijsel.

SALG AV DEVENTERKLEDE OG MULIG NEDERLANDSK TILHØRIGHET

Når vi nå skal ta for oss de utvalgte Bryggegårdene hvor det ble solgt deventerklede 1518-23 og mulige tilhørende vintersitterne fra Zuidersjøen, skal det innledningsvis presiseres at formålet med dette avsnittet ikke er å komme fram til et ”korrekt” anslag over nederlenderne som befant seg på Bryggen 1518-23. Heller er det å vise en del interessante merkantile aspekter ved noen av de Zuidersjøiske/nederlandske kjøpmennene ved Bryggen som ikke er trukket fram tidligere.

Gårdene vil bli gjennomgått i alfabetisk rekkefølge og de kjøpmennene som solgte deventerklede i gården som mest trolig var nederlender nevnes først. Deretter tar vi for oss de kjøpmennene i gården kildene antyder er mest relevante. Årsaken er at oppgaven ellers ville bli uoverkommelig. Hver vintersitter er markert ved at navnet er understreket i innledningen til det avsnittet hvor vedkommende kjøpmanns nederlandske tilhørighet blir påvist.

I. Brødregården

Hele 8 av 26 de gårdsrelaterte kjøpmennene som leverte deventerklede 1518-23 (7 av 19 selgere sommeren 1518) holdt til i Brødregården. Samtlige er innført i NRJ med flere ærend på Kongsgården. Ingen av dem er vintersittere og/eller leidangsbetalere i Brødregården i

1522/23.³³⁰ Bare en av de åtte; Johan Buckholt -- som solgte også ledsk --, kan *helt* utelukkes som neder-landsk; han defineres i NRJ som ”tysk”.³³¹

Henrich Bryning i Brødregården knyttes til Zuidersjøen gjennom familienavnet som kjennes blant annet hos kampenskipperen Herman Bryning. Herman Bryning befant seg årene i 1463-1486 en eller flere ganger i Bergen sammen med fem andre skippere fra Kampen; Coep Hellebrandtsson, Willem Hillebrandtsson, Laurens Lange, Willem ter Acker og Reymer Hoet.³³² Henrich Bryning solgte deventer og kjøpte råskjær i 1518.³³³ 2: Mer sannsynlig nederlender

Henrich Coster i Brødregårdens navn kjennes fra Overijsel som Henrich de Coster.³³⁴ Han står høyst sannsynlig i forbindelse med den store Costerfamilien i Deventer. Kanskje er Henrich Coster en slektning av Herman Koster fra Deventer som arbeidet hos Arnt the Marsche og levde i Deventer i mai 1524. Henrich Coster solgte en rekke tøyer i 1518, og kjøpte fisk både da og 1519.³³⁵ 1: Sikker nederlender

Jacop Rothers (I) Brødregården knyttes som vi så i innledningen direkte til Zuidersjøen og Deventer gjennom appellativet *de Dauventria*, og indirekte gjennom salg av ledsk og deventer.³³⁶ Men ellers trengte verken handelen med deventertøy eller navn utelukker hans nederlandske hjemstavn. – Vi husker at hollenderne Arent og Floris i kilden vår fra 1535 hadde samme patronym som Jacob, og *Jacobsson* igjen er benyttet som patronym i kilden. En Jacop Rothers var som vi så, etter Nedkvitnes mening i 1522/23 flyttet til Holmedalen og betalte leidang der. 1: Sikker nederlender

Steffen Ruus i Brødregårdens tilhørighet til Deventer framgår av et dokument som Edvard Bull den eldre viser til, og som ble satt inn i sin historiske sammenheng i kapittel 2.³³⁷ Steffen Ruus er registret som handlende i Brødregården i 1518.³³⁸ I 1520-regnsakpet kalles han ”Steffen Rytze

³³⁰ Herman Oldenkircke som betalte leidang for tre stuer i Brødregården i 1522/23 er tatt med blant vintersitterne i Solegården, fordi det var derfra han solgte deventerlede.

³³¹ En slik type merknad/betegnelse dukker innimellom opp i Regnskapene. Hvorfor skriver regnskapsføreren den? Kan det peke tilbake på at flesteparten av dem i Brødregården normalt sett var Zuidersjøere?

³³² NGL 2 r, side 740 ff, vedlegg nr 6 og nr 7. Navnet er tradisjonsrikt i Overijsel. OBS: Utfyllende ref. under Johan Bernitsson.

³³³ Henrich Bryning 1518: Salg 4 stk deventer I NRJ: 98, og kjøp 30 våger råskjær NRJ I: 238.

³³⁴ Bosch Protocol fram til 1492.

³³⁵ Kanskje var han i Bergen også i 1521: Henrich *Køsster*, kjøp råskjær NRJ II: 571.

³³⁶ 1518: Salg 8 stk deventer Item 2 stk ledsk og et annet NRJ I: 97. 3 stk deventer, NRJ I: 99. og 2 stk deventer NRJ I: 142., og kjøp 100 våger råskjær NRJ I: 140f.og: kjøp 22 våger råskjær NRJ I: 237. 1519: kjøp 80 våger råskjær NRJ I: 239, jfr NRJ I: 466. Om Jacop Rothers og Jacob Rothers i Søstergården er identiske, kan dette forklares ved at sistnevnte i løpet av sommeren 1518 hadde flyttet fra Søstergården til Brødregården og at denne innen vinteren 1522/23 var havnet i Holmedalen. - Men dette er antagelser som p.t. ikke lar seg dokumentere. Logisk sett er det helst tale om to ulike personer fra Zuidersjøen

³³⁷ ”Fredsslutningen mellom Lübeck og Holland i 1534 og nederlendernes aktiviteter i Bergen og nordover”, BHFS nr 33: 151.

³³⁸ Steffen Rydtz i Brødregården kjøpte 18 våger råskjær for i alt 23 mark i 1518, NRJ I: 238.

ved Bryggen”³³⁹ og i 1522 Steffen Rytz.³⁴⁰ Steffen Ruus betalte ikke leidang i 1522/23. Det gjorde derimot en Thomas tho Rimn som *kan* ha vært Thomas Ruus. 1: Sikker nederlender

Johan Bernitssøn forbindelse til Deventer kan også spores via dokumenter i fra sakskomplekset etter Erkebispens flukt, nærmere bestemt DN VI nr 768, dagsatt i Deventer 18. juni 1548.³⁴¹ Johan Bernitssøn betalte leidang for en stue i Brødregården 1522/23, og han kan være identisk med den Johan Bernitssøn i Rottmannsgården som hadde kjøpt inn 140 våger råskjær i 1518.³⁴² 3: Mindre sannsynlig nederlender

Johan Kupenn nederlandske tilknytning går også via Kirken og Erkestolen. Vi kan gå ut i fra at vi står overfor Broder Johan Coepitssøn som etter 1524 satt i Karthauserklosteret ved Amsterdam.³⁴³ Johan Coepitssøn oppholdt seg trolig i Bergen i første rekke fordi han var handelsrepresentant for en Kirkelig orden, og ikke som hollandsk privatperson. Johan Coepitssøn oppholdt seg for det meste i Nederland etter 1523. 1525 er broren Glassmester Simon Coepitssøn årvisst i ulike ærender å finne både i Bergen og Trondheim. Det er også plausibelt at Johan og Simon var brødre av kampenskipperen Henrick Coepitssøn som vi møtte i kapittel 3.³⁴⁴ Johan Kupenn betalte leidang i Brødregården i 1522/23. 2: Mer sannsynlig nederlender

Tønnes i Brødregården solgte hele 19 stk deventer og leverte 3 stk ledsk i 1518. Dette og at *Tønnes* er nederlandsrelatert gjør det rimelig at han i faller er 3: Mindre sannsynlig nederlender.

Willum klocker kan og tenkes å være nederlender. Tilnavnet antyder at han var gårdens ombudsmann og/eller den som ringer i gårdens klokke ved ulike anledninger, ved møter og

---

³³⁹ Steffen Rydtz -- Staffan Rysske -- gjorde i 1520 opp en restanse med Kongsgården som hadde stått fra Bertil Skrivners tid (død innen utgangen av 1518). Avregnet 12 harnisker med alt tilbehør mot 48 våger råskjær, like ens 6 packenellicker for 6 våger råskjær fra herr Bertils tid, like ens 1 ringekrage for 1 våger råskjær, og like ens 40 våger råskjær ble kjøpt av samme Steffen kontant hos Jørgen, l: 657f. Jfr. l: 558: da bokstaver Steffan Rytze ved Bryggen. Steffen Ruus kan vinteren 1516-17 ha holdt til i Wetherleffuen. På 1460-tallet hadde Kontoret nektet Herbert Huden, Derek to Lo og Steffen ter Beck fra Deventer å handle med hollendere i Bergen. NGL 2 r, side 740 ff, vedl. nr 6.

³⁴⁰ 1522: Steffen Rytz, 1522 salg 9 ½ pund trosser for 11 1/2 mark 5 ss, NRJ III: 492.

³⁴¹ "Henrich Dorre hadde som fullmektig for den for barna begunstigete Johan Berentssøn, for Deventers borgermestere og råd, innkalt to av byens borgere Henrich Kappe og Rollef Røwenkamph. (...)", DN VI nr 768.

³⁴² NRJ I: 240.

³⁴³ I DN VII nr 628, datert Amsterdam 15260720, brødrene Johan og Simon Coepitssøn tilhørte Karthauserklosteret i Amsterdam. Sommeren 1526 oppholdt Simon Coepitssøn seg i Bergen. Året etter var Simon Coepitssøn, for tiden i Bergen, DN VII nr 637, datert Amsterdam 15270520. Jfr DN VII; nr 639.

³⁴⁴ NGL 2. r. side 742. Mulige sønner av Coep Hellebrandtssøn van Kampen (i Bergen i 1465, 1468 og 1474-75), gjerne med hollenderen Willem Hillebrandtssøn; trolig Coeps bror. Coep kan ha vært i Bergen i 1463 eller -64: Den 16. april 1467 stilte Johan Valke, Jacob Visch, Bernt Witte og Coep Hillebrandtssøn, borgere av Kampen i Kampen og utalte seg om Kjøpmannen i Bergens sak med Herman Schotteler fra Kampen og Gert Giringhe av Deventer, (stuen i Finnegården), Bull, BHFS nr 33: 133.

bordsete etc. Dessuten solgte Willum 1 stk ledsk og kjøpte noe råskjær i 1518.³⁴⁵ 3: Mindre sannsynlig.

II. Bugården

Henrich Eger leverte 6 stk deventer i 1518³⁴⁶ og betalte leidang både for to stuer og en kleive i 1522/23.³⁴⁷ – Kanskje han var en dem som leide ut kleiver til sommergjester fra Zuidersjøen? 3: Mindre sannsynlig.

Kort Waldenhuus i Bugården: Kjøpmenn han sto i forbindelse med i Bergen; omfanget av handelen deres med Bergenhus, og varesortimentet de leverte nytter han i første rekke til Nederland. Den viktigste kompanjongen hans var Johan Tripmagher i Engelen. Vi skal her kort si at de drev i utstrakt samhandel med hollendere og andre nederlendere, skotter og ”hjelter” og at disse hadde sine egne nordfarere.³⁴⁸ Waldenhuus og Tripmagher er de kjøpmennene på Bryggen som samlet handlet oftest Kongsgården. Begge oppholdt seg – i alle fall fra 1516/17 av – hvert eneste år regelmessig i Bergen.³⁴⁹ Kort Waldenhuus avhendet deventer og andre tøyer i 1518, - 19, – 20 og – 22.³⁵⁰ Kort Volckenus betalte leidang for to stuer i 1522/23. 2: Mer sannsynlig nederlender

Morten Elers i Bugården er kanskje identisk med den Morten Elers som betalte leidang i Einersgården/Enhjørningen i 1522/23. Han/en av dem og andre underskrev sammen med Kort Waldenhuus en avtale i 1522 og hørte kanskje til det Korts handelsselskap. Han leverte i alle fall en del sammenfallende varesortiment med Kort.³⁵¹ Morten Eleffsen betalte leidang for tre stuer 1522/23. 3: Mindre sannsynlig.

³⁴⁵ Willom klocker, 1518: salg 1 stk ledsk pengene er utgiftsførte, NRJ I: 96. jfr. Willum klocker i Brødregården, 1518 kjøp 30 våger råskjær for 24 ss vågen, i alt 45 mark, NRJ I: 232. En *Willem Tymessøn hollender*, som i 1518 gav 1 stk. Deventer i sakefall for skyld for mannslett, NRJ I: 99.

³⁴⁶ Henrich Egge leverte 6 stk. Deventer for 67 ½ mark, 1518, I: 155

³⁴⁷ Henrich Eger i Bugården, 1522-23 Leidang Bryggen for stue og for en kleive, NRJ III: 639.

³⁴⁸ Johan Tripmagher betalte 3 mark i drengeskatt for en nordfarer ved navn Henning Siwordssøn av Vardø 21. mars 1521.

³⁴⁹ Kort Waldenhuus – *Voldhenhszen* 1516-17, kjøp 2 ½ pund talg NRJ I: 33.2. Salg 2 bøker papir og 4 mark sennep. NRJ I: 51.2. 1518: Solgte trosser, hakeringsline, ett anker, seilgarn, hyssing, 4 lykter, 3 kagger, ulike typer øl som rostocker-øl, NRJ I: 102, jfr I: 147f. 1518: Byttet bort 15 stk malt for 15 stk mel, melet var utgiftsført, 1518, NRJ I: 112. 1519: Solgte også 2 lykter. NRJ I: 350 og I: 394. 1520: Videre seilgarn, hyssing, merling – havline eller lign. ? – og vinding, bord, bast, lykter og annen småvare. Han byttet bort et par tønner hamburger- og lübecker-øl mot 8 løp med smør. 1520: Jørgen gav tilbake noe råskjær som var lånt tidligere. Kort Kjøpte 36 lodd sølv NRJ, I: 562. 1520-21: Kort er registrert i NRJ som tilstedeværende i Bergen, vinterutgiftsregnskapet NRJ II: 30 og 32. -- 1521: Fikk et løp smør i gave fra Jørgen Hanssøn. 1522: Salg skipsutstyr 44 ½ pund trosser og kabel, blokker, hyssing, merling, vinding, seilgarn og løsser(?) – lasker eller låser? Til selve Gården: En stor lås, 11 lykter, en kårde, never og 1 tønne edicke, 2 stk mel og *annen småting*, NRJ III: 1522/23 leidang i Bugården, III: 639.

³⁵⁰ 1518: Salg 2 stk deventer pygh, 2 stk wareklede, 2 stk sølvfar, 1 stk og 6 alen grått osmunbryggersk klede, NRJ I: 99f. 1519: Salg 3 stk forduk, 1 stk sarduk, 1 stk hvitt sølfar, 2 alen wareklede, NRJ I: 350. 1520: Salg 4 stk deventer som ble byttet mot 30 våger råskjær, 1 stk sølvfar, 1 stk og 12 alen forduk, 32 alen westfalerlerret og 36 alen tvebrett solgt for penger, 1522: Salg 2 stk sølfar og 2 stk forduk

³⁵¹ 1518 også stavet *Marthen Elers i Bugården* og NRJ I: 185; *Morthen Elers uti Bugården* Leverte i årene 1518 til 1519- (-20) fra Bugården øl, snører, trosse og hyssing, NRJ I: 103. Han kjøpte inn smør i 1518. Leidang 1522/23: Bugården, NRJ III: 638,

III. Dramshus

Gården var med 18 enheter den nest største hva angår antall stuer. Bernt Westrich i Dramshus er den eneste kjøpmannen i gården som avhendet deventer. Det var i 1522, hvor han solgte 3 stk deventer samt 1 stk ledsk. og betalte leidang for en stue i 1522/23. – At han leverte og deventer og ledsk, etternavnet kan stamme fra Westerwijk i Nederland samt har fornavn som er benyttet i nederlandsk navnetradisjon; tilsier Bernt Westrich som 1: Sikker nederlander

Claus Krimberg/Krimburg i Dramshus Jfr. tabell 32 så vi at Claus Krim fra Kampen betalte skipstoll på 1 stk malt i 1521³⁵² og kjøpte inn råskjær.³⁵³ I 1522/23 betalte *Claus Krimberg* leidang for en stue i Dramshus.³⁵⁴ Men også et brev til Eske Bille datert i august 1537, peker hen mot Claus Krimborgs nederlandske tilhørighet.³⁵⁵ Her står det at først at Henrich Kløwer³⁵⁶ som skulle ha bragt krydder til Bergen, var falt i et slag på veien til Bergen. – *Claus Grimborg* derimot; hadde ankommet med fløyel, klede og annet. Etter at Erkebiskop Oluff var død i Nederland sendte Claes Grymberg en rettslig begjæring fra Deventer hvor etter det ble det tatt opp vitneprov i Bergen.³⁵⁷ 1: Sikker nederlander

Hans Møller i Dramshus: En kilde fra 1486 er det første som kan indikere nederlandsk tilhørighet: Da var en Hans Møller og kampenskipperen Reymer Hoet³⁵⁸ -- medvitner til at rådmann Endrid Sveinsson Rostung leide ut en eiendom til 4 skinnere – hudhandlere og buntmakere – i Bergen. I denne forbindelsen ble både Hans Møller og Reymer Hoet benevnt *kjøpmann ved Bryggen*. De fire skinnerne var Lydek van Luden, Johan Thorbek³⁵⁹, Hans Skinner³⁶⁰ og Hans Fedtzer, som *på alle deres vegne som hører til samme selskap "sameiet" i sine gårder Stempeldyret og Kalckhus på Skinnerstredet i Bergen*.³⁶¹ I 1522/23 betalte Hans Møller leidang for en stue i

³⁵² NRJ II: 657

³⁵³ NRJ III: 87. (Jfr. NRJ III: 90). NRJ II: 571. (Jfr. NRJ II: 578).

³⁵⁴ Claus Krimberg i Dramshus, kjøpte 100 våger råskjær 1521 NRJ III: 87. (Jfr. NRJ III: 90). Motpos: Claus Krimberg (van Kampen) kjøpte 100 våger råskjær for 150 mark 1521, NRJ II: 571. (Jfr. NRJ II: 578). Claus Krimberg solgte ikke deventer eller annet klede til Kongsgården i de årene som dekkes av NRJ.

³⁵⁵ DN XXII nr 405, Bergen 15370816: Anders Pederssøn og Jens Lauritssøns brev til Eske Bille.

³⁵⁶ Den nevnte Henrich Kløwer er mulig identisk med Henrich Blauw.

³⁵⁷ DN VI nr 736, Bergen 15380829. Her bevitnet Johan Simonssøn og Jon Simonssøn verdien på godset etter Hilligen/Helga, som Erkebiskopen både handlet med og belånt. Konklusjonen er at verdien av boet burde føres tilbake til rette arvinger. Hilligen/Helga.

³⁵⁸ Kampenskipperne i Bergen 1463-76: Laurens Lange, Reymer Hoet, Coep Hillebrandtssøn, Willem ter Acker og Herman Bryning, NGL 2, s 740 ff, vedlegg nr 7: 14760600

³⁵⁹ Vi husker Steffen ter Bek fra Deventer, jfr. NGL 2 side 740 ff, vedlegg nr. 6.

³⁶⁰ NRJ forteller at *Hans skott skinner* den 7. juli 1519 kjøpte inn 5 hjortehuder og 4 hindehuder for 5 mark, NRJ I: 336.

³⁶¹ NM I: 573f: Bergen 14860327 jfr. NGL 2 r, side 740 ff, vedlegg nr 7. Eiendommen lå ved St. Motens kirkesogn, og utleier hadde også lovt dem et hyskensted (privet/do) *alt mot en årlig leie av 6 gylden for hver bod langs med gaten og 12 skilling i gylden, slik (skilling) som slæes av Kongens sted*. Medførssegler Sebjørn, Bergen og Gulatings lagmann, Erlend Frak, Egil Olafsson og Asmund Salomonsson, alle tre rådmenn i Bergen, samt en tredje kjøpmann ved Bryggen: Hans Audebert.

Vi kan anta at de fire skinnerne hadde nære bånd til Overijselområdet.

-- Geir Atle Ermland ytrer på en forespørsel fra undertegnede, at vi ikke kunne ta det for gitt at medseglerne/vitnene til den nevnte leiekontrakten sto i nær sosial/merkantil forbindelse til de ulike partene. – Som her ville bety at Bergen og Gulatings lagmenn og to Bergensrådmenn var på Endrid Sverinsson Rustungs side, mens de tre kjøpmennene på Bryggen var på skinnernes side. Men han var ikke uenig i at det ved enkelte tilfeller kunne forholde seg slik. Ut i fra det vi kjenner til om nederlendernes hang til å lage detaljert dokumenter, hvor vitnene undertegner på vegne av hver sin part, kan vi etter mitt syn ikke avvise at de tre Bryggekjøpmennene nettopp sto i sosial forbindelse med skinnerne.

Dramshus. Ellers legger vi merke til at en Henrich Møller betalte leidang for hele tre stuer i gården i 1522/23. Møller/Moelner kjennes som nederlandsk familie- og slektsnavn.³⁶² NRJ redegjør at Hans *molner* i 1520 kjøpte inn 50 våger råskjær på Kongsgården. Under overskriften ”Vdgiffit pa Rotske rwndfisk oc speck” kalles han i motposten *molner*.³⁶³ Hans Møller betalte leidang for èn stue i Dramshus 1522/23. Geir Atle Erslund antar med støtte i Bruns, at vi her kan stå overfor en Hans Møller som druknet/omkom på veg til Bergen våren 1523. Hans Møller solgte ikke deventer. 1: Sikker nederlender

IV. Einersgården

I Einersgården – som i våre dager også blir benevnt Enhjørningsgården -- var det en person, Walther Løfting som solgte 4stk deventer i 1518. Som mange andre solgte han også ledske – 1 stk. Walther handlet også inn råskjær i 1518.³⁶⁴ Varianten Wolter/Wouter blir nyttet i nederlandske navnetradisjon. Han er ikke funnet igjen seinere. Det ble ikke solgt deventer fra Einersgården etter 1518. 3. Mindre sannsynlig nederlender.

V. Engelen

Johan Tripmagher i Engelen: Først av alt: *Tripmeker* er funnet som nederlandsk familienavn i 1557, som styrker sannsynligheten for at vi har med en nederlender å gjøre.³⁶⁵ Tilnavnet *Tripmagher* antyder at han drev med veving av mønstret ullstoff³⁶⁶ Johan Tripmagher og hans selskap var en betydningsfull merkantil forbindelse for Kongsgården og inngikk som et viktig mellomledd i varebyttet Bergen-Zuidersjøen og Nederland. I dette apparatet hørte også avgjort Kort Bock, Kort Waldenhuus i Bugården, og skipperne Adam og Rewert av Deventer – som Tripmagher betalte skipstollen for i 1519 –, hjemme. En god del av varene Tripmagher omsetter på Kongsgården ble sikkert fraktet på Adams og Rewerts skip. Kort Bocks funksjon var kanskje å skaffe varer i Nederland som Jørgen Hanssøn og andre i Bergen etterspurte. I Bergen fikk Johan Tripmagher fatt i produkter som skulle avhendes på hjemmemarkedet ved Zuidersjøen og oppover Rhinen. Det ankom skip og handelsmenn med varer for Tripmagher og *hans folk i Bergen* flere ganger i sommerhalvåret. Kjøpmennene hans handlet årlig også inn varer på Bergenhus.³⁶⁷

³⁶² Jfr. Hans Moelner, Bosch Protocol fram til 1492

³⁶³ Hans *molner*, 50 våger råskjær for 75 mark, NRJ I: 559. Hans *mølnr* NRJ I: 658

³⁶⁴ 80 våger, NRJ I: 235.

³⁶⁵ 20-peningskatten fra den Bosch 1557: ”Henrick Tripmeker III gl V st ende IIII tonnen IIII gl eenen st”, kilde:

<http://home.wxs.nl/~vera0000/HINTHSTR.html>

³⁶⁶ Harald Winge i Steinar Imsen og Harald Winge: Norsk historisk leksikon, Kultur og samfunn ca. 1500-1800, 2. utgave Cappelen Akademisk forlag, Oslo 1997. *Tripp*: "(...) Mønstret ullstoff med renning av lin eller hamp, florerenning av silke og (lin eller) fin ull. Tidligst nevnt i 1500-årene. Det ble skaffet enkelte trippmakere fra utlandet til å forestå vevingen."

³⁶⁷ *Tripmaghers* kan godt tenkes å ha gods om bord på flere skuter Bergen-Nederland om året: *Johan Tripmaghers folk* leverte 14 stk deventer, og 3 stk av dem igjen ble kjøpt inn ved den *andre reisen* til foreskrevne *Tripmaghers selskap*. NRJ I: 97. 24. august 1518 solgte de 9 tønner rostocker-øl: NRJ I: 101: 1 tønne, NRJ I: 102: 8 tønner.

Av varebyttet mellom Tripmagher og Hovedsmann, leverte Tripmagher og folkene deventer, ledsk samt en rekke andre stoff i 1517³⁶⁸, -18³⁶⁹, - 19³⁷⁰, - 21³⁷¹, og 1522.³⁷² – Kort Waldenhuus er oppført som kledeleverandør i 1520.³⁷³ Av andre varer: I 1517 og 1519 humle, 1519 safran, pepper, edicke, erter, og bønner, 3 stk og en tønne mel, trosse, og *pryske* (prøyssisk) tjære, 4 låser, spiker, bly, rundt 1500 pund *hymendalsjern*, 5 tønner rostocker-øl og 1 tønne lübecker-øl. Noe av dette – som av kledet – var kanskje levert *vinteren her nest forleden*.³⁷⁴ – Kort Waldenhuus var leverandør av sammenfallende varer i 1518.³⁷⁵ 1520 leverte Tripmagher 40 pund kjørnekrudd og 2 packenellicker³⁷⁶ – varetyper også Steffen Ruus, Skell Claus Hollender og Henrich Blauw avhendet.³⁷⁷ Han leverte som Skell Claus og Blauw, året etter også våpen; 6 *buszer* – børser.³⁷⁸ Og her er vi ved et viktig punkt:

Parallelliteten av vareslagene de tre med og hentet på Bergenhus, er meget besnærende. Skilnaden består i hovedsak i at Skell Claus og Henrich Blauw brakte med seg store mengder med bygningsmaterialer og skyts tiltenkt bestyrkingen av Bergenhusanlegget. *Iohan Tripmager kopmanden met bryggen* byttet i 1521 til seg 1 tønne norsk salt for 1 tønne *baysalt*,³⁷⁹ den typen salt som nederlenderne fra rundt 1500 i større grad og større grad nå førte fra Spania til Nord- og Østersjøen, -- som Henrich Blauw i 1534.³⁸⁰ Johan Tripmagher leverte i 1521 ellers seil, tauverk, liner, garn og hyssing³⁸¹, enkle og doble låser, stål og bly. Videre finner vi tjære, roeolje, lyse, talg og never, -- samt en rekke ”kolonialvarer” som erter, vin og allslags øl. Det er også sjøfartshistorisk interessant å se at et anker han solgte i 1522 veide 9 ½ lispund – dvs. nesten 60 kg – og trosser, stål og spiker også ble kjøpt inn med tanke på Gårdens skip³⁸², – varer også Kort

³⁶⁸ 1517: Posteringene som er ”overstrøkne”, forteller om leveranse av 1 stk bonet grovt, 1 ½ alen wareklede, 1 stk rødt deventer og 2 stk. blått deventer samt 1 pund 6 mark humle. En mulig privat handel mellom Jørgen og Johan Tripmagher.

³⁶⁹ 1518 8 stk deventer, *Tripmaghers selskap* solgte 3 stk ledsk, NRJ: I 140.

³⁷⁰ 1519: ”i vinter her nest forleden”, 117 alen westfalerlerret, 9 stk deventer, sarduk, lerret og andre varer, NRJ I: 391f. jfr. I: 349.:var 117 alen westfalerlerret, 1 stk sølfar, 2 alen wareklede, 4 alen svart pygh, 5 alen forduk, 40 alen westfalerlerret, 1 stk forduk, 332 alen westfalerlerret, 4+4+1 = 9 stk deventer, 1 stk olmersk 1 stk wareklede sarduk. NRJ I 349, jfr. I: 391ff.

³⁷¹ 1521: Bl. a. 9 stk deventer, og 3 stk svart ledsk, NRJ III: 122f.

³⁷² 1522: 2 stk ledsk, 3 stk 4 stk sølvfar, 160 alen westfalerlerret, 4 stk ledsk; hvorav ett svart og 3 røde etc. 12 alen grått lybsk klede, 9 wareklede, 1522, V: 47.

³⁷³ Kort Waldenhuus, 1520 salg 1 stk sølvfar, 1 stk og 12 alen forduk, 32 alen westfalerlerret, 36 alen tvebrett for penger og 4 stk deventer i bytte mot 30 våger råskjær, NRJ I: 580.

³⁷⁴ NRJ I: 391ff.

³⁷⁵ NRJ III: 472, jfr. V: 75f.: 1 lest 4 tønner rostocker-øl, 6 tønner lybsk øl, 1 tønne bremer-øl, like ens 21 hatter, 4 tønner hamburger-øl, og ett anker på 9 ½ lispund. Videre: At man solgte øl som kom fra Lübeck og Rostock trenger ikke være prov på at vedkommende var Østersjøisk hanseat. Fra oppteignelsen over det godset en del Bergensborgere ble frastjålet i november 1523, husker vi at et par skotske kjøpmenn i Bergen også hadde øl som kom fra Østersjøbyene i sortimentet sitt. Men nå kommer også leveranse av hamburger- og bremer-øl inn i bildet

³⁷⁶ Johan Tripmagher solgte i 1520 ut 40 pund kjørnekrudd for 18 mark og 2 packenellicker for 1 mark, begge poster NRJ I: 576.

³⁷⁷ NRJ I: 361. Også Steffen Ruus leverte også packenellicker.

³⁷⁸ 6 buszer verdien var 105 mark, NRJ III: 124.

³⁷⁹ NRJ II: 657.

³⁸⁰ DN XXII nr 269, datert Bergenhus 15341014.

³⁸¹ NRJ III: 122ff. Never gikk for 3 ½ skilling, NRJ III: 124.

³⁸² Johan Tripmaghers salg for penger i 1522: 6 tønner lübeckerøl, 4 tønner hamburgerøl, 16 tønner rostocker-øl, 1 tønne bremerøl, 3 tønner mel, 1 anker som veide 10 ½ lispund, 3 *skoff* glass, 8 doble låser, 7 andre låser, 4 stk sølfar, 160 alen westfalerlerret, 1 pund stål, spiker til skip og Gårdens behov, trosser til Gårdens behov, 5 hakker lelynn – hakeliner -- til Gården, 12 alen lybsk grått, 9 alen wareklede, 3 stk rødt ledsk og 1 stk svart ledsk (pris 12 rhinske gylden for rødt og 11 rg for svart), NRJ III: 472.

Waldenhusen førte.³⁸³ Johan Tripmagher skaffet dessuten 2 vinfat og 21 hatter til veie.³⁸⁴ De få gangene Regnskapene nevner innkjøp av hatter står nederlendere som Pouell Hollender i 1518³⁸⁵ og Johan de Raa i 1522 for leveransen.³⁸⁶ Som vi forstår leverte Johan Tripmagher og selskapet hans i høy grad klede, kolonialvarer, metaller og utstyrsvarer til skips- og annen utrustning, som kom direkte fra nederlandske leverandører.

Også varekjøpene Johan Tripmagher og selskapet sto for peker på forbindelse til, og med Nederland.³⁸⁷ Johan Trippene skaffet seg spekk i Bergen hvert eneste år.³⁸⁸ Kvantum spekk i forhold til Blauws innkjøp viser at Tripmaghers var en profesjonell oppkjøper.³⁸⁹ Dette gjelder også huder og skinn Tripmagher foretok til dels store innkjøp av fra 1517.³⁹⁰ Tilleggsopplysingene viser at kjøpene var foretatt med henblikk på videresalg og/eller foredling. Johan Tripmagher foretok både i 1518³⁹¹, men særlig i 1520 og 21: store innkjøp, i 1520 over 1000 fåreskinn og en mengde talg sammen med Bryggekjøpmannen Johan van Aachen³⁹² som trolig var med Tripmagher og *hans folk* også i 1521. Det ble da også kjøpte smør. En tørr kalvehud Tripmagher fikk skulle bli til lær for harniskene, og 2 kalveskinn skulle beredes til permer på Kongsgårdens bøker.³⁹³ Når han i 1521 på ny handlet til seg store mengder med talg – det er snakk om over 12 tønner – kan vi gå ut i fra at talget ble brukt både i selve beredningen og til oppmykning og bevaring av huder, pelser og skinn. Talgen kunne også bli solgt videre eller den kunne benyttes på annet vis og var slik et etterspurt produkt.³⁹⁴ Tripmagher kjøpte inn store

³⁸³ I 1518 og 1522 leverte Waldenhuus og fiske- og utrustningsvarer som Tripmagher. Se note ved Bugården/Waldenhuus.

³⁸⁴ Johan Tripmagher salg for penger i 1522: 1 pund winding, 21 hatter, 2 vinfat, 5 alen wareklede, 1stk hvit forduk, 6 ½ alen lybsk grovt, NRJ III: 474.

³⁸⁵ NRJ I:103/153. Se Finnegården og Pouell van Beck hvor vil drøfte muligheten at han og Pouell Hollender er identiske. Pouell Hollender leverte i 1518 bl. a. ½ støp med olje (NRJ I:153) og 14 bøker papir (NRJ I:102/152).

³⁸⁶ Hollenderen og falkefangeren Johan Damssøn de Raa solgte dette i 1522, NRJ III: 491. Johan de Raa og Skell Claus betalte i 1522 alkeleie på 35 rhinske gylden for Lista, Jæren og Siggjo i, NRJ V: 31

³⁸⁷ Nedkvitne: 137, tabell II. 31.

³⁸⁸ Kvantaene av spekk var utgjorde år om annet: 1518: 146 sider kobbespekk og 144 "seldyr" samt 2 lester hvalspekk, NRJ I:239 og 242. 1519: 151 sider spekk i 1519. NRJ I: 466. 1520: 20 "seledyr", NRJ I: 562. 1521: 331 spekk, NRJ II 577. 1522: 270 sider med selspekk, NRJ III: 560. I 1520 dreide det seg etter all sannsynlighet om spekk, og ikke selskinn. I

inntektsregnskapene heter det seg kjøpet utgjorde 80 seledyr og "spekker er utskrevet", NRJ I: 556. Jfr. "80 spekk", NRJ I:656.

³⁸⁹ Henrich Blauws kjøp av spekk: 1518: 23 stk, NRJ I:236. 1519: 173 stk., NRJ I: 466. 1520: 80+223 seledyr/spekk, NRJ I: 556 (og NRJ I:656) og 559. 1521: 110 selspekk, NRJ III: 87. Jfr. Nedkvitne: Zuidersjøiske kjøpmenn innkjøp tabell: II.30, hollendernes innkjøp tabell: II.32, Skell Claus' tabell: II.33 og bremerne tabell II:35.

³⁹⁰ 1517. 4 ½ deger og 11 stk bukkeskinn -- ett deger = "antall av 10" --, 2 deger risbitterskinn og 14 deger og 4 geiteskinn, NRJ I:67.2.

³⁹¹ 1518: 25 deger bukkeskinn 3 deger geiteskinn, 37 deger kalveskinn og 23 deger fåreskinn, NRJ I: 90. Johan Tripmagher kjøpte også 4 pund smør for 5 mark som ble betalt 4. oktober 1518, NRJ I: 86.

³⁹² Johan van Aachen og Johan Tripmagher kjøpte i 1520 inn 1060 færøyske fåreskinn for 154 ½ mark og 54 løp færøysk talg av *legatens gods*, hvert skinn 11 bergensgylden og vert løp talg 18 ss, NRJ I: 561. -- Johan van Aachen møtte vi som *mening tysk kjøpmann i Bergen* i 1522., og han er en Bryggekjøpmann som stadig går igjen i regnskapene

³⁹³ Johan Tripmagher ble da kalt *kjøpmann ved Bryggen*. NRJ III: 94, jfr II: 577. Innkjøpene gjaldt 300-320 ulike typer skinn og huder av storfe, 1650 kalveskinn, mer enn 2200 bukke- og geiteskinn, 1200 skinn fra sau, og skinn fra villdyr som oter, mår, hjort og rev. 2 kalveskinn som skulle til permen for bøker på Gården, 1 tørr kalvehud som skulle bli til lær for harniskene, 2 stk tysk mel ble byttet bort mot 15 reveskinn og melet står innskrevet, NRJ III: 94. Johan Tripmagher – *Trepenmacker* --, kjøpte i 1521 også 12 lodd brutt sølv, NRJ III: 119.

³⁹⁴ I praksis vil det også være "loddetalg": Når man var på sjøen fikk styrmannen opp bunnprøver som hang fast i en talgklump festet i ett hulrom i bunnen av loddet av det man loddet dybden med underveis. Ved å relatere dybden og bunnforholdene; la oss si tolv favner og sandbunn -- mot tidligere nedskrevne farvannsbeskrivelser og horisonttegninger, kunne man fastslå ganske nøyaktig hvor man befant seg i skipsleia.

kvanta talg også i 1522.³⁹⁵ Når det gjelder tørrfisk – den langt viktigste eksportvaren, ble den trolig skaffet gjennom egne nordfarere deriblant en nordfarer ved navn Henning Siwordsson av Vardø. Han knyttes til Tripmaghers fordi sistnevnte betalte 3 mark i drengeskatt for Henning 21. mars 1521.³⁹⁶ Hennings oppgave var sikkert å skaffe råskjær og andre utværsprodukter det var behov for som dun. En slik antagelse støttes ved at Johan Tripmagher selv nesten ikke kjøpte inn råskjær hos Hovedsmannen.

De store innkjøpene av spekk, huder og skinn som i første grad knytter Johan Tripmagher og folkene hans til innførsel av norske varer til det nederlandske markedet. Samtidig leverte de her viktige nederlandske detaljvarer som klede, krydder, utstyrsvarer og metaller. Også Johan Tripmaghers omgangskrets knytter han til Nederland: Foruten Kort Waldenhuus, Johan van Aachen, Henrich Lambertsson i Finnegården, Henrich Skarff i Solegården,³⁹⁷ en Henrich Wessterdapis som *Trippenmacker* betalte sakefall for i 1520³⁹⁸, og ikke minst skipperne Adam og Rewert av Deventer samt – vil vi tro – Kort Buck av Deventer. Johan Tripmagher betalte leidang for en stue i Engelen 1522/23 og er 1: Sikker nederlender

Kort Buck i Engelen er høyst sannsynlig den Cort Buck som i Deventer i mai 1524 stadfestet at kjøpmenn fra Deventere både eide og hadde full bruksrett til en eiendom ved St Petrikirkegården i Bergen.³⁹⁹ Kort Buck og Johan Tripmagher tilhørte slik vintersittere fra Zuidersjøen som satt på Bryggen 1522.⁴⁰⁰ Leidang for en stue i Engelen i 1522/23. 1: Sikker nederlender

-- Om Hans Stangen i Engelgården som betalte leidang for stue i Engelen i 1522/23 er identisk med Hans stang som uten gårdstilhørighet solgte 1 stk deventer, 1 stk wareklede. og 1 stk ledsk i 1518, er vi på sporet av en mulig tredje vintersittende kjøpmann i fra og Nederland.⁴⁰¹

³⁹⁵ 7 tønner 6 løp 1 pund talg, 1522,V: 12. Han kjøpte også inn 1 tønne korn og 1 tønne norsk salt, jfr. NRJ III: 564 og 569.

³⁹⁶ NRJ II: 557. Opplysningen viser at Johan Tripmagher var i Bergen utenom seilingssesongen.

Kanskje var Henning Siwordsson sønn av Siwordt, Finnegårdens nordfarer som seilte på Kioldvigen som betalte 3 mark i skatt i stedet for råskjær i 1518, NRJ I: 89. Hennings far *kan* også være alias Swurd Hielt. Jfr. NRJ I: 341 og/ eller Siwor Taraldsson som bodde i Fedelaar på Hjaltland.

³⁹⁷ I 1520 betalte Henrich Lambertsson 125 mark av sakefall på 200 rhinske gylden som Kort Waldenhuus, Johan Tripmagher, Henrich Skarff og en annen skyldte, NRJ I: 563.

³⁹⁸ Henrich Wessterdapis var skyldig sakefallet fordi Henrich hadde forårsaket en dansk nordfarers død i Bergen. Pengen *falt under min herres restat "foreskreffne Jehan in totum ad futurum annum"*. Sakefallet fra 1520 var på 29 mark 4 ss, NRJ I: 562.

Det er meget interessant om denne er identisk med den Henrich Weszendorp som blir nevnt i 1517. Henrich Wessterdapis handlet med "hieltene" Adam og Hans Witte, NRJ I: 52. 1. Hans Witte som holdt til i Aafjorden/Jacopsfjorden er mulig fra Zuidersjøen. Adam kjennes kanskje som skipper Adam van Deventer. De hieltene som i 1519 kjøpte et lite skip hos Jørgen, solgte 1 stk. deventer for 11 mark 4 ss, NRJ I: 388. "de samme hieltene" solgte også 24 alen deventer for 12 mark, NRJ I: 388.

³⁹⁹ DN VI nr 692.

⁴⁰⁰ NRJ II: 635. Tripmagher var som Kort Waldenhuus seinest i 1517 i Bergen. Til tross for en tilsynelatende rekke overvintringer, blir han som Kort Waldenhuus ikke lokalisert til noen bestemt gård på Bryggen før 1522/23. Se Finnegården.

⁴⁰¹ NRJ I: 137.

VI. Finnegården

Herman Lambertsson i Finnegården. I første rekke kombinasjonen av egennavn og salg av 15 stk deventer i 1518 knytter han til Zuidersjøen. Han kjøpte dessuten inn over 100 våger råskjær.⁴⁰² Han var kanskje i slekt med Lambert og moren Alit. Herman *Lambertsson* er ellers ikke å finne i Regnskapene. Men siden vi møter på en Henrich Lambertsson i denne gårde fra 1519 av *kan* det være at Herman og Henrich er brødre, og at Henrich i 1522/23 betalte leidang for begge stuene deres i Finnegården. 2 Mer sannsynlig nederlender

Henrich Lambertsson i Finnegården knyttes til Zuidersjøen gjennom kombinasjonen egennavn og sakefallsbetaling av ledsk og deventer. Han betalte leidang for to stuer i Finnegården i 1522/23. Også de sosiale forbindelsene Henrich står i kan knytte han til Nederland: Innen 1520 hadde Henrich Lambertsson vert innblandet i en affære som også involverte Kort Waldenhuus, Johan Tripmagher, Henrich Skarff og *den annen*. Sakefallet var på hele 300 rhinske gylden og hadde sin grunn i et ”tilsvar” disse kjøpmennene hadde kom med overfor Jørgen Hanssøn.⁴⁰³ Henrich Lambertsson betalte trolig også av på samme sakefallet i 1521.⁴⁰⁴ Henrich Lambertssøns medsamsvorne Henrick Skarff, er en av to med samme navn i Solegården. 1: Sikker nederlender

Pouell Bech i Finnegården er den andre av de to i gården som solgte deventer. Det er i første rekke hjemstednavnet van Beck/van Beckenn som knytter Pouell til Nederland. En annen nederlender med navnet Beck som oppholdt seg i Bergen 1518-23 er kjøpmannen *Peither Beck hollender*⁴⁰⁵ Pouell Beck ser vi i Finnegården første gang vinteren 1519-20. Den 11. oktober solgte han 2 stk deventer og 1 stk sarduk. Av kilden ser vi at tøyet skulle brukes som byttemiddel hos bøndene i Valdres.⁴⁰⁶ Pouell kjøpte samme halvåret 95 våger råskjær.⁴⁰⁷ Vinterhalvåret 1520-21 solgte han 5 tønner med bønner – som Johan Tripmagher – i bytte mot 25 våger råskjær.⁴⁰⁸ Pouell Beck blir ved denne anledningen også kalt for Powil *bydker*, så det kan være at han også var tønne-maker.⁴⁰⁹ Pouell van Beck – stavet *Beckenn* – betalte leidang for en stue i

⁴⁰² Herman Lambertsson i Finnegården, 1518 salg 15 stk. deventer, NRJ I: 97. jfr. NRJ I: 140 var betalingen på 168 ½ mark. Herman Lambertsson kjøpte 113 våger råskjær for 24 ss vågen, i alt 170 mark i 1518, NRJ I: 235

⁴⁰³ 1521: Henrich Lambertsson restanse med 187 ½ mark på de 300 rhinske gylden ”for de ord som han hadde sagt”, betalt 28. September, II: 576. Vinteren 1522/23 betalte han inn sakøre på 10 alen sort engelsk og dette var ¼ del av ”det som var å betale”, NRJ III: 673. Leidang Bryggen, III: 638.

⁴⁰⁴ Henrich Lambertsson 1519; betaler sakefall NRJ I: 341. Videre i 1519: sakefall 3 stk. ledsk på 300 rhinske gylden han var skyldig, like ens 1 stk. deventer dertil 2 ½ mark 6 ss i alt er samlet 250 mark NRJ I: 348f. 1520: Henrich Lambertsson betaler for det Kort Waldenhuus, Johan Tripmagher, Henrich Skarff og *den annen* skyldte, NRJ I: 563.

⁴⁰⁵ Peither Beck Hollender og Claus Hielt (som nevnes hollender) kjøpte råskjær i 1518, NRJ: 237. Peither Beck hollender, fikk råskjær i 1519 for lær eller lærret som Jørgen kjøpte, NRJ I: 467. Jfr. Steffen ter Beck fra Deventer, i Bergen 1476: NGL 2: 740f.

⁴⁰⁶ Det var oppkjøperen Peither Hollenders oppgave å handle slakt og andre bondevarer med bøndene i Sogn og Valdres for Kongsgården: Per Hollender i Valdres kjøpte 7 økser for 2 stk. deventer hos en bonde i Valdres vinterhalvåret 1519-20, NRJ I: 545.

⁴⁰⁷ Pouell i Finnegården – Powell –, 1519-20, kjøp 95 våger råskjær for 142 ½ mark, 1519-20, NRJ I: 544

⁴⁰⁸ NRJ II: 29.

⁴⁰⁹ NRJ I: 691.

Finnegården i 1522/23. – Vi kan også reise hypotesen om at Pouell Beck og kjøpmannen Pouell Hollender er en og samme person: *Pouell Hollender* figurerer i sommerregnskapene⁴¹⁰ mens *Pouell Beck/Pouell i Finnegården* kun sees i vinterregnskapene. I så fall var Pouell van Beck mann til den Pouell hollenders hustru vi møtte som hollenderkvinne i Bergen i del 4.1.⁴¹¹ Vi har ingen kryssende posteringer som kan bekrefte eller avkrefte denne hypotesen. 1: Sikker nederlender

Cornelius/Cornelio i Finnegården. Kildene i NRJ viser at Cornelius leverte trosser i 1518 og kjøpte inn råskjær på Kongsgården i 1518 og 1519.⁴¹² Cornelius/Cornelio betalte *ikke* leidang i Finnegården i 1522/23. Under drøftelsen om ”skippernes hjemby” i kapittel 3, diskuterte vi hvorvidt skipper Cornelius/Cornelio i Finnegården, skipper Cornelius Jostsson til Kampen og skipper Cornelius Jostsson til Amsterdam var en og samme person. Alle tre var nevnt i Bergen i 1518.⁴¹³ Imidlertid er det selve navnet *Cornelius* som gjør oss helt sikre på at vi har med en nederlender å gjøre.⁴¹⁴ 1: Sikker nederlender

Tile Hoffmann i Finnegårdens ankerpunkt til Nederland går gjennom navn og sosial forbindelse Tilemann er kjent som egennavn nettopp fra Overijssel og Hollenderstredet.⁴¹⁵ Han var også den fjerde menige undertegnerne av ”avtalen om fred og vennlighet” av mai 1522 som *ikke* kan ha vært tilfeldig. I tillegg til at Tile Hoffmann var i Bergen i 1522 er han også nevnt i Finnegården vintrene 1518-19⁴¹⁶, 1519-20⁴¹⁷ og i 1522/23 da han betalte leidang for hele tre stuer.⁴¹⁸ Det siste støtter opp under at han tilhørte et større handelsselskap med en rekke involverte kjøpmenn. 2: Mer sannsynlig nederlender.

Vi kan ergo regne med at det var tre til fem vintersittere fra Zuidersjøen/Nederland i Finnegården årene 1518-23. I 1522/23 betalte tre av dem leidang for 6 av 10 stuer i gården.

⁴¹⁰ Sommer 1518: Poffuell Hollender NRJ I: 91, NRJ I: 101, NRJ I: 102 NRJ I: 153, NRJ I: 152, og Pouell Hollender svarte sakefall på 13 mark på en falkeners vegne som hadde stukket en hollender ute i sjøen, NRJ I: 91. Sommer 1519 har vi ingen registrering på Poffuell Hollender, vinteren 1519-20 har vi Pouell i Finnegården, sommer 1520 Pouell hollender og Pouell hollenders hustru som gjorde opp for fisk, NRJ I: 561 og 569. Vinter 1520-21 Pouell Beck/Pouell bydker NRJ II: 29 og NRJ I: 690. Vinter 1522-23 Pouell van Beck i Finnegården, NRJ III: 638.

⁴¹¹ En av dem igjen kan være handelsmannen Pouell Rolffsson hollender som i 1522 solgte hamp både på egenhånd og sammen med Arent Byttenberg, NRJ III: 484f og NRJ V: 76.

⁴¹² Cornelius i Finnegården, stavet *Cornelio* byttet 10 pund trosser for råskjær, og råskjæren er *utgiftsført*, 1518, NRJ I: 101. Betegnelsen skipper var blitt ”overstrøket” i originalen, men står ”bevart” i motposten på side 236: *Cornelius skipper*, byttet trosser mot 7 våger råskjær. Kombinasjonen Cornelius/Cornelio hollender dukker også opp ved kjøp av råskjær i 1521, men uten gårdstilhørighet: Cornelius Hollender kjøpte 80 våger råskjær, NRJ III: 90, jfr. Cornelio hollender, NRJ II: 574.

⁴¹³ NRJ I: 114. NRJ: 141, jfr., NRJ I: 1: 233. Jfr.. Cornelius skipper kjøpte 33 våger råskjær i 1518, NRJ I: 1: 240.

⁴¹⁴ Vi kan ikke se bort i fra at det i Finnegården på linje med t. d. Brødregården var utenom-Kontorske stuekjøpmenn.

⁴¹⁵ 1470-80-årene, treffer vi i Tilburg/Hasseilt-området *Henrich Tielmans/Tilemandsson van Voeren*, <http://home.wxs.nl/~amels098/index.html>, under link *Bronnen: Uittreksels van gebruikte bronnen: Rechterlijk Archief Moergestel. 1455 - 1483* -- Jasper Thillemend bokbinder hadde seinere på 1500-tallet i Bollegården på Hollenderstredet. APB.

⁴¹⁶ Tyle Hoffmann i Finnegården, kjøp 90 våger råskjær for 135 mark, 1518-19, NRJ I: 267. Tikæ Hoffman i Finnegården, kjøpte 90 våger råskjær for 24 ss vågen, og pengene var innskrevet, 1518-19 NRJ I: 326.

⁴¹⁷ Tile Hoffmann, 1519-20 salg 8 tønner norsk salt, NRJ I: 480.

⁴¹⁸ NRJ III: 638.

VII. Kappen

Som nevnt i innledningen; det er selv via krysskjemk av denne og andre posteringer av handel i Kappen ikke mulig å få identifisert hvem det var som solgte deventer der i 1518, eller hvor han hørte hjemme.⁴¹⁹

VIII. Revelsgården

Peither Tunneken i Revelsgården byttet 4 stk deventer mot 30 våger råskjær i 1520.⁴²⁰ Hans forbindelse til Zuidersjøen støttes ved hans kjøp av 86 sider kobbespekk i 1518.⁴²¹ – Vedkommende selger deventer og kjøper spekk samt har nederlandsk navn. Vi finner også en Peither; Peither Landsberg som betalte leidang for èn av de fem stuene i Revelsgården 1522/23.⁴²² Han kan være identisk med Peither Tunneken. 1: Sikker nederlender

Helmiche Helmichssøn som vinteren 1522/23 betalte leidang for stuer både i Revelsgården og Aafjorden/ Jacobsfjorden, var blant dem som handlet med Oluff Engelbrektssøn i Bergen i 1536. Da leverte han humle, boken som regnskapene skulle føres i, en bok papir, 10 pund røkelse, og angler.⁴²³ Gjennom kildene er det mulig å knytte Helmich til Hamburg⁴²⁴, men han kan stå i forbindelse med leverandører og kjøpere i Nederland.

IX. Solegården

Alf i Solegården solgte i 1518 4 stk. deventer på Claus Kloghs vegne.⁴²⁵ Selv om vi finner vi finner steder i Nederland hvor Alf har tradisjon som stedsnavn⁴²⁶ og han står i relasjon til Claus Clogh, er han høyst sannsynlig ikke nederlender: Kategori 4: Ikke nederlender.

Claus Kloffwer/Klogh i Solegårdens tilhørighet til Kampen og Zuidersjøen var påvist i kapittel 3: *Claves Kloffwer skipper till Campen* la ut skipstoll to ganger i 1518⁴²⁷, og har antagelig foretatt to rundturer samme sommer. I 1518 fikk *Claus Kloffuer skipper till Kampen* 60 mark for 2 stykke ledsk

⁴¹⁹ 1518: Garp i kappen 1518. Salg 4 stk deventer NRJ I: 98. 1519: Willlum kjøkkengutt i Kappen NRJ I: 466. 1521: *Johan Winther i Cappen* og Herman Gaszen i Kappen kjøpte råskjær NRJ II: 571.

⁴²⁰ Peither Tunneken i Revelsgården, 1520 byttet 4 stk deventer mot 30 våger råskjær, og *tøyet var innskrevet*, (motpost I: 580n.), NRJ I: 659. Han kjøpte også 35 våger råskjær og en tønne spord, NRJ I: 659 Kanskje han var alias skipper Peiter Tidemand/Tymen fra Deventer?

⁴²¹ Her innført som *Peither Temiken* og uten gårdtilhørighet. NRJ I: 241. Han fikk 3 spekk på kjøpet av Jørgen.

⁴²² De andre med stuer i Revelsgården var Helmiche Helmichssøn, Henrich Loffue, Hermenn og Hermen Plender.

⁴²³ OERB: 140.

⁴²⁴ Helmecke Helmeckessøn, betalte 1 stk. mel i skipstoll i1522, da finner vi også en Helmecke skipper fra Hamburg, som kjøpte 290 våger råskjær for 507 ½ mark, V: 14, Jfr. NRJ III: 559; Helmecke Helmeckessøn kjøp 290 våger råskjær for penger. -- Da han ikke er nevnt i "Gårdsretten" for gården, virker det ellers ikke som han var blant "de store" i denne gården.

⁴²⁵ NRJ I: 99. Kan Alf i Solegården være alias Ener van Alff som i 1520 kjøpte 102 våger råskjær?, I: 655. Denne kjennes også som skipper fra Bremen. Hellwags kart har: Alphen NI: M15, og O12, Alphen a. d. Rijn K11, A.-Boshoven O12 og A-Oos-terwijck N/O 12.

⁴²⁶ Alphen NI: M15, og O12, Alphen a. d. Rijn K11, A.-Boshoven O12 og A-Oos-terwijck N/O 12.

⁴²⁷ NRJ I: 114 og 115.

han solgte Kongsgården ⁴²⁸ Under *inntekt på klede* er salget forelt på to poster i inntektsregnskapet: 1: *Item 1 stycke ledsk koefft aff Claves kloffwer skipper till Campen*, og 2: *Item 1 stycke ledsk aff Claves Klogh uti Sogegaardhen (!)*.⁴²⁹ En innførsel fra våren 1517 satt opp mot en fra sommeren 1518, støtter opp om at dette er en og samme person: Våren 1517 lånte nemlig *Claves Klock wdj Solegaardhen* noe trelast hos Jørgen Hanssøn⁴³⁰ og i 1518 betalte *Claves Klogh* tilbake 1 mark på det han skyldte Jørgen.⁴³¹ Claus kjøpte i 1518 også råskjær.⁴³² Tilnavnene *Clockere* og *Kloffwer* – også kjent som *Kløwer* – indikerer at han hadde en ledende funksjon i gruppen og i Solegården.⁴³³ Når han hadde egne båtsmenn tyder alt på at han disponerte sitt eget skip.⁴³⁴ – Det er slik plausibelt at Claus Kloffuer i 1518 og seinere transporterte en del av godset Henrich Blauw leverte til utbyggingen av Bergenhus: Om skips- og handelstollen var gått inn som en del av oppjøret for varene nederlenderne skaffet Høvedsmannen, kan dette forklare hvorfor Claus Klower ikke blir nevnt i regnskapene for årene 1519-21, selv om han skulle ha vært i Bergen. Nedkvitne har unnlatt å ta med Claus Kloffuer blant vintersitterne på Bryggen 1517-23 som var hjemmehørende ved Zuidersjøen.: 1 Sikker nederlender

Claus Kloghs hadde handelsfelleskap med andre kjøpmenn i Solegården, som *Alf* og Herman Oldenkarcke.⁴³⁵ Samtidig solgte ledsk Claus Klogh på egenhånd. I Solegården finner vi i 1518 også Bertil⁴³⁶ og Henrich Skarff (I).⁴³⁷ Når leidangsinnbetalingen for Solegården 1522/23 syner at Claus trolig betalte leidangen for Bertel Kirkenteys, Henrich Skarffs(I) og Henrich Blauws, handelsstuer⁴³⁸, er det rimelig å anta at disse drev kontinuerlig virksomhet i Bergen.

Henrich Skarffs(I) i Solegården hørte høyst sannsynlig til et handelsfelleskap med basis i Zuidersjøen. Varene Henrich Skarff leverte og kjøpte: 1521: 1 stk deventer, 1 stk malt og 2 våger mel og 1 dobbel hakeringsline⁴³⁹, i 1522: humle.⁴⁴⁰ I 1518 handlet han bort en tønne tysk øl.⁴⁴¹ I 1522 kjøpte han inn en god del spekk.⁴⁴² Henrich Skarff (I) gjorde i 1518 opp en gammel skyld

⁴²⁸ NRJ I: 141,

⁴²⁹ Begge NRJ I: 98. (!) viser at gårdsnavnet av skriveren er feilført for Solegården i originalen.

⁴³⁰ Dette var 1 tyllt 12 alen bordved og den 17. april 1517, NRJ I: 57.1.

⁴³¹ NRJ I: 84

⁴³² Claus Kloffwer til Kampen skipper kjøpte 112 våger råskjær + 70 våger råskjær i 1518, NRJ I: 234 og 238.

⁴³³ Ellers er *Klok* et nederlandsk navn, men klocker og Klower/Kløwer kan som sagt indikere at de er oldermenn: Den som ringer i gårdens klokke ved ulike anledninger, ved møter og bordsete etc.; en funksjon Willum klocker i Brødregården kunne innehatt.

⁴³⁴ Claus Kloffwers båtsmenn kjøpte 20 våger råskjær + 42 våger råskjær i 1518, NRJ I: 237.

⁴³⁵ 6 stk for deventer for 47 ½ mark, 1518, NRJ: 137.

⁴³⁶ Bertil i Solegården kjøpte i 1518 50 våger råskjær for 24 ss vågen, i alt 75 mark, NRJ I: 242.

⁴³⁷ Henrich Skarff i Solegården, svarte i 1518 45 ½ mark 7 ss på Henrich van Twellens vegne, NRJ I: 83. (!) er satt til fordi to personer benevnes Henrich Skarff i Solegården i leidangen 1522/23. (!) blir benyttet som et grep for å markere den som betalte i fellesskap. Personer ført med navnet Henrich Skarff opptre aldri med patronym og/eller identifikasjonsmerke/betegnelse. Se under drøftelsene.

⁴³⁸ De to andre var Henrich Harges og Henrich Skarff (II). Disse satt trolig med to stuer hver, da de betalte 6 ss hver. NRJ III: 640. Herman Oldenkarke var som tidligere vist, i 1522/23 flyttet til Brødregården.

⁴³⁹ Varene hadde futen *Per Jensen på Giske* fått til Gårdens behov, NRJ III: 122. 1 stk deventer ble betalt 11 mark 4 ss.

⁴⁴⁰ NRJ III: 491.

⁴⁴¹ NRJ I: 140.

⁴⁴² Henrich Skarff kjøpte 95 spekk for 190 mark i 1522, NRJ V: 32.

på vegne av en Henrich van Twellen.⁴⁴³ Gjelden på 47 ½ mark skrev seg i henhold til Regnskapene fra da Lars Skriver hadde Gården⁴⁴⁴ som vil si i årene rett før Hansabyene i 1512 innførte konvoitvang for skip fra Zuidersjøen.⁴⁴⁵ 1 Sikker nederlender

Herman Oldenkarcke i Solegården tilknytning til Zuidersjøen går først og fremst gjennom handelsfelleskapet med Claus Kloffuer og deres salg av deventer. Herman leverte også deventer og ledsk på egnhånd.⁴⁴⁶ Samtidig viser navnet tilbake på den topografisk avledde nederlandske navneforma Oudenkircke. Regnskapene viser at Herman satt i Solegården vinteren 1518-19, da han kjøpte smør mot penger og 4 kipper never.⁴⁴⁷ Han er høyst sannsynlig identisk med *Herman Oldenkircke* i Brødregården som betalte leidang for 3 stuer 1522/23. Herman Oldenkarcke relateres i vår sammenheng til Solegården folk; fordi det var herfra han solgte deventerklode til Kongsgården. 1 Sikker nederlender

Bertell Kirkentey i Solegården blir forbundet til Zuidersjøen gjennom forbindelsene til Claus Kloffuer, Henrich Skarff og Henrich Blauw samt leidangen 1522/23. Alle fire var som vi så, også i samme gård i 1518. Dessuten kjennes navnet som avkortning/fordansking av Albert: 3. Mindre sannsynlig nederlender.

Henrich Blauw i Solegården er en av Nedkvitne fire vintersittere fra Zuidersjøen.: Henrich Blauw blir i 1518 nevnt skipper fra Kampen. Til tross for at vi ser at han i årene fram til 1521 både leverer og henter store varemengder på Kongsgården – og som i 1520 har sine egne båtsmenn⁴⁴⁸ – gjenspeiler ikke Regnskapene at han noen gang betaler skipstoll. Henrich Blauw er også blant dem som først ved leidangen 1522/23 er sagt å tilhøre en gård på Bryggen. – Vi kommer tilbake til Blauws karriere og hans forhold til Jørgen Hanssøn i konklusjonskapittelet. 1 Sikker nederlender

Henrich Severin i Solegården var som Henrich Blauw fra Kampen og begge var i Bergen i 1518. Undertegnede antar at Henrich Severin gjerne *kan* være identisk med en av de to Henrich Skarff eller Henrich Harges som alle tre hadde stuer i Solegården vinteren 1522/23. Han tør

---

⁴⁴³ NRJ I: 83.

⁴⁴⁴ I henhold til Bjørn Saxe Utne satt Lars Skriver som befalingsmann på Kongsgården i Bergen i 1509-11, Utne: 24ff. Utne viser derimot ikke til kilden her; NRJ I: 83, når han drøfter hvorvidt det hadde vert en Lars Skriver – som også kalles Laurits Jenssønn -- på Gården.

⁴⁴⁵ Vi trenger ikke trekke resonnementet videre enn å konstatere muligheten som åpner seg for at Henrich van Twellen var fra Zuidersjøen og at Henrich Skarff som en kompanjong gjorde opp for han når man fra 1518 igjen seilte som "normalt" på Bergen.

⁴⁴⁶ Herman Oldenkarcke i Solegården, solgte 4 stk. deventer for 15 gylden for stykket, NRJ I: 97; og 4 stk. deventer og 2 stk. ledsk i 1518, NRJ I: 99.

⁴⁴⁷ Hermann Oldenkarcke i Solegården kjøpte 4 løp smør for 7 ss 2 alb i tillegg til 4 kipper never som ble levert til Gårdens behov, 1518-19, NRJI: 290. Neveren ble trolig brukt til opptenning av brensel og varme, eventuelt som takspen, og salget kan ha vært en binæring for nederlenderne å ta med never til Bergen når de hentet trelast?

⁴⁴⁸ NRJ I: 656

derfor ha vært oftere i Bergen enn i 1518 og 1521. Det siste året avhendet han krutt og en hakebørse – og både da og i 1518 kjøpte Henrich Severin inn råskjær.⁴⁴⁹ 1 Sikker nederlender

– På bakgrunn av den samlede informasjonen som her er gitt om Solegården og dens folk, har vi grunn til å tro at disse sto utenfor Kontorets organisasjon.

X. Søstergården

Jacob Rothers i Søstergården. Solgte også deventer i 1518. Både navn og salg av deventerklede knytter han til Nederland. De to deventerselgerne er ikke blant de åtte kjøpmennene som betalte leidang for 5 stuer og 4 kleiver i gården i 1522/23, hvor et par kan ha vært nederlendere; spesielt Laurits Rockelsøn, som da la ut 3 ss for en stue i Søstergården. 3 Mer sannsynlig nederlender.

Peither Mwes i Søstergården var i alle fall i Bergen i 1518 og 1519. Første året leverte han 3 stk deventer, og i 1519 hadde han humle til Hovedsmannen.⁴⁵⁰ – Selv om dette er varer Zuidersjøens handelsfolk avhendet i Bergen er det likevel navneformen *Mwes* vi i første rekke vil drøfte nærmere her: *Mwes* kjennes som roten av i *Meeussøns*, kjøpmannen fra Deventer med fornavn Arnt som sammen med Arnt ter Marsche kjøpte eiendommen like ved St. Petrikerkegården rundt 1490. I nederlandsk navnetradisjon var det i seinmiddelalderen vanlig at hele farsnavnet ble brukt som patronym. Ser vi på familien *van den Amervoert* fra Tilburg hvor Meus/Meussøn/Meeussøn-navnene forekommer, finner vi nesten samtlige navn og navne-kombinasjoner igjen hos nederlendere som var i Bergen på 1500-tallet.⁴⁵¹ – Et ”hull” i den framhentede slektslist medfører likevel at vi ikke med 100 % visshet kan fastslå om Peither Mwes i Søstergården stammer fra denne slekten. Meus-navnet dukker opp i slekten etter Jacob

⁴⁴⁹ *Henrick Søffweryn aff Campen* kjøpte 140 våger råskjær for 210 mark, 1518, NRJ I: 237. 1521: Henrich Sewerinn i Solegården, 100 våger råskjær, og 2 våger råskjær i bytte mot en hakebørse, og kjøp av 200 våger, NRJ III: 90, jfr II: 574 og 575. 1521: Henrich Sewerinn salg 1 tønne krutt som veide 174 pund, og 1 fjerding bøssekrutt som veide 42 pund, NRJ III: 121.

⁴⁵⁰ Peither Mwes i Søstergården, 3 stk. deventer, 1518, NRJ I: 96. Peither Mwess, solgte i 1519 ett skippund 2 ½ lispund humle for penger ” i utgiften”, NRJ I: 354. Andre som solgte humle var Johan van Oldenzael NRJ I: 112, Joachim skipper van Kampen van Hamburg, NRJ I: 573, Henrich Blauw NRJ I: 390, Kort Waldenhuus NRJ I: 391ff, og Tønnes i Brødregården NRJ I: 112.

⁴⁵¹ <http://home.wxs.nl/~amels098/index.html>. Tidstypiske varianter av navnet: Van Ameslvoert, van Amelsvort, Van Amersvoort, Veramelvoirt, Veramersfort etc. Forekomsten av patronymer indikerer et utstrakt inngifte ved tredje/fjerdeledd. Arnt Meeussøn fra Deventer kan være identisk med Aert Jan Meeus' som var født før 1483, sønn av Jan Meeus Stevens van der Amervoert (født før 1429 og død etter 1483) og Aelijt Jan Aert Gijelleijsdtr, og sønnesønn av en Bartholomeus Peither Meus kunne stamme fra. Aerts søsken: Jan Jans Bartholomeus, gift m. Gertruid; Anthonius Jans Bartholomeus; Agnese Jans Bartholomeus og Heilwich Jans Bartholomeus, gift me. Michel Hendrichssøn. En annen slekt m. parallelle navn er van de Mortel/Bruynen/Meus, der barna etter Henricus (Henrick) de Bruyn van Zoemerem (død etter 1387) og Jonkvrouw Margriet van Doerne er: Thomas Henricus de Bruyn, Henricus Henricus de Bruyn, Aart Henricus de Bruyn, Johannes Henricus de Bruyn, Jutta Henricus de Bruyn, Liesbeth Henricus de Bruyn, Aleyt Henricus de Bruyn, Willem Henricus de Bruyn og Heiwig Henricus de Bruyn. Henricus Henricus de Bruyns (og kona Jut Mercelis van de Weyers) sønnesønn fikk navnet Bartholomeus Bruynen (også kalt Meus van de Wasberch) Bruynen. Bartholomeus' far Thomas var gift med en uidentifisert kvinne, som kanskje hadde Bartholomeus-navnet i slekten. Bartholomeus' første sønn fikk navnet Maes Meussen Bruynen. Bartholomeus Maes døde i te Deurne i 1573, og det er opplyst om andre søsken. Kilde: Jan van de Mortel ©, og <http://members.home.nl/duikooij/home.html>:

van Luchtenburch. En lang rekke navn kan knyttes opp mot nederlandske innbyggere og handelsmenn i Bergen.⁴⁵² 1 Sikker nederlander

XI. Wetterleffuen

Henrich van Hasseilt i Wetterleffuen kom som Nedkvitne er enig i, utvilsomt fra Zuidersjøen og Hasseilt/Deventer. Henrich van Hasseilt er også blant de nederlandske kjøpmennene i Bergen som her handlet med Erkebiskopen i 1536.⁴⁵³ Vi har tidligere vært inne på Henrich van Hasseilt forbindelser og meritter i Bergen og nordover, hvor han i alle falle var involvert til 1545. Ingen vintersittere solgte deventer fra Wetterleffuen 1518-23, men Henrich van Hasseilt kjøpte spekk i 1520.⁴⁵⁴ Da levere han også en hel lest mjøl i bytte mot råskjær.⁴⁵⁵ I 1521 er han selv om han solgte ett stk rødt leusk⁴⁵⁶ og kjøpte råskjær⁴⁵⁷, ikke sagt å holde til i noen bestemt gård. For 1522/23 ser vi av NRJ kun at han betalte leidang for 2 stuer. 1: Sikker nederlander

Henrich Rymestall i Wetterleffuen som betalte leidang for en stue i 1522-23⁴⁵⁸ kan gjerne være blant dem som tilhørte Henrich van Hasseilts handelsfelleskapet: I 1518 leverte Henrich Rymestall 1 tønne edicke, 7 tønner erter og 4 tønner gryn⁴⁵⁹, i 1520 kjøpte han inn råskjær⁴⁶⁰ og i 1521 solgte han noe mel i bytte for fisk og penger.⁴⁶¹ I 1522 betalte Henrich Rymestall for 1 våger råskjær på restanse etter noe han hadde hentet på Erkebispegården året før.⁴⁶² 3: Mindre sannsynlig nederlander

Ut fra navn/tilhørighet kan det også rime at to andre; Hans Osthoht og Henrich Westrich som også betalte leidang 1522/23, var nederlendere.⁴⁶³ Men i motsetning til Bernt Westrich i Dramshus' har vi her ingen tilleggsopplysninger å støtte oss til for Henrichs del.⁴⁶⁴ Selv om det i

⁴⁵² Her finner vi i fjerde generasjon tolv søsken etter Huich Jan Jacobs (født rundt eller like etter 1500): Jan, Wollbrandt (med sønnene Aert og Bastian), Claus, Cornelis, Meus, Eeijltgen, Lijsbeth, Lauwerij/Laura, Commertgen, Crimera, Aertge/Erta, og Jan. Andre benyttete navn i familien er Cruijne, Doen, Lambrecht/Lambert, Pieter og Maertge og Trijn/Trine. På 1500-tallet holdt slekten trolig til i Heenvlietdistriktet. Kilde: Peter Klok pfk@hef.kun.nl lugtenburg@multiweb.nl.

⁴⁵³ Henrich van Hasseilt leverte 1 stk rødt leusk, 1 stk svart leusk og 2 hornske laken og byttet til seg ca. 85 våger råskjær hos Erkebiskopen i 1536, OERB: 137.

⁴⁵⁴ NRJ I: 656 og 656.

⁴⁵⁵ NRJ I: 655.

⁴⁵⁶ NRJ III: 122.

⁴⁵⁷ NRJ III: 90.

⁴⁵⁸ NRJ III: 637

⁴⁵⁹ Henrich Rymestall – *Remestoldt* --, 1 tønne edicke for 2 ½ mark og like ens 7 tønner erter for 14 ½ mark 1 ss 1 alb og like ens 4 tønner gryn for 11 mark *av samme*, NRJ I: 142.

⁴⁶⁰ Henrich Rymestall, 1520 kjøp råskjær, NRJ I: 658.

⁴⁶¹ Henrich Rymestall, 1521 salg av noe mel for 12 mark og resten i bytte mot fisk, NRJ III: 30.

⁴⁶² Henrich Rymestall, 1522 restanse betalt 1 våger råskjær som var på restanse etter noe han hadde hentet på Erkebispegården året før, NRJ III: 561. -- Ellers har Henrich Kræmmer i Wetterleffuen som kjøpte råskjær i 1518 et tilnavn/etternavn som enten er karakteriserende i betydningen kremmer eller det rett og slett er slektsnavnet Kremmer/Kramer, som går igjen i nederlandske slekter i Bergen mot slutten av 1500-tallet og utover på 1600-tallet. --Det kan også hende at det er Henrich van Hasseilt eller Henrich Rymestall i en annen "drakt" vi har foran oss.

⁴⁶³ Osterhout i NI: M/N12 og L16 G18, Westerwijk i NI, kart: O14

⁴⁶⁴ Det gjelder for så vidt også resten av de åtte som betalte leidang i Wetterleffuen: Eggebret Sönebretts, Trockelar van der Löffs -- som under navneformen Troels i Wetterleffuen kanskje også var i Wetterleffuen i 1518 (denne byttet bort hamp mot smør)⁴⁶⁴ --, Frantsz Eleffssøns, Henrich Friis', og Lytcke Sules. Selv om Lytcke er et fornavn som kan knyttes til Stavoren og Friesland, lar vi hensynet til hjemstavn stå åpent. I 1528 finner vi Lytcke van Stavoren som skipper i Oslo, NRJ IV: 331. Gurius

årene 1518-23 ikke ble solgt deventer til *Hovedsmannen* fra Wetterleffuen, vet vi at Gurius Møller som handlet med deventerlede fra Brødregården betalte leidang i Wetterleffuen i 1522/23.

XII. Aafjorden/Jacopsfjorden

Den siste Bryggegården det ble solgt deventer til Kongsgården fra i 1518-23 var Aafjorden/Jacobsgården. I 1522/23 var gården den største gården på Bryggen med 24 stuer og 10 vintersittere betalte leidangen for stuene.

Hans Krøger i Aafjorden leverte 3 stk deventer og kjøpte inn 139 våger råskjær i 1518.⁴⁶⁵ Han er ikke funnet igjen under dette navnet seinere. Navnet har gjennom formen *Krøger* en viss nederlandsk tilknytning. Hans Krøger kan også skjule seg blant flere av dem i gården som i årene framover blir kalt Hans; deriblant Hans Lambertsson som satt med tre stuer i 1522/23. 3. Mindre sannsynlig nederlender.

Hans Huidt i Aafjorden/Jacobsgården – navnet ble også stavet *Hwitt*, *Witte* og *Hwid* – har navn som knyttes til Nederland og 1500-tallet. I første rekke skipperen Anndris Huidt fra Stavoren i Friesland som i 1567 betalte 1 stk mel i toll for skipet sitt i Bergen.⁴⁶⁶ Hans Huidt solgte i 1522 hyssing til Lensherren. En annen med samme etternavn Claus Hwid, var 1521 å Kongsgården og kjøpte råskjær.⁴⁶⁷ Både Claus og Hans blir også kalt *Höcker*.⁴⁶⁸ Hans Hwitt betalte leidang for hele fire stuer i Aafjorden/Jacobsgården i 1522/23. 1. Sikker nederlender

Claus Höcker alias Hwid i Aafjorden/Jacobsgården betalte leidang for to stuer i 1522/23.⁴⁶⁹ I Tilburg-området i Nederland finner vi i 1473 en Willem Claeus Wittensson.⁴⁷⁰ Det er mulig de hadde direkte forbindelse med Claus og Hans i Bergen. Ellers kjemmes navneformen i Nederland også som *de Witte*. 1. Sikker nederlender

---

Møller i Wetterleffuen hadde kjøpt og solgt deventer mens han holdt i Brødregården var flyttet over til Wetterleffuen i 1522/23. Gurius Møller er blant de "usikre" nederlenderne og er ikke regnet med.

⁴⁶⁵ Hans Krøger i *Aafjorden*, 1518 salg 3 stk. deventer, 1518, NRJ I: 97. Hans Krøger i *Jacobsfjorden*, 1518: kjøpte 139 våger råskjær, NRJ I: 236.

⁴⁶⁶ NLR IV: 11.

⁴⁶⁷ Claus Hwid: kjøpte 20 våger råskjær i 1521, NRJ III: 90, jfr NRJ II 574.

⁴⁶⁸ Jacobsfjordens(Aafjordens) og Bellgårdens gårdsrett nevner i 1529 hadde vært 10 år i gården nevner en Hans som har tilnavnet *Høecker*, BHFS nr 1; 10ff.. Det er trolig denne som kalles Hans Witt i 1522/23. Slik er Claus Witt i 1522/23 alias Claus Høecker. Hans Høecker var i gården i alle fall i 1542. Bernt Witte av Kampen var i Bergen i 1463 eller -64 nevnes i forbindelse med møtet Kampens borgermestere og råd hadde den 16. april 1467, E. Bull, BHFS nr 33: 133. Huidt er også nederlandske kunstnere fra 1500-tallet, i Troels Lunds verk. -- Det kan tenkes at en *Niels Hwitt uti Utvær* kan være Niels Henrichsson Witte som hadde egen gård i Bergen der Alf, som kanskje var identisk med Alf i Sologården i 1518, var fogd i 1519, (NRJ I: 340), 1519-20, (NRJ II: 540.1) og 1522-23, (NRJ III 631). En hos Niels Henrichssøns var Aage, nevnt i 1519, (NRJ I: 353f og 372).

⁴⁶⁹ De ti i gården var Claus Höcker, Hans Witt, Hans Lambertsson, Eggebret hattemaker, Poske Skolt, Hans Wegner, Warnecke Starck, Gorius Haffszo, Johan de quade, og Helmiche Helmichsson, NRJ III: 639f.

⁴⁷⁰ [Rechterlijk Archief Moergestel, 1455 - 1483](#) .

-- En annen i Aafjorden var Henrich Bøwer alias Røffwer som på linje med flere andre nederlendere solgte humle i 1519.⁴⁷¹ Grunnen til at vi merker oss han, er at Henrich Bøwer kanskje er identisk med den *Henrich van Høsse/Hyszen i Aafjorden* som *cum sotio* samme år fikk 110 våger råskjær sammen med kjøpmannen *Hwgo Medhendorp i Aafjorden*.⁴⁷²

Hwgo Medhendorp /Hugo van Medeldorf i Aafjorden kjøpte i 1519 *cum sotio* 110 våger råskjær. Han tør være alias både Hoghen i Aafjorden – som også kjøpte råskjær i 1519⁴⁷³ – og *Huge van Medeldorf* som handlet råskjær 1521.⁴⁷⁴ Da *Hoghen* er nederlandsk for Hugo/ Hoge/Åge⁴⁷⁵ og Middendorp samtidig er to steder i Nederland⁴⁷⁶, er kjøpmann Hwgo Medhendorp i Aafjorden da temmelig sikkert av Nederlandsk opprinnelse. Hwgo Medhendorp drev samhandel Henrich Bøwer. Ingen av dem betalte leidang i Aafjorden i 1522/23. 1. Sikker nederlender

Varnicke Starck i Aafjorden/Jacobsgården betalte leidang for to stuer i 1522/23. På bakgrunn av en liste over dem som satt i gården mellom 1519-29, har vi grunn til å anta at Varnickes patronym var Reyncken/Reyneckenssøn.⁴⁷⁷ Varnicke er kanskje identisk med Wernecken van Bergen som kjøpte råskjær i 1522⁴⁷⁸ og/eller Werniche van der Berighe.⁴⁷⁹ Starc er benyttet som familienavn i Nederland, mye taler for at Varnicke ”Reyneckenssøn” Starck i Aafjorden var nederlender.⁴⁸⁰ 2. Mer sannsynlig nederlender.

Johan de Quade i Aafjorden/Jacobsgården; betalte leidang for 1 stue i 1522/23; den eneste opplysningen NRJ gir om han. Vi vet likevel at Johan de Quade var fra Overijsel og Deventer.⁴⁸¹ – Johan de Quade og minst seks andre kjøpmenn satt og drev kontinuerlig handelsvirksomhet i Aafjorden/Jacobsfjorden på Bryggen seinest fra 1519 til i hvert fall 1542, en periode på nærmere 25 år.⁴⁸² Vi kommer tilbake til de Quade konklusjonskapittelet. 1. Sikker nederlender.

⁴⁷¹ Henrich Bøwer i Aafjorden, solgte vinteren 1518-19 1 skippund 1 ½ lispund humle for 16 gylden *Berger* skippundet og *pengene er skrevet i utgiften*, NRJ I: 276. Jfr. Utgiftsregnskapet sommeren 1519: Henrich røwer i *loffiordehen* solgte 1 skippund ½ pund humle for 12 mark 4 ss tempore pasce (c. 24 april) 1519, NRJ I: 383. OBS: Forskjellene er NRJs egne!
⁴⁷² NRJ I: 466.

⁴⁷³ Som samme året (1519) kjøpte 50 våger råskjær NRJ I: 465.

⁴⁷⁴ I 1521, da han også kjøpte råskjær NRJ II: 571.

⁴⁷⁵ Jfr. <http://home.wxs.nl/~amels098/index.html>, under link Bronnen: Uittreksels van gebruikte bronnen: [Archieven van de Tafel van de H. Geest van Oisterwijk, 1302 - 1810](#), [Bosch Protocol Udenhout, 1369 - 1497](#), [Rechterlijk Archief Oisterwijk, 1418 - 1434](#) og [Rechterlijk Archief Moergestel, 1455 - 1483](#).

⁴⁷⁶ Kart G24 og G25. I 1578 holdt en Jost Middendorp til i gården, Bendixen, BHFS nr 1: 60.

⁴⁷⁷ BHFS nr 1; 10ff

⁴⁷⁸ 280 våger for 490 mark, NRJ IV: 14.

⁴⁷⁹ Werniche van der Berighe betalte 1 stk malt i skipstoll 2. mai 1523

⁴⁸⁰ Bosch Protocol fram til 1492: Starc. Se også noten under (Reyner de Quade).

⁴⁸¹ DN VI nr 742, datert Bergenhus 15400826. Dette vil si at sommergjesten Reyner de Quade (kjøpte 20 våger råskjær for 30 mark 1518) også er nederlender NRJ I: 233 (Jfr. skipper Reyner av Amsterdam, skipstoll 11. september 1518, NRJ I: 84).

⁴⁸² Bendixen, BHFS nr 1: 10. *Jacopsfjorden-* og *Bellgårdsnavnene* falt etter hvert ut til fordel for Nordre og Søndre Aafjordsgården i det to dobbeltgårder ble gjort om til to enkeltgårder. Etter *Gårdsretten* og Leidangen fra 1522/23 har undertegnede funnet 50 ulike stueeiere fra 1519-1578. I henhold til Gårdsretten satt det tjuen ulike forvaltere i gården i 1578. - Jrgen Gassow gjorde i 1527 overenskomst med Jurgen Stuke og dennes Compagnon Hans Surlender om en handelsstue de skulle tre inn i etter avdøde Hans Koningk, DN VI nr 704, datert Lübeck 15280728. Om Helmich Helmichssøn se under Revelsgården.

Salg av deventer utenom gårder og deventerklede som betalings-/byttmiddel

Tabell 4.9: Salg av deventer utenom gårder og deventerklede som betalings/byttmiddel

Navn	Salg av deventer uthevet. Nevnt ellers. Kilde NRJ:	Annen kilde for nederlandsk tilknytning etc.
Engelbregt i Fresvik i Sogn	1518: 4 stk deventer i sakfall for bøndene som ikke ville møte og forhandle med fogden på tinget	Har han mottatt tøyet for trelast eller slakt (Peither Hollender)
Gert Emmenes	1521: Byttet 2 stk deventer mot 42 våger råskjær, og kledet er innskrevet. III: 89. Salget er anonymisert i motpostene.	Kan være <i>Emmenssøn</i> , et nederlandsk patronym.
Hans kop; Slakter	1519: svarte 1 stk deventer på Mogens på Unnelands la I tillegg til 1 stk deventer ut 3 ½ mark 4 ss, NRJ I: 347f og NRJ I: 334	
Hasickæ	1519 : salg 16 stk deventer , 2 stk ledsk. I: 395. 1519: Haasickæ kjøp 160 våger råskjær. I: 467. 1520: <i>Haske</i> kjøp 67 våger råskjær. I: 561 Jfr. WEB 7. juni 2004, er Haesken et nederlandsk jentenavn, som også finnes i versjonen Aeskin. www.vddheufel.org.nl/khert-t.htm	Se WEB-adr.
Herman van Oldenzael	1518: 1 stk, I: 98. (1 stk) Motpost I: 142. <i>alias</i> Oldensell	Oldenzael ved Deventer
Johan Godeman	1518: 2 stk, I: 140. Betalt med 22 ½ mark. <i>Kledet står i inntekten.</i>	Kan ha forbindelse til Henrich Godemann i Brødregården
Johan van Aachen	1519: salg 7 alen hieltevadmel og 2 stk. deventer. 1518: Salg 1 stk sarduk. 1518-19: Svarte 60 lodd sølv på Høyer Kattz' vegne for Giske len den 16. april 1519. Høyer Kattz kan være nederlender. 1520: Han og Tripmagher kjøpte 1060 færøyske fåreskinn og 54 løp færøysk talg. 1522: Byttet bort 31 tylfter rafter og bord, gryn, segelgarn og en 1 kippe never, III: 555. I motposten: <i>Johan van Eckenn V: 75</i> : Er da kanskje <i>Johan van Ocken</i> ; leidang Svendsgården 1522/23, III: 639.	En av fire <i>menige</i> medbeseglere til avtalen i Bergen i mai 1522. Hadde forbindelse med Johan Tripmagher Vi finner Aachen i Tilburg -området. Oeken og Ochten er andre steder i NI.
Johan Waltherssøn	1519: salg 2 stk deventer for penger. I: 350. 1521: 40 våger råskjær II: 574 og 1522 kjøp 60 våger råskjær III: 561.	
Kampen-skipper	1518: 4 stk I: 96. 1518: Solgte også 4 stk ledsk. Jfr motpost. I: 96.	
Hielter	1519: De hieltene kjøpte et lite skip hos Jørgen, solgte 1 stk. deventer for 11 mark 4 ss, NRJ I: 388.	
Hollandsk skipper	1521: Ett stk deventer og dertil noen penger betalt i toll av en skipper, NRJ II: 635. Fra side 634 og utover er det postert inntekt på div. <i>klede</i> byttet mot fisk, solgt for penger og <u>betalt for toll i 1521</u> av Claus Hielt, Claus Krimberg og Claus Hielt, Og 9 stk deventer som Jørgen kjøpte, NRJ II: 635.	<u>Betalt for toll av hollender i 1521</u> : Claus Hielt 2 stk ledsk for to skip og en jekt. 3 ½ mark 4 ss i tillegg til 1 stk dev i toll i 1521, som var <i>innskrevet</i> . NRJ II: 609
Hans Nettler Borger i byen	1518: 1 stk dev i sakfall for "then Hollender katt", I: 99 Gyda, Hans Nettlers enke svarte i 1522 15 mark for de pengene Hans var skyldig da han døde, V: 40	
Willem Tymessøn Hollender	1518: 1 stk deventer i sakfall I: 99	Kan være Willem Klocker i Finnegården?

Av de 13 personene som leverte og/eller solgte deventer til Kongsgården ellers 1518-23, er fem eksplisitt fem nederlendere. En sjettede og borger i Bergen; Hans Nettler betalte klede i sakfall for en mindre hollandsk skute betegnet "katt" Den sjuende; Johan van Aachen hadde forbindelse med bl. andre Johan Tripmagher. – Det er ellers ingenting ved kildene som antyder at selger/avhender tilhørte Kontoret eller var øst-hanseater. Under Tabell 4.10 med tabellarisk oversikt basert på kildebearbeidelsene og utleggingene gård for gård, leidangsbetalerne 1522/23 skilt ut.

Tabell 4.10: Vintersittere fra Zuiderstjøn og Nederland og gårdene deres på Bryggen 1518-23

Navn og gård	Salg deventer, fra tabell 4.7.	Kjøp spekk salg ledsk	Annet <i>Se utlegging: Kilder mv. finnes i drøftelsene over</i>	Leidang 1522/23 Antall kleiv	Kategori
Brødregården Jacob Rotckers	1518: Salg 8	1518: Salg 2 stk ledsk	Se utlegging	Holmedalen 3 stuer	1. Sikker nederlender
Dramshus Hans Møller			Se utlegging	Dramshus 1 stue	1. Sikker nederlender
Dramshus Claus Krimberg/Krimburg			Skipstoll 1521 DN VI nr 736	Dramshus 1 stue	1. Sikker nederlender
Engelen Johan Tripmagher	1517: Salg 1 stk rødt og to stk. blått	1517: 1 stk wareklede og humle, 1518: 3 stk svart ledsk	Se utlegging over	Engelen 1 stue	1. Sikker nederlender
Engelen Kort Bock/Buck			DN VI nr 692	Engelen 1 stue	1. Sikker nederlender
Finnegården Pouell Beck/van Becken	1519-20: Salg 2 stk	1519-20: salg 7 sarduk	Se utlegging	Finnegården 1 stue	1. Sikker nederlender
Solegården Henrich Blauw	1518: Salg 5 stk	1518: Salg 1 stk ledsk	Se utlegging	Solegården 1 stue	1. Sikker nederlender
Solegården Henrich Skarff (I)	1521: leverte 1 stk	1521: 1 stk malt 1 dobbel hakeringsline III: 122.	Forbindelsene til Claus Kloffuer, Henrich Skarff og Henrich Blauw, Kort Waldenhuus. Se utlegging	Solegården 1 stue	1. Sikker nederlender
Solegården Herman Oldenkarcke	1518: Salg		I Bergen alle årene. Forbindelsene til Claus Kloffuer, Henrich Skarff og Henrich Blauw og leidang.	Brødregården 3 stuer	1. Sikker nederlender
Solegården, Claus Kloffwer Klogh	1518: Salg 4 stk deventer I: 99, og (6 stk)	1518: Salg 2 stk.+ 1 stk ledsk, I: 98. 2 stk ledsk	Clawes Kloffwer skipper til Kampen I: 141.1518: Skipper til Kampen, skipstoll, I: 114 og I: 11	Solegården 1 stue	1. Sikker nederlender
Wetterleffuen Henrich van Hasseilt			Navn Se utlegging	Wetterleffuen 2 stuer	1. Sikker nederlender
Aafjorden Hans Huidt/Höcker			Navn Se utlegging	Aafjorden 4 stuer	1. Sikker nederlender
Aafjorden Claus Höcker/Huidt			Navn Se utlegging	Aafjorden 2 stuer	1. Sikker nederlender
Aafjorden Johan de Quade			DN VI nr 742 Navn Se utlegging	Aafjorden 1 stue	1. Sikker nederlender
Brødregården Henrich Koster	1518 6 stk		1518: kjøp råskjær Alias de Coster	?	1. Sikker nederlender
Brødregården Steffen Ruus			E. Bull/DN Se utlegging	?	1. Sikker nederlender
Finnegården Cornelius			selve navnet <i>Cornelius</i> som gjør oss helt sikre	?	1. Sikker nederlender
Revelsgården Peither Tunneksen	1520: Byttet 4 stk deventer	1518: Kjøp 86 sider kobbespekk m. m.	1518: <i>Peither Temiken</i> : Peither Tymen fra Deventer? Leidang: Petter Landsberg	?	1. Sikker nederlender
Solegården Henrich Severin			NRJ Se utlegging	?	1. Sikker nederlender
Aafjorden Hwgo Medhendorp			Navn Se utlegging	?	1. Sikker nederlender
SUM: 20 kjøpmenn	9			14 23 stuer	20 sikre

Navn og gård Forts. av Tabell. 4.10.	Salg deventer, fra tabell 4.	Kjøp spekk salg ledsk	Annet <i>Se utlegging:</i> Kilder mv. finnes i drøftelsene over	Leidang 1522/23	Kategori
Bugården, Kort Waldenhuus	1518: Salg 2 stk 1520: Salg 4 stk,	1518: 2 stk wareklede,	Se utlegging og under Johan Tripmagher Se utlegging	Bugården 2 stuer	2. Mer sannsynlig
Dramshus Berent Westrich	1522: salg 3 stk. rødt	1522: 1 stk. rødt ledsk	Westerwijk i NI, kart: O14 Se utlegging	Dramshus 1 stue	2. Mer sannsynlig
Aafjorden Varnicke Starck			Navn Se utlegging	Aafjorden 2 stuer	2. Mer sannsynlig
Brødregården Henrich Bryning	1518: 4 stk		1518 kjøp 30 våger råskjær. Navn	?	2. Mer sannsynlig
Brødregården Johan Kupenn	1518: Salg 8		DN Se utlegging	?	2. Mer sannsynlig
Finnegården Tile Hoffmann			Navn Se utlegging	?	2. Mer sannsynlig
Finnegården Henrich Lambertssøn i		1519: Sakefall: 3 stk. ledsk1 stk. deventer	1520: Betalte for som Kort Waldenhuus, Johan Tripmagher, Henrich Skarff og den annen skyldte, I: 563	?	2. Mer sannsynlig
Finnegården Herman Lambertssøn	1518: Salg 15 stk		1518: Kjøp 113 våger råskjær Herman Bernt claff, leidang i Finnegården III: 638. Se utlegging	?	2. Mer sannsynlig
Søstergården Jacob Rothers i	1518 salg 13 stk		Navn Se utlegging	?	2. Mer sannsynlig
Søstergården Peither Mwes	1518 salg3 stk I	1519: salg 1 skippund 2 ½ lispund humle	Navn Se utlegging	?	2. Mer sannsynlig
SUM: Kategori 2	7	-	-	3 5 stuer	10
Bugården Henrich Egge	1518: 6 stk		1518: Henrich Egge i ikke i noen gård.	Bugården: Henrich Eger. 2 stuer 1 kleive	3. Mindre sannsynlig
Bugården, Morten Elers			Sammenfallende varer m. Kort W.	Bugården 3 stuer 1 kleive	3. Mindre sannsynlig
Solegården Bertel Kirkenty			1518 Bertil1518 kjøp 50 våger råskjær I: 242. Forb. m Claus Kloffuer. Se utleg.	Solegården 1 stue	3. Mindre sannsynlig
Brødregården Johan Bernitssøn			Se utlegging	?	3. Mindre sannsynlig
Brødregården Tønnes	Salg 19 stk	Salg 3 stk ledsk I: 98	Se utlegging Navn	?	3. Mindre sannsynlig
Brødregården Willum klocker		15181 stk ledsk	Gårdens ombudsman? Navn	?	3. Mindre sannsynlig
Einersgården Walther i Walther Løfftingh	1518. 4 stk I: 98. I: 140.	1518: Solgte 1 stk ledsk, I: 87	1518: kjøpte 80 våger råskjær. I: 235.	?	3. Mindre sannsynlig
Aafjorden Hans Krøger	1518 salg 3 stk,		Navn	?	3. Mindre sannsynlig
SUM: Kategori 3	3	-	-	3 6 stuer 2 kleiver	8
Brødregården Johan Buckholt i	1518: Salg 8 stk	Salg 2 stk ledsk I: 98	Tysk på Bryggen.	?	4
Kappen "Garp i Kappen"	1518: Salg 4stk		Anonymisert	?	4
Solegården Alf	1518 salg 4 stk.		Salg på Claus Kloghs vegne, I: 99.1518	?	4
I ALT	Selgere			Leidangbt.	Antall i alt
Kategori 1	9	-	-	14 23 stuer	20
Kategori 2	7	-	-	3 5 stuer	10
Kategori 3	4	-	-	3 6 stuer 2 kleiver	8
Kategori 4	3			-	(3)
TOTALT	23	-	-	20 34 stuer 2 kleiver	38

Antall nederlendere i gårdene på Bryggen hvor det ble solgt deventerklæde 1518-23

Tabell 4.11. viser gårdene det ble solgt deventer og presenterer vintersittende kjøpmenn fra Zuiderstjøn og nederlendere etter kategori og antall stuer de disponerte i 1522/23:

Tabell 4.11: Gårder på Bryggen 1518-23 med salg av deventer og nederlandske vintersittere

Gårder og kjøpmenn i gårder hvor det ble solgt deventer fra 1518-1522/23			Zuiderstjøere og nederlendere I henhold til tabell 4.10, Av dem leidangsbetalere 1522/23 ("Ikke visse")							Leidang og bet. for stuer 1522/23 Fra tabell 4.10	
GÅRDSNAVN	(Kjøpmenn tom. 1522) fra Tabell. 4.7.	SUM selgere fra Tabell. 4.10	KATEGORI 1	LEIDANG 22/23 av	KATEGORI 2	LEIDANG 22/23 av	KATEGORI 3	LEIDANG 22/23 av	TOTAL-SUM	LEIDANG i alt	Antall stuer betalt leidang for 1522/23 (stuer i parentes tilhører kjøpmenn som solgte deventer i annen gård)
I. Brødregården	10-12	6	3	+1	2	-	3	-	8	2	3 (+3)
II. Bugården	2-3	2	-		1	1	2	2 kl	3	3	1 og 2 kl.
III. Dramshus	4	1	2	2	1	1	-	-	3	3	3
IV. Einersgården	1	1	-		-	-	1	-	1	-	-
V. Engelen	1	1	2	2	-	-	-	-	2	2	5
VI. Finnegården	9-10	3	2	1	3	-	-	-	5	1	5
VII. Kappen	3-4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	--
VIII. Revelsgården	1	1	1	(1)	-	-	-	-	1	(1)	--
IX. Solegården	6-7	6	5	3 1B g	-	-	1	1	6	4	4
X. Søstergården	4-5	2	-	-	2	-	-	-	2	-	--
XI. Wetterleffuen	3-4	-	1	1	-	-	-	-	1	1	2
XII. Aafjorden /Jacopsfjorden	6-7	1	4	3	1	1	1	-	6	4	10
(Holmedalen som Jacob Rothers i Bg. flyttet til)	-	(Bg)	(1 Bg)	-	-	-	-	-	-	3	(+3)
SUM	50-57	23	20	14	10	3	8	3	38	23	34 stuer, 2 kleiver.
Selgere mm. som ikke holdt til i en bestemt gård	-	13	Samlet antall leidangsbetalere i gårdene 1522/23: 88 kjøpmenn. Samlet antall stuer og kleiver i gårdene 1522/23: 128 stuer, 7 kleiver. Samlet verdi av Zuiderstjøbyenes tøysalg på Bergenhus 1518-21 var på 939 mark. Nedkvitne: Tabell II.31 side 137, jfr. hans tabell V.3.								

Tabell 4.11. og utredningene viser at det var minst 20 nederlandske vintersittere på Bryggen i årene 1518-23. 14 av dem betalte leidang for 23 stuer i 1522/23. For kategori 2: Av 10 potensielle nederlendere satt 3 kjøpmenn med 5 stuer og i kategori har 3 kjøpmenn råderett over 6 stuer og 2 kleiver. I alt 34 stue og 2 kleiver, totalt 36 enheter. Dvs. at nesten samtlige 38 kjøpmenn kunne i prinsippet derfor sittede i og styrt en handelsstue i 1522/23. Går vi til

Nedkvitnes anslag om at det var 5-7 personer tilknyttet ”en hanseatisk stue” på Bryggen⁴⁸³; innebærer det at rundt 100 personer var tilknyttet de 23 handelsstuenes de 14 ”sikre” nederlenderne betalte leidang for i 1522/23. Det er slik ikke urimelig at 150-200 handelsmenn fra Zuidersjøens var tilknyttet nederlendernes faste handelsvirksomhet. i de gårdene hvor det ble solgt deventere. Selv om en del av kjøpmennene her var sommergjester og vi tar hensyn til at vi bare har tatt for oss dem som kildegrunnlaget i NRJ og DN pekte ut for oss, er det tydelig at den *hanseatiske* ”handelsstanden” i Bergen rundt 1520 ikke har vært i så klart overtall som Nedkvitne og andre før han gått ut i fra.

Oppsummering, vintersittere fra Zuidersjøen på Bryggen

En samlet vurdering av materiellet antyder at Brødregården, Engelen, Finnegården, Solegården og Aafjorden/ Jacopsfjorden var Bryggegårder hvor kjøpmennene i høy grad sto utenfor Kontorets organisasjon: I Brødregården og Aafjorden finner vi klare forbindelser til Deventer. I Solegården satt mange kjøpmenn med tilknytning til Kampen I Wetterleffuen møter vi handelsmenn med bånd til Haseilt-området. Andre viktige gårder med innslag av nederlendere var Dramshus, Engelen og Søstergården. Derimot reflekterer Regnskapene nesten ingenting om aktivitet blant kjøpmenn Rottmannsgården, den innerste av alle gårdene på Bryggen, – en gård hvor jeg selv hadde forventet å finne dokumentert samhandel mellom nederlendere og Hovedsmannen. De eneste unntakene er Johan Bernitssøn i 1518 og leidangen i 1522/23.⁴⁸⁴ På den andre siden var Bredergården, Bratten, Kappen og Leppen gårder hvor vi trolig ikke finner innslag av nederlandske vintersittere rundt 1520. Kanskje var dette Kontorets kjerneområde. I alle fall fant vi minst 20 nederlandske vintersittere på Bryggen i gårder hvor det ble solgt deventerlede. Dette er å betrakte som et rimelig antall. Det er heller ikke urimelig at 150-200 handelsmenn var tilknyttet disse kjøpmennene fra Zuidersjøens og Nederlands i handelsvirksomhet på Bryggen.

---

⁴⁸³ Jfr. kap 4.1 og Nedkvitne: 326 ff.

⁴⁸⁴ Det kan være flere årsaker til at det spesifikt ikke nevnes handel fra eller i Rottmannsgården. Den mest nærliggende hypotesen er at Rottmannsgården var bebodd av, og fungerte som lager for nederlandske kjøpmenn som bodde i Bergen ellers, og/eller var nederlandskættede borgere i byen. Denne antagelsen blir også støttet når vi ser på navnene til dem som satt i gården: Herman Bøcher, Olger van Nordick, Albrit Söndenber, Petter Skotte, Willem Norckes, og Volker Peiherssøn betalte leidang i Rottmannsgården 1522/23, NRJ III: 637 f. -- Flere navn som knyttet till nederlandske person- og stedsnavn-tradisjon. I 1567 var det tre personer som betalte grunnleie for hus i Rottmannsgården til Kronen, NLR IV: 2. To personer betalte leidang NLR IV: 6.

**Vedlegg 4.A: Systematisk oversikt Gårder på Bryggen nevnt i Leidangen NRJ III.
Etter Bernt Lorentzens kart fra 1952, side 151.**

Gårdene etter NRJ i rekkefølge nord til syd	Merknad	Betalere av leidangen 1522/23 NRJ:	Betalere 1566/67: Enkelt- eller Dobbeltgård jfr. NLR IV:
1. Skjeggen	Har et annet navn på kartet, eller lå nord for Gullskoen, jfr. kart side 123. Nå forsvunnet.	2, NRJ III: 634.	Ikke nevnt
2. Bremergården	Har et annet navn på kartet eller lå nord for Gullskoen, jfr. kart side 123. Nå forsvunnet.	4, NRJ III: 634f.	Ikke nevnt
3. Gullskoen med Nagels tomt	Har lagt mot Mikligård i sør, senere utvidet med Mariakirkens almenning. Nybygget i gammel stil.	8, NRJ III: 638.	2: <u>D</u> , NLR IV: 4.
4. Søstergården	Nybygget i gammel stil.	4, NRJ III: 635.	1: <u>E</u> , NLR IV: 4.
5. Engelen	Nybygget i gammel stil.	8, NRJ III: 635.	2: <u>D</u> , NLR IV: 4.
6. Bugården	Nybygget i gammel stil.	6, NRJ III: 638f.	1: <u>E</u> , NLR IV: 4.
7. Bredsgården	Opprinnelig gård fra 1702.	10, NRJ III: 639.	2: <u>D</u> , NLR IV: 4.
8. Einersgården også kalt Enhjørningen	Opprinnelig gård fra 1702.	6, NRJ III: 639.	1: <u>E</u> , NLR IV: 5.
9. Svendsgården	Opprinnelig gård fra 1702. Gården er oppført to steder i Leidangen i NRJ	4, NRJ III: 635. 4, NRJ III: 639.	2: <u>D</u> , NLR IV: 5.
10. Aafjorden også kalt Jacopsfjorden	Opprinnelig gård fra 1702. Har også blitt kalt Hjorten med Bellgården	10, NRJ III: 639f.	2: <u>D</u> , NLR IV: 4.
11. Holmedalen	Opprinnelig gård fra 1702. Den sydligste gård på Bryggen fra 1702, bortsett fra Finnegården.	7, NRJ III: 640.	2: <u>D</u> , NLR IV: 5.
12. Kappen	Revet. Er i dag veg langs Nikolaykirkealmenning.	6, NRJ III: 640.	1: <u>E</u> , NLR IV: 5.
Kjøpmannsstuen og Rådstuen med Vinkjelleren	Ligger i dag dels under Nikolaykirkealmenning og husrekken syd for den.		
13. Solegården		6, NRJ III: 640.	1: <u>E</u> , NLR IV: 5.
14. Revelsgården		5, NRJ III: 635f.	1: <u>E</u> , NLR IV: 5.
15. Leppen		13, NRJ III: 636.	2: <u>D</u> , NLR IV: 5.
16. Bratten		8, NRJ III: 636.	2: <u>D</u> , NLR IV: 5.
17. Dramshus		13, NRJ III: 636f.	2: <u>D</u> , NLR IV: 5.
Åpent lende, skurtomter.	Her lå før 1476? Tre gårder: Skapten, Ridstaden og Bollergården		
18. Finnegården	Lå trolig noe lengre syd enn den gjør i dag. Eneste bevarte Bryggegård syd for Holmedalen.	6, NRJ III: 638.	1: <u>E</u> , NLR IV: 5.
19. Wetterleffuen	Lå på Kjøttbasarens tomt	10, NRJ III: 637.	2: <u>D</u> , NLR IV: 5.
20. Brødregården	Lå på Kjøttbasarens tomt	6, NRJ III: 637.	1: <u>E</u> , NLR IV: 5.
21. Rottmannsgården	Lå på en del av Autalmenning, dagens Vetterlidsalmenning, Kronens grunn, 1567.	6, NRJ III: 637f.	2: <u>E</u> , NLR IV: 6. 3 bet grunnleie s. 2.
22. Nedre Bartskjærbot	Lå nord for Hollendergt./Kong Oscarsgt.	2, NRJ III: 634.	Ikke nevnt
23. Øvre Bartskjærbot	Over gaten Kong Oscarsgt./Vetterlidsalm.	2, NRJ III: 634.	Ikke nevnt

Bryggen ca. 1995(?) sett fra den nybygde Gullskoen til venstre (nord) til den opprinnelige Holmedalen fra 1702 til høyre (sør). Nikolaykirkealmenning helt til høyre. "Enhjørningen" sees under urskiven midt i husrekken.

5. Konklusjon og avrunding

Vi har valgt å kalle arbeidet *Nederlendere i Bergen på 1500-tallet* med underspørsmålet – *En underurdert gruppe?* Det er flere årsaker til en slik formulering. For det første tar vi for oss forhold som berører nederlendere som kom til og oppholdt seg i Bergen i årene 1500-1570. Videre setter vi gruppen inn i historisk sammenheng basert på egen gjennomgåelse og analyse av kildene og faglitteraturen som har behandlet spørsmålet i vesentlig grad. Vi har deretter jevnført våre egne konklusjoner mot hva tidligere forskningsstatus har lagt på. Vi skal gjøre opp status for arbeidet ved å presentere noen utvalgte nederlendere og relaterer dem til noen av hovedlinjene vi har trukket opp.

Skuteskipper Albret Claussøn fra Amsterdam

Simon var skipper på ett av de 34 nederlandske skipene som betalte skipstoll i Bergen. Han var i Bergen i 1519, 1520 og 21. I 1519 foretok han to rundturer. I 1520 handlet han på Bergenhuss, uten at han er registrert i skipstollen.

Henrich Blauw van Kampen

Blauw var skipper fra Zuidersjøen og ankom Bergen samtlige år. Av de 15 skipsskipperne fra Zuidersjøen var det 7 vi ikke kan se at selv handlet på Bergenhuss. I denne gruppen var en skipper her fire år på rad. Av de åtte hanseatiske skipperne som var her minst to år, finner vi tre som var her tre år og to i fire år. Selv om han ble kalt "skipper" ser vi ikke at han betaler skipstoll selv. Derimot vet vi at han hadde båtsmenn som nevnes et par ganger i Regnskapene. Siden flere av båtsmennene som førte skip hjemmehørende ved Zuidersjøen blir kalt hollendere kan vi tenke oss at skipet seilte for befraktere i Amsterdam. Dette ble mer og mer vanlig utover på 1500-tallet. Henrich Blauw var også en av de 20 vintersitterne fra Zuidersjøen og Nederland som hadde stue på Bryggen i gårder hvor det ble solgt deventer. Blauws stue lå i Solegården der han hadde handelsfellesskap med flere andre nederlender. Blauw leverte deventerklede og kjøpte spekk på Kongsgården. Dette var de to mest særegne varetypene folk fra Zuidersjøen handlet med. Men det kommer også fram at disse leverte leddsk, krydder, baysalt, bygningsmaterialer, våpen og skipsutstyr som hollenderne. Det ble i løpet av de fem årene etablert et nært forhold mellom han og Jørgen Hansen.

Da Jørgen Hanssøn fulgte Christian II i landflyktighet i Nederlandene våren 1523 ble Henrich Blauw en av dem som opprettholdt kontakten mellom Jørgen og folk i Bergen. Av et bemerkelsesverdig rikt kildetilfang hvor opplysningene strekker seg over nærmere 20, år får vi

unik innsyn i gjøremålene til en nederlandsk skipper i trafikk på Bergen. Ingen av kildene – bortsett fra ett lite unntak –, er levninger fra Blauws egen hånd, så vi kan kun danne oss et indirekte bilde av Blauws personlighet og egenskaper. Jørgen Hanssøn skrev til Christian II i april 1524: ”Like ens skrev jeg (i et tidligere brev) også om et passport til en borger av Kampen som heter Henrich Blauw og er han Eders nåde en tro tjener og det som han kan utrette vil brevviseren legge videre ut om og må han (Blauw) straks få beskjed (...).”⁴³⁵

Kort etter Jørgens henvendelse, ble Blauw tatt opp i Christians tjeneste. Blauw var i den første tiden særlig tilknyttet eksilkongens kaperfart; trolig i samarbeid med en meget omtalt Claus Kniphoff.⁴³⁶ Kapervirksomheten førte de to på kant med andre – som borgerskapet i Amsterdam – som drev handel og sjøfart på Bergen:⁴³⁷ Henrich Blauw og Blauws hustru fungerte i denne perioden som kurører for Christian IIs eksilhoff, internt og mellom de ulike gruppene i Nederland som deltok i oppbyggingen av Christians IIs ”første norske gjenerobningsforsøk”.⁴³⁸ Sommeren 1528 ble Henrich Blauw kontaktet av skipperne Jacob Hallandsfar og Herman Høyer av Bremen i Amsterdam, mens han holdt på å gjøre klart sitt eget skip for tur til Bergen. Hermans skip var blitt tatt i arrest i Amsterdam og var befraktet av Jon Teiste, erkebiskop Oluffs handelsfullmektige i Bergen, og var lastet med gods som tilhørte Erkebiskopen⁴³⁹

Ved Henrich Blauw, Willbrandt Claussøn⁴⁴⁰, Willem Schutter og flere andre gode venners hjelp fikk man i stand en *vennlighets* avtale i Erkebispens navn: Saken skulle behandles i Bergen, og skipper Herman hadde dessuten fått låne 190 gylden av Henrich Blauw til uttredelser som Erkebispens skulle betale Blauw igjen. Lånet var regnet ut mot bl. a. 21 stk deventer, ett stk.

⁴³⁵ DN VI nr 691, datert Amsterdam 15240422. ”De” fra Kampen og Deventer måtte få Kongens passport. -- Kongens passeddell ville forhåpentligvis la Bergensfarerne fra Deventer og Kampen få seile i fred for Christians folk.

⁴³⁶ DN X, 465, datert Kampen. 15250618, og nr 470+483. I følge DN XIII, 362.

⁴³⁷ Alt vinteren 1524 hadde kongens bankier Poppius Occus, snakket med sine venner og skipperne i Holland om på hvilken beste maner Christian IIs kunne oppnå gunst hos skipperne og undersåttene i disse landene og da spesielt Holland. Occu ber Christian -- i henhold til et anvist vedlegg -- skrive ut privilegier/pass til nederlenderne for fri ferdseil gjennom Øresund *etter gammel sedvane*. Dette ville lette Christian IIs sak blant borgerne i Amsterdam. DN XVIII nr 270, datert Antwertpen 15240206.

⁴³⁸ DN XI 410, datert Kampen 15250825: Jørgen Hanssøn anbefaler Christian II at denne brevviseren/kurøren Henrich (Blauw) og hans hustru *som bringer alle beskjeder med seg fra vår nådes frue* at Christian burde betenke dem tærepenger .

⁴³⁹ Skipperne Hermen Høyer av Bremen og Jacob Hallandsfar brev til Jon Teiste, som var erkebiskopens fullmektige i Bergen, DN XVI nr 510, datert Amsterdam 15280724.

-- En annen som ble kapret var Claus Oedeszoon – Klaus Ottessøn -- skipper fra Amsterdam: Jfr. DN VIII nr 579, datert Bergen 15280901; erkjente Claus i nærvær av Allert Tommessøn, —Albricht -- også han skipper fra Amsterdam, at han i Bergen var blitt forlikt med Oluff Erkebiskops mann Jon Teiste. Jon Teistes folk hadde frarøvet Claus Oedeszoon to halvslanger og to hodestykker og en tønne krutt og ellers gjort annen skade (trolig også i 1527). Det ble inngått enighet og Jon Teiste betalte 134 våger råskjær, samtidig som det sto igjen 100 våger råskjær som skulle betales ved neste års kjøpstevne. *Claus og Allbrets bumerke henger ved*. Jfr DN VII nr 562 hadde Oluffs folk i 1527 også tatt et skip fra Kampen (Gotskalsk?) og røvet skyts og ammunisjon. Av DN VIII nr 609 datert Bergen 15290910 går det fram at Claus Oedeszoon sier seg tilfreds med å oppebåret resten av det Oluffs folk skylde han fra året før. Claus Oedessøn seilte slik regelmessig Amsterdam-Bergen 1527-28.

⁴⁴⁰ Wollbrandt Claussøn i Amsterdam skrev våren 1526 til Oluff Erkebiskop at en Mester Giert var hans knekt, DN VII nr 619, datert Amsterdam 15260316. Dette kan være Gerit Dirxsøn, den representanten som Allert Boelssøn og Cornelius Bannjink hadde liggende i Bergen (DN XII nr 429, datert Amsterdam 15290409). Trolig er det snakk om Gerit Dirxsøn Friis.

-- Av DN VII nr 619 går det også fram at i 1526 var Wollbrandt Claussøn – Nicolajj -- gift med Machtel Pietersdtr i Amsterdam Jfr. DN VII nr 605, datert Amsterdam 15250612, spurte Wollbrandt Claussøn sommeren 1525 den nye norske Erkebiskopen om hvordan man skulle forholde seg med Erik Valkendorfs der etterlatte gods. Han frarådet å la det komme i hendene på *svogeren* Mester Simon.

osnabrysk laken, to tønner med *lowvent* og krammeri, våpen, krutt, nagler, jernverk og ost. At Blauw sommeren 1528 var på vei fra Amsterdam til Bergen, viser følgende merknader: 1: I selve brevtteksten står det at "(...) For disse verdiene på 190 gylden (...) har vi lovt på æresord at Henrich Blauw skal få igjen i god fisk av råskjær når han er i Bergen (...)." 2: Henrich Blauw har selv i følge påskrift: "Like ens for penger betalt (...) kvittanse *Henrich Blauw* med egen hånd." 3: I en etterskrift skrev Herman Høyer til Jon Teiste: "Like ens sender jeg nå med Henrich Blauw to laken svart ledsk og tre gule deventer." Høyer og Jacob Hallandsfar hadde senere på året selv med seg 12 laken ledsk, 2 deventer laken, krydder, sukker, og pepper fra Amsterdam til Bergen og Trondheim.⁴⁴¹

Neste gang Henrich Blauw nevnes er ettervinteren 1530. Johan Falkener skulle være med Blauw og om Christian II ønsket det kunne han ta med bud til Norge: Mester Simon i Amsterdam hadde fått nyss i at *Peither hollender* som Kongen hadde sendt til Erkebiskopen og Norge døde på veien. Mester Simon hadde skaffet *Peither hollender* Amsterdam bys pass for reisen til Norge.⁴⁴² Henrich Blauw skulle reise til Bergen innen den 8. april og *Peither hollender* var død av "svedesygen".⁴⁴³ Henrich Blauw dro til Bergen, og var tilbake i begynnelsen av juli 1530.⁴⁴⁴ Rundturen Amsterdam-Bergen-Nederland tok dermed i underkant av tre måneder, og Glassmester Simon Coepistsson i Karthauserklosteret var en av dem som ordnet Amsterdams bys leidebrev/pass for nederlendere som tenkte seg til Norge og Bergen.

Henrich Blauw fra Kampen transporterte varer mellom Nederland og Bergen for ulike lensherrer og Kronen i nærmere tjue år. Det nære forholdet som var etablert mellom Jørgen Hanssøn Skriver og Henrich Blauw fra 1518 av, varte ved etter at Jørgen fulgte i Christians IIs tjeneste i Nederlandene. Blauw gikk inn blant Kongens fortrolige som kurærer og sjøfartskyndig. I farten på Bergen sto han også i en viss forbindelse med Kirkens utenrikshandel til Nederland og i større og mindre grad omgikk han Kirkens øverste folk i Bergen. At Blauw anløp og avgikk Amsterdam til/fra Bergen indikerer at han seilte Amsterdam-Bergen samtidig. Vi skal ikke se bort fra at både borgerskapet i Amsterdam og Kronen eide parter i skip Henrich Blauw

---

⁴⁴¹ DN XVI nr 518 datert Halsnøy Kloster 1528. Skipper Herman forteller Erkebiskopen om forliket som ble inngått i Amsterdam, og de 244 gylden *de måtte la bli værende* (i Amsterdam). -- Jfr DN XI, 555, datert Bremen 15300421. -- Jfr. DN XI nr 503, datert 15281125 erkjente Jørgen Hanssøn at Henrich Blauw fikk 9 kurante gylden på regnskap for *bergerfisk* og rav til Kongens behov 6. dag i februar 1529 mottok Jørgen 3 gylden på regnskap på Blauws vegne.-

⁴⁴² DN VIII nr 625, datert Kampen 15300322: Brev fra Jørgen Hanssøn skriver til Christian II.

⁴⁴³ DN VIII nr 628, datert Kampen 15300330. Brev fra Christen Tomessøns sekretær til Christian II ang borgerkrigen i Nederland, om kongens anliggende etc. "Svedesygen", en pest, slo også til i Norge.

⁴⁴⁴ DN VIII nr 634, datert Kampen 15300703: Jørgen Hanssøn skriver til Christian II at Henrich Blauw kom fra Norge og forteller at Erkebiskopen og Doctor Vincent er vel forlikte. Dessuten om borgerkrigen i Nederland, om Hansadagen i Lübeck med mer.

disponerte.⁴⁴⁵ Blauws ætlinger kom til å bli blant verdens fremste kartografer og seilingsleds-
beskrivere.

Johan de Quade fra Deventer, kjøpmannen ved Bryggen og Oluff Engelbrekts- søns handelsmann i Bergen

Johan de Quade fra Overijssel og borger av Deventer kom til å fungere som en liten, men særdeles interessant og spennende brikke i Norgeshistorien og overgangstiden: Johan de Quade var ikke bare blant de nederlandske kjøpmennene som handlet med Erkebiskopen i Bergen i 1536⁴⁴⁶, sammen med Christoffer Trondssøn Rostung deltok han i første rekke ved Oluff Engelbrektsøn evakueringen fra Norge.⁴⁴⁷ På tre skip innleid fra Nederland sto de for transporten av Oluff, hans nærmeste og verdisakene disse brakte med seg til Enckhuizen og Nederland i 1537.⁴⁴⁸ Dokumentene i forbindelse med kampen om få Erkebiskopens bortførte verdier tilbake til skadelitte viser nivået på den sosiale konteksten som Henrich van Hasselt, Thomas Ruus, Henrich Blauw etc. samt Johan de Quade her inngikk i: Navnlig var de mer eller mindre på god fot med de aller fremste menn i Norge. Rollef Røwenkamph⁴⁴⁹ av Deventer hadde overværet bryllupet mellom enken etter Vincent Lunges og Jens Splid. Og sammen med riddere og andre borgere og gode folk hadde han vært med å feire et ærbart bryllup.⁴⁵⁰ Samtidig får kildene fram at kjøpmenn fra Zuidersjøen utgjorde en særdeles viktig brikke i Erkestolens merkantile virksomhet på Nederland. Videre bekrefter de at en god del kjøpmenn fortsatte å drive handel mellom Bergen og Nederland etter Oluff Engelbrektsøns fall

---

⁴⁴⁵ DN II nr 1113, datert Oslo 15350318: Henrich Jansson Hollender borger i Oslo vedgår at Mogens Gyldenstjerne eide fjerdeparten i et skip de hadde bygget i fellesskap. Jfr. DN XXII nr 459/60. -- Henrich Jansson Hollender hadde vært gift med en Margaretha: I 1545 var hun enten gift med, eller enke etter Joachim Knebenagel – alias Jaachim Kneffuenabll - i Oslo. I DN II nr 1127 datert Oslo 15390130, besegler og signerer tre Osloborgere ett utdrag av den avdøde Henrik Hollenders regnskapsbok, som de har oversatt til dansk fra hollandsk; som de alle forsto svært godt. Avsnittet omhandlet Mogens Gyldenstjernes mellomværende med Henrich Hollender. – Se DN XXII nr 426 for den hollandsk teksten. Jfr. DN II nr 1128, Oslo 15390315: Den nå avdøde Henrich Hollender i Oslo sitt regnskap fra 1531 hadde "da" dvs. den 5. juli 1531 blitt bevitnet av David Albrechtsson og Tuve Troelssøn i Malmö.

-- NRJ IV nevner også Henrich Hollenders handel med Akershus: I 1528-29 side 280, og handelen i Nederland "cirka 1533" på side 443 og 444 (der noe er fra 1533 og noe er fra 13. juli 1531).

⁴⁴⁶ OERB: 135 og 139.

⁴⁴⁷ Erkebiskopens regnskapsbok og avlønning på de hollandske skipene i 1537 viser at en Simon van Qwadis var kvartermester ombord på "Christoffer". Blant styrmennene på samme skip finner vi en Junge Johan. Dette er også det eneste skipet med noen Johan ombord. På "Christoffer" finner vi også en Kopp Witte. Det andre store hollandske skipet var "Bla kravell", og i alt var det et mannskap på 70 mann på hver av de største skutene. I tillegg besto flåten av ett mindre skip, OERB: 170ff. Det er fra nederlandske kilder opplyst at "Blauhulck" var helt eller delvis eid og ført av skipsmester Claus Janz; "Christoffer" av skipsmester Pieter Simonsz og følgefartøyet av skipsmester Thewis Willemsz.

⁴⁴⁸ DN V 1090, datert Nidaros 1538030325: Brev fra kapitelet i Trondheim til Rådet i Deventer, om saker tilhørende Iver Lycks (som) Christoffer Trondssøn hadde tatt med til Vesterlandene.

⁴⁴⁹ DN VI nr 768, datert Deventer 15480618.

⁴⁵⁰ Rollef Røwenkamph handel i Bergen 1536: Salg: Øl, malt, mjøl, 1 stk deventer, 3 sider flesk OERB: 137. Han byttet til seg råskjær, OERB 137, og 59 våger fisk hos Oluff Erichssøn i Trondheim, OERB: 139. Andre folk hos O E: med varebytte hos Rollef Røwenkamph var Peder Bagge og Jon Gautessøn, OERB 137. Regnskapet ble oppgjort i 1536, OERB: 137.

Skell Claus og forbindelser til Hollenderstredet og ”Hollenderhandelen”

Skell Claus var handelsskipper fra Amsterdam og betalte ledsk i handelstoll for å drive kjøpmannskap i Bergen. Han var en av de 27 skips- og handelsskipperne som drev varehandel med Bergenhus Skell Claus leverte til skipsutrustning, våpen, tøy og lerret. Mens andre hollendere i hovedsak kjøpte inn råskjær, talg og landbruksprodukter, kjøpte Skell Claus inn råskjær for 1/3 del og huder for 2/3-deler av pengene han la igjen på Kongs-gården.⁴⁵¹ Ellers må han ha levert varer til krambodvirksomheten. ”Hollenderhandelen” fant sted i 50-60 ”hollenderboder” lokalisert blant handels- og håndverks-bodene på Stranden, i Vågsbunnen og på Hollenderstredet og 150-240 personer var årlig involvert i denne bodhandelen. Lensregnskapene og kildene viste ellers at en rekke kvinner var involvert i det hollandske krambodlivet i Bergen, noe Nedkvitne synes å ha oversett. Flere av kvinnene vi ble kjent med bar hustrutittelen, og var eller hadde vært gifte med nederlendere eller ektemaken var nederlandsk. Ergo hørte en god del av dem som drev ”hollenderhandelen” i Bergen til de øvre sosiale lag, mange var bofaste i Bergen og både denne gruppen og de som kom fra Nederland for å drive handel i Bergen om sommeren, hadde løs og fast eiendom her. De nederlandske sommergjestene lagret gjerne varene sine hos skotske handels-håndverkere om vinteren og leide krambod hos dem i stevnetiden. Som det også går fram av DN XXII nr 147 besto en god del av varesortimentet nederlenderne førte til Bergen og det man kjøpte med hjem av holdbarhetsvarer som kunne stå lagret over lengre tid, samt bearbeidede brød og bakervarer og mel og andre kornprodukter ment for videresalg. Derfor kunne også handelsvirksomheten i de 50-60 ”hollenderbodene” ligge på et jevnt nivå, selv om skipstrafikken og varetilførselen fra Nederland svingte noe fra år til år.

Skell Claus Hollender var foruten å være en betydelige hollandske handelsskipper i Bergen, – og som Blauw en viktig merkantil brikke i Kronens utenrikshandel på Nederland –, *også* en av femseks falkefangere. Det var prestisjefyllt og konsesjonsbelagt av Kongen å drive falkefangst i Norge, og det var særlig nederlendere som holdt på med dette. Når man drev falkejakt tilegnet man seg fra tindene og nutene hvor falkeredene lå en geografisk/topografisk informasjon om hav, kyst og fjorder vi ikke skal se bort i fra kom til uvurderlig nytte ved nedtegnelser av sjøkart og farvannsbeskrivelser. Enn mer kunne nederlenderne i kontakt med lokalbefolkningen kanskje både selge sine egne varer og kjøpe inn fjær, fisk, huder og skinn etc. Et annet viktig poeng er, at det lå både penger og prestisje i å fange og trene opp falker -- eller hauker om man vil -- som

---

⁴⁵¹ Nedkvitne: 142 f.

deretter kunne selges som jaktfalker til prinser og regenter på Kontinentet.⁴⁵² Storfolkene benyttet gjerne slikt som gaver og verdifulle erkjentheter overfor andre stormenn og fyrster. I Norge hadde for eksempel erkebiskopene alt i høymiddelalderen fått rett til falkefangst på linje med kongen.⁴⁵³ Det var heller ikke hvem som helst gitt å slå seg til som falkefanger i Bergenhus len. NRJ viser at Skell Claus var på falkejakt i 1518, 1520 og 1522. Da hadde han også selskap av Johan Damssøn de Raa. I årene 1519 og 1521 kan eventuelt falkeleien hans først ha vært betalt av noen hollandske båtsmenn, og av Hustru Magdalena i Hollenderbodene i 1521. – Det er heller ikke av veien at Skell Claus er identisk med den Claus som betalte falkeleie på Fevik i 1528.⁴⁵⁴ Via Absalon kan vi forstå det slik at Skell Claus -- i det han høyst sannsynlig giftet seg med Dirich Friis' datter; Aseline Dirxs --, ble innlemmet i Friisfamilien.⁴⁵⁵ Med henne fikk Claus datteren Clara Clausdtr. Fra tidligere av hadde Skell Claus sønnene Shellteus Clausson -- hvor forstavelsen *Skell* har gått i arv fra faren⁴⁵⁶ -- og Tønnes Clausson. Sistnevnte kjennes i kildene som både som Tønnes Kløwer⁴⁵⁷ og Anthonius Nicolaus som var involvert i handelsfarten Nederland-Bergen-Kvitesjøen og Arkhangelsk på midten av 1500-tallet.⁴⁵⁸

Vi registrerte i alt 60 forskjellige mennesker fra Friesland, Holland og Zeeland som drev varehandel med Bergenhus 1518-23; og vel 20 av hollenderne besøkte Kongsgården årlig i forbindelse med vareomsetning. Alt i alt deltok rundt 3-400 handelsmenn (150-240 i

⁴⁵² Generell litteratur bl. a. KHLN VII: Generelt om falke og utbredelse se Johan Bernstrøm spalte 142 ff. Om jakt på og med falke/hauker i Norden se Olav Bø spalte 150ff.

⁴⁵³ Erik Lie, NST XXXVIII, hefte 3: 148 med note nr. 44. Her henvises det til Steinar Imsen og Jørn Sandnes: Avfolkning og union 1329-1448, bd. 4 i Norges historie (Oslo 1977), s. 191-192. Erik Lie siterer at Jørn Sandnes også hevder at: "*Det var åpenbart en god del nederlendere som trakk hit til landet på 1500-tallet nettopp som falkefangere og senere slo seg ned her.*"

⁴⁵⁴ Claus falkener, 1528 falkeleie i hørnsk gylden for falkeleiet ved Fevik, 1528 toll i *Nøenes*, Akershus, NRJ IV: 310. Ellers legger vi merke til en skipper Albricht som la ut en fransk krone i toll, skipper Simon glassmaker 1 rhinsk gylden, skipper Anders Friis; 1 rhinsk gylden og 1 deventergylden og en annen Hollandsk skipper med 1 rhg, betalt for toll, NRJ IV: 310. – Så er spørsmålet om Claus seilte sammen med Simon glassmaker og om denne kan vise seg å være Simon Coepitssøn? Og om skipper Albricht er alias Allert/Albrcht Tommessøn?: Av DN VIII, nr 579, datert Bergen 15280901 husker vi at Claus Oedeszoon – Klaus Ottessøn -- skipper fra Amsterdam erkjente i nærvær av Allert Tommessøn fra Amsterdam, at han i Bergen var blitt forlikt med Jon Teiste. -- Det har til nå ikke vært tid til å etterprøve om Skell Claus har hatt patronymet Oedeszoon. Av et udatert brev Jørgen Hanssøn til Christian II (trolig sendt fra Kampen) senhøsten 1528; DN VIII nr 616, er det mulig at Claus Oedeszoon (skipper fra Amsterdam som trolig var tilbake i Kampen i oktober-november samme høst), kan ha vært den Falkener som kom fra Olav Engelbrektssøn og Norge. Denne Falkener fortalte Jørgen at Olav Engelbrektssøn ville høre til Christian IIs folk når tiden var moden.

⁴⁵⁵ 15700300, "*døde Aseline Dirxs datter, natten til en langfredag. Hun var Tønnes Clausens stemor, og en rådmanns hustru, hennes mann var Berent van Koweren, hun var en from gudfrygtig, dannet kvinne. Hennes (deres) datter Clara var gift med Laurits Jonson*" APB: NM I. -- Bernt van Covarden var nederlander fra Coeworden og kom til Bergen med Eske Bille rundt 1530 (DX nr 616, datert Bergenhus 15300906).

⁴⁵⁶ Her finnes også støtte hos Erik Lie, NST XXXVIII, bind 3: 156f, som baserer seg på Ruth Midttun/Henning Sollied; NST IX: 132-146 og 140-141 og 145, også. – Av egen genealogisk interesse har undertegnede kommet fram til at følgende interessante holdepunkt: Shellteus/Teus Clausson døde i Bergen 1565 (APB), datteren Hellchie/Hyllchen Shellteusdtr giftet seg i Bergen med tømmermannen Dominicus Gerittssøn Friis – et ikke usannsynlig barnebarn av Dirich Friis. Den 24. februar 1565 begraver Absalon en datter etter Dominicus; "denne haver til hustru Shelteus (som er Tynnis Clawessons broder) dotter, han er fødd i Frisland oc er en lærd karl". Dominicus arbeidet i 1567 arbeidet på "hollenderskipet" (NLR) Jfr B. Lorentzen 1951: 266; kjøpte Dominicus i 1583 en grunn på Stranden "Gaasegrund" som lå ved hans eget ildhus. Av de genealogiske fortegnelsen i familiebibelen (Ruth Midttun/Henning Sollied; NST IX) kan vi Dominicus' bror Dirck Gerittssøns sønn Dominicus Dircx (1588-1654) blir far til Teus/Tewes Dominicus (1636-1704) som i 1693 utnevnes som den første konsul for den "Hollandske Nation i Bergen", BHFS 43: 274.

⁴⁵⁷ DN XXII nr 421, datert Bergen 15380530.

⁴⁵⁸ DN XVI nr 651, datert Bergenhus 15570830, DN XXII nr 486, udaert fra Bergen 1556-57 og DN XXII, nr 485, datert Bergen 15570725,

hollenderhandelen og 150-200 på Bryggen) i den nederlandske vareomsetningen i Bergen i årene 1518-23.

Tønnes Damssøn som ”nykommer” og hans folk fra 1535

Utgangspunktet for problemstillingen og drøftelsene i arbeid var opplysninger som kom fram av klagen seks hollendere kom med til Slottsfogden på Bergenhus i mars 1535. Her framgikk det at hollenderne i første halvdel av 1500-tallet drev sjøfart og handel på Bergen. Hollandske handelsfolk ankom Bergen i fellesskap. Nederlenderne hadde privilegier til å drive handel i Bergen og dette hadde foregått over lang tid. Samtidig hadde handelsfrihetene en rekke begrensninger og forpliktelser. Hollenderne betalte toll og andre avgifter og straks de ankom Bergen ble de registrert på Bergenhus.

Tønnes Damssøn var en av de seks nederlenderne som kom hit i 1535. Han var tydelig kjent med forholdene i Bergen på forhånd, for han og de andre hadde installert seg i løpet av få dager. Om han hadde egen gård på Stranden alt skal være usagt, i alle fall var han i 1561 en av de større eiendomsbesitterne på Stranden. Han var da både borger og rådmann i Bergen og vel etablert med familie og barn her. Som vi vise ved andre nederlendere som Coepitssøns-brødrene, hadde Tønnes Damssøns slekt drevet virksomhet på Bergen minst en generasjon før han selv. En av Tønnes' slektninger kan vi anta er Johan Damssøn de Raa, falkefangeren.

– Skal vi foreslå hvem av de seks som hadde drevet handel i Bergen lengst ligger det nærmest å tenke på Peither Steinhugger. Han er registrert som arbeider på Bergenhusanlegget i fem år fra 1518 av.

Peither Steinhugger, hollandsk handelsmann og arbeider på Kongsgården.

Minst 17 ulike personer med nederlandsk ble avlønnnet på Kongsgården i 1518-23. Noen av dem har vi møtt tidligere i arbeidet: Et par av dem som Peither Steinhugger, var årvisst i tjeneste for Kongsgården.⁴⁵⁹ Noen få andre igjen ser vi ble avlønnnet to eller tre år. Langt de fleste – til dømes i sommerhalvåret 1521 – er registrert kun ett år. Men da var hele 13-14 nederlendere i mer eller mindre fast virksomhet for Lensherren. Mange av dem var spesielt engasjert med å bygge nye skip for Jørgen Hanssøn.⁴⁶⁰ Nederlandske sjøfolk var også året etter – i 1522 -- i sving

---

⁴⁵⁹ Av de andre seks hører Claus Jacobssøn og Nanningck Claussøn høyst sannlig hjemme i den grenen av Hooft-familien og kan være i familie med Tijman Nanningszn. Hooft som levde rundt 1514. Kilde: "5 EEUWEN Familie Hooft van Huysduynen" Floris og Arent kan være to brødre, muligens under navnene Laurts og Adrian Rotckerssøn. - Det siste er bare undertegnede hypotese.

⁴⁶⁰ Hollandske tømmermenn i arbeid på den nye jakten fikk 6 ss danske hver seg før Helligkorsaften 1521: NRJ III: 34.

på en ny jakt som var under bygging.⁴⁶¹ Samtidig reparerte de båter og annet for Kongsgården.⁴⁶² Fordeler vi gruppen på de 16 utskilte nederlenderne som i årene 1518-23 av en eller annen grunn ble avlønnnet på Bergenhus på faggrupper, ser vi at: 9 var håndverkere -- hvorav 7 var tømmermenn eller sagere--, 4 var sjømenn, 2 var oppkjøpere, 1 var hollandske borgere i byen og 1 var en "klok kone".

Nederlendere i Bergen på 1500-tallet; renessansens mennesker på godt og vondt

Epoken vi har beveget oss i i dette arbeidet kalles også "renessansen". Dette var de store oppdagelsers tid, det var vitenskapens, kunstens og *individets* tid. En tid med omveltninger og forandringer innen kultur, religion, verdensbilde og synet på mennesket. Dette var individenes tidsalder hvor også sterke kvinner kunne ta føringen i familie handel og politikk. Dette var Mor Sigbrits, Hustru Magdalenas og Gyda kramboddames epoke. Omveltninger og alliansebygging, opptrapping mot krig og enkeltmennesker ønske om makt og posisjon fikk umiddelbare følger for sjøfarts- og handelsvilkårene på Bergen og la skygger over byens dagligliv. Vi ser likevel at det da som nå ikke gikk lang tid før livet var vendt tilbake det normale, det være seg etter en pest, brann eller utplyndring og vold. Menneskene hadde den gang også en utrolig tilpasnings- evne. I dette bildet hører nederlendere som ankom til Bergen på 1500-tallet hjemme. De brakte med seg kunnskap om sjøfart og næringsutvikling og eide selv virkemidler og kapital til å nå de mål man satte seg.

Nederlendere i Bergen formidlet kultur og sosiale normer, språk og viten. I perioden vi har tatt for oss hadde Bergens første biskop Mester Gjeble gått i lære hos Phillip Melancton i Nederland. Det ligger mye stoff og venter for den som ønsker å ta tråden opp.

---

⁴⁶¹ 2 Hollandske båtsmenn fikk 12 ss fordi de arbeidet på jakten, NRJ III: 492. I årene før 1521 var det oftest gjerne folk fra Halland og Danmark ellers, som ble hentet til dette arbeidet.

⁴⁶² En hollandsk tømmermann fikk da 7 våger råskjær i lønn "for å ha arbeidet på skipet," NRJ I: 655

TILLEGG

Tabell 5.1: Nederlendere avlønnet, får utspisning etc. på Bergenhus 1518-23.

A = Avlønning, honorar m. v. U = Utspisning/hyre reisepenger etc. H = handel. H tabell 4.2. x = annen årsak. Kildehenvisning til A og U NRJ: BIND: SIDE,					
NN	1518	1519	1520	1521	1522- 23
Andreis tømmermann hollender. 1521: Avregnet "før helligkorsaften" = i september.				A, III:34 og 61.	
Anthonius borger i byen hollender.				(H, II: 574 og III: 90.)	A, III: 486.
Bernit båtsmann hollender.					1522/23 A, III: 662.
Fredrik skipper hollender. 1522-23: Varer som han hadde med fra Nordland som han ikke hadde fått kjøpslå med, III: 631.				A, III: 82.	A, III: 512. (H, III: 494 f.)
Hans Helder båtsmann hollender. 1520: Kan han være identisk med den Holder som Johan <i>smodde</i> gav 31 mark for toll for? I: 324. 1522/23: Hans båtsmann den lille står oppført i posten over. NRJ III: 661.				A III: 119. H, III: 474, III: 513/561.	A III: 513. (H III: 474. III: 561) 1522/23 A, III: 661.
Henrich Blauws båtsmann			A, I: 656.		
Konen til Simon Willumssøn på Stranden.	A: I:				
Jacop tømmermann hollender 1521: For 2 dager og 57 dager. (Mulig identisk med Jacob timbermann).				A, III: 34, III: 37,	A, III: 471 og III: 519.
Joachim hollender maler 1518:2 mark 4 ss på regnskap for "min herre og frues våpen han gjorde (...)", samt 8 våger råskjær	A, I: 135, I: 236.				
Johan tømmermann hollender 1521: Avregnet "før helligkorsaften" = i september.				A, III: 34.	
Peither Steinpicker -- Steinhogger hollender nevnes alt vinteren 1516/17. Det ble da lagt ut en mark for stål som skulle brukes til å herde jernet hans med NRJ I: 61.1	A, I: 242	A, I: 415	A, I: 521	A, III: 31	A, III: 518 og III: 595.
Per Hollender til Sogn og Valdres. Alias Peither/Peder hollender. (1517 A)	U, 1518/19A	A U 1519/ 20A	A	A U	A U
Per Hollender til Stavanger (1517 A) Alias Peither/Peder hollender til Stavanger etc.	U, A	A			
Willum sager hollender. 1520: Willem arbeidet 21 dager for 6 ss, også hans "stallbror" fikk betalt. 1522 kjøpte han ei slaktet ku.			A, I: 608	A III: 25.	A, III: 479 ff. III: 485. H, III: 573.
Willum tømmermann 1. hollender. 1521: Avregnet "før helligkorsaften" = i september.				A, III: 34.	
Willum tømmermann 2. hollender. 1521: Avregnet "før helligkorsaften" = i september.				A III: 34.	
Ikke navngitt tømmermann hollender. 1520: Han var Willems "stallbror" jfr NRJ I: 608?			A, I: 655.	A III: 34.	
1 hollandsk båtsmann, klinket på den nye sjøporten, 28. juli	I: 145.				
Hollandske båtsmenn, fraktet murstein	I: 237.				
Båtsmenn på et deventerskip fraktet stein		I: 389			
Hollandsk båtsmann, lønn for arbeid.			I: 657.		
Hollandsk tømmermann arbeidet på skipet.			I: 655.		
Hollandsk båtsmann, arbeidslønn			I: 659.		
Hollandsk båtsmann, <i>kalfade</i> på en jakt			III: 37.		
Hollandsk båtsmann og tømmermann, <i>tekte på det nye skipet.</i>				III: 25.	
Hollandsk tømmermann og 3 hollandske båtsmenn <i>tekket på det nye skipet,</i>				III: 87.	
Hollandsk tømmermann arbeidet på den nye jakten, arbeidslønn i september før Helligkorsaften				III: 34	
Hollandsk båtsmann, lønn 6 dagers arbeid					III: 490.
2 Hollandske båtsmenn, arbeidet på jakten,					III: 492.
Nederlendere avlønnet pr år 1518-23 "+ " vil si at det trolig var flere enn de utskilte	6 +	3 +	5 +	12 +	7 +

Tabell 5.2: Falkefangere og betalere av falkeleievgift 1518-23

F = falkeleie. S = sakefall/skatt. H = Handel. X = Annet, tredjeperson i transaksjon. Kildehenvisning NRJ: BINDNUMMER: SIDE Falkeleiets navn/sted.					
NN	-- 1518	1519	1520	1521	1522-- 23
Cornelius Falkener Nils på Karmsund, 1518 svarte 20 rhinske gylden i falkeleie på Cornelius Falkeners vegne for et falkeleie på Skudenes på Karmøy, og dette hadde stått i restanse siden Hermens tid, dvs. fra før 1515. Jfr. DN XXII nr 107, datert Bergenhus 15140204; er dette de 20 rhinske gylden som Cornelius Paelsson aff Amsterdam skulle ha betalt Kongen gjennom sin stallbror, fordi han ikke greide å få pengene av gårde høsten før (1513). ⁴⁶³	(S, I: 83.) (Skudenes)				
Herman Ricertssøn Falkener. 1519-20: Falkeleie 25 mark på regnskap. Det står ikke hvor dette falkeleiet lå, Siggen er "overstrøket". Samme som Herman Batzer. 1520-21: 30 rhinske gylden for Jæren falkeleie,		F, II: 536.1f. (?)	F, I: 690. Jæren.		
Johan de Raa Damssøn – Dwmssenn – , 1518: Betalt: 14 mark 1 ss 1 alb av restanse på det han skyldte "min herre", 1518, I: 91. Det kan dreie seg om falkeleievgift, fra 1518 eller tidligere. 1521: Sakefall: Nils Jude borger i Bergen på 2 ½ mark fordi han hadde slått Johan de Raa, falkefangeren. 1522: avgift for et falkeleie i Namdalen, og 15 mark for falkeleie ved Stadt. 1522: Skell Claus og Johan falkeleie på 35 rhinske gylden for Lista, Jæren og Siggjo falkeleier. 1522 salg 1 dusin sorte hatter til arbeidskarene for 3 mark, 1522. III: 491.	S, I: 91 ?			X, II: 557.	F, V: 32. Jæren, Lista, Siggjo. F, V: 32. Namdalen og Stadt H, III: 491.
Skell Claus Hollender: 1518: 4 rh gylden Sigge falkeleie og den 15. august 30 rhinske gylden for Ryfylke. til Jørgen, 1520: Falkeleie 7 ½ mark for et falkeleie i Namdal. 1522: Johan de Raa Damssøn og Skell Claus falkeleie på 35 rhinske gylden for Lista, Jæren og Siggjo falkeleier. Claus falkenær 1528-29: Betalte 1 hørnicks gylden for falkeleiet ved Fevik, NRJ IV: 310	F, I: 85. Sigge og Ryfylke		F, I: 562. Namdalen.	X: Magdalena hustru la ut? I: 576	F, V: 32. Jæren, Lista, Siggjo.
Magdalena hustru i Hollenderbodene. 1521: Falkeleie på 30 rhinske gylden på en "min falkefangers vegne". Lokalisering ikke nevnt.				F, I: 576 (Ikke nevnt)	
Namdalen falkeleie: 1520: Willats fogd 2 ½ mark for et falkeleie en bonde fra Namdalen hadde og 4 rhinske gylden for Higgen, den 13. august. 1521: 1 dobbelt dukat for Namdalen. 1522: en rhinsk gylden i skatt fra <u>Willom Falkener</u> , - kanskje for året før: 1522, V: 9.			F, I: 555. Higgen i Namdalen	F, II: 563. Namdalen	S, V: 9. Namdalen
Willom Falkener 1522: Willats fogd i Namdal svarte Willats fogd i Namdal 7 ½ mark og 1 dukat i falkeleie for Namdal og en rhinsk gylden i skatt fra Willom Falkener; gjaldt kanskje for året før, dvs. 1521?					S, V: 9. Namdalen
Hollandske båtsmenn. 1519: Falkeleie 10 mark for Siggen falkeleie på en falkeners vegne.		F, I: 339. Siggen			
Hans Fynbo 1522: Falkeleievgift 20 rhinske gylden. Jfr. V: 33 kom han trolig fra Valdres.					F: V: 32.?

⁴⁶³ DN XXII nr 107, datert Bergenhus 15140204: Det hadde blitt innbetalt 30 rhinske gylden for et falkeleie på Jæren.

Tabell 5.3: Sakefall i Bergen 1518-23 der nederlandske interessenter er innblandet

S = sakefall. F = falkeleie H = Handel. Kildehenvisning NRJ: BINDNUMMER: SIDE					
NN	1518	1519	1520	1521	1522-- 23
Adrian Blegh, Adrian Blech hollender 1518: Sakefall 1 stk. Ledsk betalt "for den skotte han var med å traktere nå 4 år forleden", 1518, I: 98. Jfr DN II nr 1046, datert Bergen 15140901.	S, I: 98.				
Adrian Kwntssøn hollender: 1518: "utgift på A. Kwntssøns gods siden 4. april" 1518, I: 224. Adrian Kwntssøn: 1. september 1514 dømt for antastelse av en skotte i Bergen, jfr. DN II 1046.	(S,)				
Arent Wallebrantsen: 1521: Halvord i Kieldvigen, la ut 37 ½ mark i bøter etter Arne byfogd svenn som Arent Wallebrantsen var å skade, "og hadde disse pengene stått hos han ved 5 eller 6 år og skulle de stå hos han 10 år etter loven, fordi karen var fogd på Island kom noen av arvingene hans innen de 10 årene var ute så skulle disse pengene fornøyes dem av min herre", 1521, I: 561 Sønn av Wilbrandt Claussøn i Amsterdam				S, II: 561	
Hans Nettler borger i Bergen, 1518: Sakefall 1 stk. svart pygh betalt for "den Hollender Katt", betalte også for "den Skotte Katt". I: 100	S, I: 99.				
Henrich Skarff i Solegården. 1520: Henrich Skarff, Kort, Johan Tripmagher, Henrich Skarff og Henrich Lambertssøn og annen betaler gjennom Henrich Lambertssøn 140 mark for de 200 rhinske gylden i restanse på sakefall			S, I: 553.		
Pouell Hollender, 1518 svarte sakefall på 13 mark på en falkeners vegne som hadde stukket en hollender i sjøen.	S, I: 91.				
Willem Tymessøn hollender. 1518: Sakefall 1 stk. Deventer betalt for skyld for mannslett. Kan også vært stavet <i>Tijmanszn.</i> (Alias Willem klocker i Brødregården?)	S, I: 99				
Nils Jude borger i Bergen, 1521: Sakefall betalt 2 ½ mark fordi han hadde slått Johan de Raa, falkefangeren.				S, II: 557.	

Litteratur og Kilder

ANVENDT LITTERATUR

- Bendixen, B. E.; *Jacobsfjordens(Aafjordens) og Bellgårdens gårdsrett*, BHFS nr 1, Bergen 1895.
- Bendixen, B. E.: *Indledning og oversikt over slaget på Vågen 1665*, BHFS nr 2, Bergen 1896.
- Bendixen, B. E.: *Geelkercks kart over Bergen*, BHFS nr 10, Bergen 1904.
- Bendixen, B. E.: *De tyske Haandverker paa Norsk Grund i Midelalderen*, Oslo 1912.
- Benedictov, Ole Jørgen: *Fra rike til provins (1483-1536)*, i Mykland, Knut (red): *Norges histoie* bd 6. Oslo: Cappelen, 1977, s. 211-460.
- Blauw, Trygve: *Om Blauw i Bergen*, i Bergen Sjøfartsmuseums årbok 1966.
- Blom, J. C. og Lamberts E. (red); *History of the Low Countries*, engelsk utgave ved James c. Kennedy, New York Oxford 1999, s. 1-260.
- Bugge, Alexander: *Norges sjøfartshistorie i seinmiddelalderen*, i bd 1 del 2 i Den Norske sjøfarts historie fra de Ældste tider til vore dage. Oslo 1923.
- Bull, Edvard; *Oslos historie*, bd 1 av Kristianias historie. Oslo 1922.
- Bull, Edvard: *Dokumenter om Hanseatene i Bergen* i BHFS nr 32 og 33. Bergen 1926 og 27.
- Bull, Edvard: *Fribrevet av 1524/Bergensfarererkammeret i Amsterdam*, HT 5 r. b. 29: 93 ff (1530-33).
- Cutler, Ingrid; *Bergensfarererkammeret i Amsterdam fra 1484 til 1684*, hovedfag UIB våren 2004.
- Ersland, Geir Atle; *Kven eigde byen? : ei gransking av opphavet og utviklinga av grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*, doktoravhandling Bergen 1994.
- Fladby, Rolf: *Gjenreisning 1536-1640*, i Mykland, Knut (red): *Norges histoie* bd 5. Oslo: Cappelen, 1977, s. 9-122.
- Foldnes, Lindfred: *Hollender og Bergensborger*, hovedoppgave i historie, Bergen våren 2001.
- Fossen, Anders Bjarne: *Borgerskapets By 1536-1800*,Bergen bys historie bd II, Bergen 1979.
- Hamre, Lars: *Erkebiskop Erik Valkendorf - Trekk ved hans liv og virke*, Bergen 1943.
- Häpke, Rudolf: *Die Regierung Karl V. und der europäische Norden*, Georg Olms Verlag , Hildersheim/New York 1976, (Trykt 1. gang 1914), s. 1 -188.
- Jørgensen, Dagny: *Cryn Cyinszen Hooft*, BHFS nr 53, Bergen 1947.
- Koenigsberger, H. G.: *Early modern Europe 1500-1789*, London 1987, s. 1-94.

- Koren-Wiberg, Christian: *Hanseaterne og Bergen* : forholdet mellem de kontorske og det bergenske bysamfund. 1932.
- Laursen, L: *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker (1: 1523-1560)*. København 1907,
- Lorentzen, Bernt: *Den berømmelige handelsstad Bergen gjennom tidene* bd I, Det Hanseatiske Museums skrifter nr. 21, 2. utg. 1971.
- Lorentzen, Bernt: *Fra Olav Kyrres tid til året 1814*, Bergen, billedredaktør Gustav Brosing (Bind 1 av Bergen og sjøfarten), Bergen 1959.
- Lorentzen, Bernt: *Gård og grunn i Bergen i middelalderen*, doktoravhandling Bergen 1951, Det Hanseatiske Museums skrifter nr 16, Bergen 1952.
- Lorentzen, Bernt: *Handelshuset i Muregården: 1804 - 1954 – firmaet Blauw 150 år*, Bergen 1954.
- Lundkvist, Sven: *Sverige och Nederländerne 1524-1534*, i Scandia; Tidskrift for Historisk Forskning, band 27, årgang 1961.
- Midttun, Ruth: *Anallistiske optegnelser om Hollenderkolonien i Bergen*, tillegg ved Henning Sollied, artikkel i Norsk slektshistorisk tidsskrift bd nr 9, 1940.
- Nedkvitne, Arnved: *Utenrikshandelen fra det vestafjelske Norge 1100-1600*, doktoravhandling, Universitetet i Bergen 1983.
- Nedrebø, Yngve: *Bergen - frå Skandinavias største by til strilane sin hovudstad: Om folkeutvikling og flytting 1600-1900*, s 35-67 i *Frå Fjon til Fusa Årbok for Nord og Midhordland Sogelag*, Flesland. 1990-19991, , 5068.
- Nicolaysen, N: *Borgerbok for Bergen I*, Kristiania 1878, UBs lesesalseksemplar, faksimile utgave.
- Nicolaysen, N: *Norske Magasin* bd 1 – 3. Oslo 1858.
- Nicolaysen, N: *Norske Samlinger* bd 1. Oslo 1852-60.
- Nilsen, Halvkild: *Kommentarbind til Dagbok og Oratorium for mester Geble*, Universitetsforlaget Bergen 1970.
- Olufsen, O: *Falkefangst i Norge*; Historisk tidsskrift 5. rekke bind III side 353f.
- Pedersøn Beyer, Absalon: *Bergen Kapitelsbok 1552-1572*, i Norske Magasin bd 1, Oslo 1858.
- Scheldeup, W M. *Damsgård og dets eiere*, BHFS 9, Bergen 1903.
- Schreiner, Johan: *Hanseatene og Norge i det 16. århundre*, Oslo 1941.
- Semmingsen, Ingrid m fl.: *Kaupang og katedral*, Norges kulturhistorie bind 2,Oslo 1979.
- Sogner, Bjørn et al: *Kjøpstad og stiftstad, 1537- 180*, Trondheim bys historie bd 2, Trondheim 1962.

- Sollied, Thora: *Stamtavle over familien Erpecom*, Bergen 1932.
- Sollied, Thora: *Familien Kahrs*, Bergen 1928.
- Steinnes, Asgaut: *Olav Engelbriktssons rekneskapsbøker 1532-1538*, innledningen. Oslo 1932
- Steinnes, Asgaut: *Mål vekt og verdeeining i Noreg*, i Nordisk Kultur bind XXX. Uppsala 1931 og Oslo 1936: 106f.
- Steinnes, Asgaut: *Husgrunner og folk på Hollenderstredet*, BHFS nr 67, Bergen 1965/67.
- Steen, Sverre: *Bergen, byen mellom fjellene*, Bergen 1969.
- Supphellen, Steinar: *Bergenhus fra Vincent Lunge til Erik Rosenkrantz* Hovedoppgave i historie, Oslo 1966.
- Tønnesen, Joh.; *Anmeldelse av Lorentzens Bergen og sjøfarten I*, i BHFS nr 60, Bergen 1960.
- Utne, Bjørn Saxe: *Høvedsmannsinstitusjonen i det nordafjelske Norge 1500-1524*, BHFS nr 70/71, Bergen 1972-73.
- Widerø, Harald: *Økonomiske forhold i Bergen mellom 1560 og 1625*, Bhfs nr 35, Bergen 1929.
- Widerø, Harald: *Økonomiske forhold i Bergen i eldre tid*, BHFS nr 35, Bergen 1929.
- Wiesener, Anton Mohr: *Et Mandtall over Bergens Negotiander fra 1702*, BHFS nr 14, Bergen 1908.
- Wiesener, Anton Mohr; *Om utenlandske konsuler i Bergen*, BHFS nr 22, Bergen 1916.
- Wiesener, Anton Mohr: *Bergen Magistrats presidenter*, BHFS nr 35, Bergen 1929.
- Wiesener, Anton Mohr: *Slegten de Langes eldre tid i Bergen*, BHFS nr 38, Bergen 1932.
- Wiesener, Anton Mohr: *Takserng over de brandlidte huseiere på Stranden etter brannen 1686*, BHFS nr 40, Bergen 1934.
- Wiesener, Anton Mohr: *Bergens Borgermestrer 1536-1934*, BHFS nr 40, Bergen 1934.
- Wiesener, Anton Mohr: *Taksering over Bergen bys eiendommer 1645*, tilleggshefte til Bergen Historiske forenings skrifter, Bergen 1935.
- Wiesener, Anton Mohr: *Oppgave over Bergens handelsflåte 1670-1704*, BHFS nr 41, Bergen 1936.
- Wiesener, Anton Mohr: *Mandtall over Bergen bys koppskatt 1645*, tilleggshefte til Bergen Historiske forenings skrifter, Bergen 1938.

Referanselitteratur

Kulturhistorisk leksikon middelalder i Norden.

Norsk historisk leksikon, Kultur og samfunn ca. 1500- 1800, 2. utgave 1999, ved Harald Winge i Steinar Imsen og Harald Winge: Cappelen Akademisk forlag, slo 1997.

Steden & hen verleden; De ontwikkeling van de stedeliicke samenleving in de Nederlanden tot de de negentende eeuw, utgitt av Teleac Utrecht 1988.

Trykte kilder

Danmark-Norge: Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker (1: 1523-1560). Laursen, L., København 1907. DNT

Olav Engelbriktssons rekneskapsbøker 1532-1538, utgave ved Steinnes, Asgaut. OERB

Bergen bys koppeskatt 1645, tilleggshäfte til Bergen Historiske forenings skrifter, Bergen Wiesener, Anton Mohr;

Taksering over Bergen bys eiendommer 1645, Wiesener, Anton Mohr; tilleggshäfte til Bergen Historiske forenings skrifter, Bergen 1935

Norske Lensrekneskapsbøker 1548-1567 bd 1-6, Oslo 1937-1939. NLR.

Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16. Aarhundrede, Oslo 1887-. NRJ.

Norske Riks-Registranter til dels i uddrag, bd I, Oslo 1861. UBs lesesalseksemplarer. NRR.

Ordbøker/Atlas

Midellnederlandsch Handwoordenboek ved J. Verdam utgave ved C. H. Ebbinge Wubben, Haag 1932/1961.

Noors-Nederlands Nederlands-Noors Woordenboek ved D. Lulofs, 4. utgave, Groningen 2000.

Times Atlas of the World, 1976.

Hallwags; International Atlas Nederland, Bern 2000.

Forkortelser

BHFS = Bergen Historiske forenings skrifter, Bergen 1895-.

DN = Diplomatarium Norwegicum bd 1-22, Oslo 1846-1994.

HT = Historisk Tidskrift. Utg. av Den norske historiske forening, Oslo 1871-.

KLMN = Kulturhistorisk leksikon middelalder i Norden

NRJ = Norske Riks registranter I - XII

NLR = Norske Lensregnskaper I - VI

NRR = Norske Riks registranter I - XII, UBs lesesalseksemplarer.

OERB = Olav Engelbrigtssøns Rekneskapsbok 1532-36

Utrykte kilder/webadresser

<http://www.deraaij.com/familytree/names5.htm>

<http://www.xs4all.nl/~fhoo/hoofsdaat.htm>

<http://home.worldonline.nl/~schim59/kw0239.htm>

[WWW:MSN.NI/Zoeken de Klerck](http://WWW.MSN.NI/Zoeken%20de%20Klerck)

<http://home.wxs.nl/~vera0000/HINTHSTR.html>

<http://home.wxs.nl/~amels098/index.html>, under link Bronnen: Uittreksels van gebruikte bronnen:

<http://home.wxs.nl/~amels098/index.html>.

<http://members.home.nl/duikooij/home.html>:

<http://home.wxs.nl/~amels098/index.html>,

DN VI nr 692, sendt fra Deventer 24. mai
1524. Utlånt fra Manuskriptsamlingene UBB